

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

múltunk
könyvek

Hermann Gusztáv Mihály

AZ ELTÉRÍTETT
MÚLT

múltunk
könyvek

Hermann Gusztáv Mihály

AZ ELTÉRÍTETT
MÚLT

Hermann Gusztáv Mihály

AZ ELTÉRÍTETT MÚLT
Oklevél- és krónikahamisítványok
a székelyek történetében

Hermann Gusztáv Mihály

AZ ELTÉRÍTETT MÚLT
Oklevél- és krónikahamisítványok
a székelyek történetében

Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2007

Ez a munka az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete
és a Pro-Print Könyvkiadó
közös könyvkiadási programja keretében készült

A szerző kutatásait segítették:
Arany János Közalapítvány
Domus Hungarica Scientiarum et Artium Alapítvány
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

A kiadvány megjelenését
a Communitas Alapítvány támogatta

Lektorálta: *Pál Judit és Szabó Levente*

Sorozatszerkesztő: *Bárdi Nándor*

Olvasószerkesztő: *Kolumbán Zsuzsánna*

Borítóterv: *Biró Gábor*

© Hermann Gusztáv Mihály

© Pro-Print Könyvkiadó

ISBN 978-973-8468-68-9

Az eltérített múlt (Kik? Miért? Hogyan?)

„Az, hogy a Párt beleszólhat a múltba, és azt mondhatja erről vagy arról az eseményről, hogy *sohasem történt meg* – ez feltétlenül borzasztóbb, mint akármilyen kínzás vagy maga a halál. [...] ... Ha mindenki elhitte a hazugságot, amelyet a Párt állított – ha minden írott emlék ugyanazt a mesét tartalmazta, akkor a hazugság bevonult a történelembe, és igazsággá vált. Aki uralja a múltat – hirdette a Párt jelmondata –, az uralja a jövőt is; aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.”¹ A manipulatív történethamisítás e valóban szemléletes fiktív példáját George Orwell közismert regényéből, az 1984-ből kölcsönöztük. Eszerint voltaképpen annyi történik, hogy az elkövető érdekeinek megfelelően szelektálja és interpretálja a forrásokat-tényeket, hogy végül a hamisítás – mint végtermék – a „fogyasztó” agyában jöjjön létre. De Orwell más példával is szolgál: „A múltat napról napra, sőt szinte percről percre a jelenhez igazították. Ily módon minden olyan jóslatnak a helyességét, amelyet a Párt kinyilatkoztatott, bizonyítékok támasztották alá; nem tűrték, hogy egyetlen olyan hírnek vagy kinyilatkoztatásnak nyoma maradjon, amely ellentétben volt a pillanatnyi követelményekkel. Az egész történelem palimpszeszt volt, amelyet annyiszor vakartak tisztára és írtak újra tele, ahányszor csak szükségessé vált. Ha egyszer már megtörtént, soha többé nem lehetett bebizonyítani, hogy hamisítottak. Az írártári osztály legnagyobb részlege [...] csak olyan alkalmazottakból állt, akiknek az volt a dolguk, hogy bevonják és összegyűjtsék azokat a könyv és újságpéldányokat, valamint egyéb dokumentumokat, amelyeket hatályon kívül helyeztek és megsemmisítésre ítélték. A *Times* egy

1 George Orwell: 1984. Fordította Sziógyártó László. Bp., 2003. 41–42.

számát [...] akár tucatszor is újraírták, mégis az eredeti keltezés volt rajta; egyetlen olyan példány sem maradt belőle, amely ellentmondhatott volna az újraírt példánynak.”² Nos, itt a hamisító, bár természetesen ezúttal is az agyakat célozza, a források fizikai valóságába is beavatkozik: nem csak a történelmet írja át, de megváltoztatja annak hiteles kútfőit is. A két módszer persze kéz a kézben jár, segíti és kiegészíti egymást.

Jelen kötetben – a székely történelem kapcsán – mindkét módszerre szolgálunk példákkal. Célszerűnek tartjuk jó előre figyelmeztetni az olvasót, ha olyan világrengető kinyilatkoztatásokra számít e könyvben, aminőket napjaink sikeres bestsellereiben találni, jobb, ha félreteszi. A szerző nem szembemegy az akadémiai vonallal, ellenkezőleg, egyetlen kivételtől eltekintve jeles szaktekintélyek forráskritikai megállapításai nyomán minősített hamisítványok utóéletét követi: azt, miképpen hatottak és hatnak ezek a későbbi korok történetírására, történet szemléletére, történeti köztudatára. Hogy pedig mindezt térben és időben kezelni tudjuk, vessünk egy pillantást a hamisítás történetére.

A kérdés egyik francia szakértője, Gilbert Ouy úgy véli, az írott dokumentumok hamisításának kezdete az idők végtelen ködébe vész: minden bizonnyal már Sumér és Babilon írástudói éltek vele.

A korai középkorban – a barbár törvények, illetve a Karoling királyok kapitulárei tükrében – kemény büntetés várt azokra, akik efféle fonákságok készítésére vetemedtek, ami arra utal, hogy ekkor már e kétes foglalatosság kiterjedt gyakorlatával számolhattunk.³ Azt is tudjuk, hogy e kor legnevezetesebb koholmánya nem valamely világi kegyúr ármánykodása nyomán született, hanem a Pápai Kúria termékeként, 750 körül. A közismert Nagy Konstantinus-féle adománylevélről van szó, amely szerint a keresztény

2 Uo. 47–48.

3 Gilbert Ouy: *Les faux dans les archives et les bibliothèques*. In: *L'histoire et ses méthodes*. Volume publié sous la direction de Charles Samaran. Librairie Gallimard, 1961. 1371.

hitre tért császár Róma püspökének – azaz I. Szilveszter pápának – adja át az örök város feletti uralmat, továbbá „Itália valamennyi provinciáit és a nyugati részeket”. A jelenetet többek között Raffaello is „megörökítette” (a Vatikáni Palota Constantinus-termében látható freskó 1520-ban, a festő halálának évében készült, tanítványai fejezték be). A hamisítást a XV. században leplezte le Lorenzo Valla kanonok – maga is pápai funkcionárius –, ám utóhatása ezzel nem ért véget.⁴

A középkor oklevél-hamisítóinak leleplezésére Karácsonyi János ad sommás receptet: „A valódi védő-fegyverek, a melyekkel magát a történetíró a hamisítványok és hibás keltezésék ellen oltalmazhatja: az egyes évszázadok kancelláriai gyakorlatának, az oklevelek nyelvezetének, a tisztviselők (főpápok, főurak, kanonokok), a királyi címek, tartózkodáshelyek pontos ismerete s a különböző időszámítások, írásmódok biztos tudása.”⁵ Azt viszont ő tudta talán a legjobban, hogy a gyakorlatban ez nem ilyen egyszerű: „... Álljon elő az a nagy és dicső férfiú – írja tovább –, a kinek mindez annyira a kisujjában van, hogy ő ezek segítségével a hamisítványt rögtön észreveszi, a hibáskeltő levelet mindjárt helyre zökkenti, s a keltezetlennek korát azonnal megállapítja! Hiszen a hamisítónak is van esze, s nem azért készíti koholmányait, hogy rajtacsípjék s megégessék vagy kipellengérezzék. Ő is tanulmányozza az utánzandó korszak leveleit, ellesi azok sajátságait és sokszor egy szó, egy helytelenül alkalmazott tisztviselői név, vagy rosszul számított időjelző az, a melynél fogva a hamisításon rajta érhető.”⁶

A késő korok kritikusai pedig évszázadokra találtak és találnak munkát maguknak. A IX. századtól a nagy kolostorközpontokban valószínűs hamisító műhelyek alakultak: minden bocsánatos bűnnek számított, ami az apátság anyagi gyarapodására, hitbéli-szellemi diadalára szolgált, legyen az fals ereklje vagy birtokot,

4 Gerhard Prause: *Nimeni nu a răs de Columb. B.*, 1969. 131-133.

5 Karácsonyi, 1902. VII.

6 Uo. VII-VIII.

előjogot biztosító adománylevél legyártása, általában régen elhalt Karoling uralkodók nevében.⁷ Ez a gyakorlat a középkori Magyarországon sem volt ismeretlen: a Veszprém völgyi apácák 1290 táján másolták át Könyves Kálmán 1109. évi oklevelét, mégpedig úgy, hogy szövegét két ponton bővítették, ezáltal szaporítva kiváltságaikat és birtokállományukat. A valódi oklevélről leszedve Könyves Kálmán pecsétjét, a hamisítványra illesztették. Ezt a módszert – amikor a létező oklevél szövegét újrairva hamis adalékokkal bővítik – *interpollatio* néven ismeri a *diplomatika*, az oklevélkutatás tudománya. Ennél durvább eljárás az Orwell könyvében is említett *palimpszeszt*, mely során a pecséttel ellátott oklevél anyagáról levakarták-ledörzsölték az írást, és helyére új szöveget írtak. Mivel a kaparás-újrairás nyomait nehéz tökéletesen eltüntetni, ezt a módszert ritkábban használták. Magyarországon egyetlen ilyen maradt fenn, mely a XIV. század közepén készült, I. Béla oklevelének felhasználásával: ez az 1055-ös tihanyi alapítólevél bővebb – egyben hamis – változata.⁸ A hamisítás leggyakrabban alkalmazott módja viszont az volt, amikor a kívánt oklevélnek nem az eredetijét próbálták előállítani, hanem annak későbbi másolatát, ami azért lett igen kedvelt eljárás, mert egyszerűbb volt csak a szövegre figyelni (a filológiai korhűségre, az alkalmazott formulákra, a szerepeltetett személyek valódiságára vagy elhitethető valódiságára, a történeti hitelesség látszatára, stb.), mint külső formájában is korba illeszkedő terméket készíteni.⁹

A világi jellegű hamisítványok többsége ugyanolyan prózai okokból készült, mint a kolostorfalak védelmében kelt koholmányok: birtokéhség, politikai érdek és emberi hiúság.¹⁰ Az elkövetők-haszonélvezők pedig a kor társadalmának legkülönbözőbb

7 Gilbert Ouy: i.m. 1371–1372.

8 Solymosi László: Oklevéltan. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Bp., 2001. 156.

9 Alain de Balthard: *Manuel diplomatique française et pontificale. I. Diplomatie générale*. Paris, 1929. 16.

10 A. Giry: *Manuel de diplomatique*. Paris, 1894. 871–872.

rétegeiből kerültek ki: voltak köztük nemesek, vagy éppen koronázott fők, de lehettek városi polgárok, egész városi közösségek is. A polgári környezetben született koholt okmányok közül méltán vált híressé Hamburg város Barbarossa Frigyes nevében, 1189. május 7-i dátummal kiállított kiváltságlevele, mely valójában az 1260-as években keletkezett, a hamburgi városatyák titkos rendelete nyomán. A történészek azt is kiszámították, hogy ez a hamisítás a városnak mintegy 10 400 ezüstmárkájába került.¹¹

Alig évszázad múltán, 1358–59-ben készült, szintén I. (Barbarossa) Frigyes nevére hamisítva az a *Privilegium maius*-ként ismert koholmány, mely által – különféle, a választófejedelmek jogait meghaladó privilégiumok kíséretében – IV. Habsburg Rudolf biztosította önmaga és utódai számára a főhercegi címet. Ennek elismerését ugyan IV. (Luxemburgi) Károly császár megtagadta (az olasz humanista Francesco Petrarca tanácsára, aki már ekkor leleplezte fonákságát), de 1444-ben, a családilag érdekelt III. (Habsburg) Frigyes császárnak köszönhetően végül összbirodalmi szinten érvényességet nyert.¹²

Pedig a tettesre rábizonyított hamisítást a középkor századaiban igen súlyosan büntették: Losonczi László erdélyi vajda (1376–1391) máglyahalálra ítélte és kivégeztette a kolozsmonostori konvent István nevű jegyzőjét, amiért pecsétet és levelet hamisított.¹³ Nála is hírhedtebbé vált az 1448-ban kivégzett Zömléni Gábor diák, aki a királyi kancellária szolgálatában állván, hozzáfért Luxemburgi Zsigmond tikos pecsétjéhez, mellyel több hamis levelet hitelesített; de több korábbi uralkodó, illetve hiteles hely pecsétjét is lemásolta és használta.¹⁴ Az erdélyi vajdaság korának sikeres hamisítója volt Nyíresi Tamás, a gyulafehérvári

11 Gerhard Prause: i.m. 109–129.

12 Uo. 129–131.

13 Francisc Pall: *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*. In: *Documente privind istoria României. Introducere*. II. B., 1956. 572.; Sigismund Jakó: *Sigilografia cu referire la Transilvania*. In: uo. 572.

14 Sigismund Jakó: i.m. 573.

káptalan 1490 és 1515 között tevékenykedő jegyzője, akinek a káptalan hiteles pecsétjével ellátott fonák gyártmányait (melyekkel visszaszerezte családja három birtokát) csupán az újkori forráskritikának sikerült leleplezni.¹⁵

A gazdasági megfontolásokkal és társadalmi ambíciókkal tetézt emberi hiúság szülte a rendiség kora írásbeliségének egyik jellegzetes termékét, a tömegével gyártott hamis nemesleveleket. E foglalatosság különösképpen virágzott a merev rendi korlátjairól nevezetes Franciaországban, ahol csak a „Tiers État” állapotából való kitörés jelentette a vagyoni gyarapodáson túlmutató karrier zálogát. Itt, a XVII–XVIII. század fordulóján dívó nemesség-igazolási lázban, megannyi tehetséges szélhámos gazdagodhatott, a jobbára XVI. századra datált koholt levelek gyártásából. Néhányan pechesebbek, illetve olyanok, akik nem bírtak gátat vetni pénzéhségüknek, lebuktak és bitófán végezték. Ez történt például egy Blancuort néven hirhedté vált egyénnel, akit voltaképpen Haudiguier-nek hívtak, és akit 1701-ben akasztottak fel a párizsi Place de Grève-n; majd 1707-ben hasonló sorsra jutott bizonyos Guyot-Beaujon meg társa, Gaujon Du Val.¹⁶ Ez idő tájt, 1704-ben ítélték halára egy másik fonák nemeslevél-gyártót, Jean-Pierre le Bar-t is, majd az ítéletet életfogytiglani börtönre változtatta a törvényszék, ám le Bar nem bírta kivárni természetes halálát: önmaga zúzta szét koponyáját zárkája kőfalán.¹⁷

A XIX. században már némiképp enyhült a büntető szigor, illetve megváltoztak a fenyítéssel és büntetéssel kapcsolatos elképzelések. Mindez egy Courtois nevű francia polgárnak valóságos „üzleti vállalkozás” felfuttatására adott alkalmat és bátorságot. A vállalkozást Lajos Fülöp király – a nemzeti romantika túlzásainak

15 Uo. E birtokokat Tamás mester elődjétől, Nyíresi Jánostól Zsigmond király kobozta el s adományozta 1391-ben a Bethleneknek. (Vö. Tagányi [ismertetés], 1893. 50–51.)

16 Gilbert Ouy: i.m. 1372.

17 A. Giry: i.m. 882–883.

jegyében fogant – terve is segítette, miszerint a Versailles-i kastélyt „minden francia dicsőség szentélyévé” kívánta alakítani, ebben pedig külön részleget szánt a keresztes hadjáratok diadalainak. Bármely család elhelyezhette ott őseinek keresztes lovag múltját igazoló okiratát, nemesi címere kíséretében. Courtois – egy gyakorlott hamisító, bizonyos Letellier segítségével – a „keresztes-levelek” („chartes de croisade”) gyártásához látott, egy rendkívül egyszerű, a célzott korba csodálatosan illeszkedő ötlet mentén: a Szentföldön harcoló francia nemesek, pénzük fogytán, zsidó- vagy lombard uzsorásokhoz fordultak, a kölcsönről pedig annak rendje-módja szerint nyugta készült. Efféle hiteles nyugták valóban elkelettek a keresztes háborúk idején, ebből adódik a terv zsenialitása: csupán a neveket, az aláírásokat, meg néhány apró rész-adatot kellett módosítani, és bármely derék francia *bourgeois* – átlagban ötszáz frank ellenében – keresztes lovag öst vásárolhatott magának! A szakemberek szerint e hamisítványok mind kitűnő minőségű utánzatok.¹⁸

Már a reneszánsz hajnalán, a XV. század elején divatba jött a jeles személyiségek kézjegyét viselő levelek és egyéb művelődéstörténeti ritkaságok gyűjtése. A XIX. század kezdetén – a polgári társadalom erősödő sznobizmusa talaján – e nemes hóbort eladdig hallatlan lendületet nyert, amit természetesen kihasználtak a leleményes hamisítók. Courtois és Letellier vállalkozása ebben is élen járt. Igaz, Courtois megfizet telhetetlenségéért: miután a bankó-hamisítás kísértésének sem bír ellenállni, lebukik és börtönbe kerül... Letellier viszont vagyont vagyonra halmoz, még a társadalmi ranglétrán is elindul felfelé, nemesi címet vált magának, és Le Tellier d'Irville grófként bekerül a francia arisztokrácia soraiba. Mint régiség-szakértő, a Nemzeti Könyvtár kézíratainak őreként is a legnagyobb megbecsülés övezi. Űzelmeit azonban képtelen abbahagyni: „műhelyéből” Luther, Calvin, Racin, La

18 Gilbert Ouy: i.m. 1373–1374.

Fontaine, illetve I. Ferenc, II. Henrik, Diane de Poitiers „kézjegyet viselő” levelek kerülnek ki. Egyik „tanítványa”, bizonyos Vrain-Lucas önállósítja tevékenységét, és – kihasználva Michel Chasles matematikus naivságát, csakúgy, mint kora fokozódó nacionalizmusát – a kultúrtörténeti szélhámosság valóságos bajnoka lesz. Különös specialitása a XVII. századi, külhoni tudományos felfedezések francia „honosítása” volt, így például Newton törvényét egyszerűen Pascalnak „játszotta át”. Kilenc év alatt 27 000 hamis dokumentum kerül ki keze alól, nyeresége pedig nem kevesebb, mint 140 000 aranyfrank. A választék skálája minden képzeletet felülmúl: Molière, Kolumbusz Kristóf, I. Ferenc, Dante, V. Károly, Roger Bacon, Abélard, Dagobert, a Krisztus által felélesztett Lázár, Julius Cézár levelei... Akár némi cinizmussal hígított humorérzékről is tanúskodhatna Szókratész levele Euklidészhez, a Mária Magdolnáé a „burgundok hercegehez”, Nagy Károly utasításai Alcuinnak, nem is szólva Ádámnak Évához, Káinnak Ábelhez intézett „üzeneteiről”... Mindezek technikai minősége kifejezetten gyatra, a felhasznált anyagot olykor alig-alig próbálta némi képpen patinázni. Ez már a jóhiszemű Chasles-nek is sok volt, akit ráadásul akadémikus kollégái is egyre unszoltak: jelentse fel végre Vrain-Lucast. A törvényszéken Vrain-Lucas hamisítványai hazafias motivációjával védekezik, s bármily furcsának tűnik, nem is eredménytelenül, hiszen mindössze két év börtönre ítélték, illetve a nyereségéhez képest elenyésző 500 frankos büntetés kifizetésére.¹⁹

A kulturális-nemzeti indíttatású hamisítás korántsem volt valamiféle kizárólagos francia különlegesség. 1761-ben James Macpherson skót költő a legendás kelta bárdnak, Ossziánnak tulajdonított III. századi hőseposz felfedezésének szenzációs hírével kápráztatta el kortársait. A felfokozott érdeklődésben minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy a brit korona árnyékába került skótok ez idő tájt élik nemzeti és kulturális ébredésük korát.

19 Uo. 1375–1377.

Ennek is köszönhető, hogy Macpherson jelentős támogatást kap „vizsgálódásai” folytatásához, ahhoz, hogy felkutassa a (Skót felföldön, szűk területen és kevesek által beszélt) *gael* nyelvjárásban fennmaradt többi eposz-részletet, és angol nyelvre fordítsa ezeket. Hamarosan azonban – még Macpherson életében – gyanú támad az egyre szélesebb körben népszerűvé váló Osszián-dalok eredetiségét illetően. Idővel behizonyosodik hamis-voltuk (csupán néhány apró töredék léte tűnik igazolhatónak, ezek vázára lett komponálva Macpherson műve), ám hatásuk nem csökken. Számos, a korban vagy később alkotó költő ihletforrásául szolgálnak, elragadtatott csodálóik közt találjuk Goethét, Herdert, Chateaubriand-t, Petőfit; Napóleon számára pedig az „ossziáni” jelző az irodalmi minőség szuperlatívuszát jelentette.²⁰ Többen, e „borongós költemények” stílusától megbabonázva, a hitelesség-vitát sem akarják lezárttnak tekinteni, így a századforduló magyar kritikusai közül Heinrich Gusztáv, aki szerint „az ossiani műveket nem Macpherson ‘csinálta’”, ő inkább „elrontotta a költeményeket, melyeket a nép ajkáról és régi kéziratokból ismert: igen sok helyen a badarságig félreértette az eredetét [...], melyet túlságosan modernizált és érzélgőssé tett, melynek ködös hangulatát és elmosódó stílusát ízléstelenül túlozta.”²¹ Heinrich-vel egy időben és azonos fronton foglal állást Voinovich Géza: ő úgy véli, Macpherson „eredeti költeményei szerint gyöngébb tehetség volt, hogysem ez énekek szerzője lehetne, a *gael* nyelvet pedig nem ismerte úgy, hogy arra hosszú angol költeményeket fordíthatott volna. E költemények tartalma ősrégi korra vall; képzeletből azt nem restituálhatta így költő...”²² Mindezt figyelembe véve, Tótfalusi Istvánnak kell igazat adnunk: „Macpherson ‘korrektségéről’ lehet vitatkozni, de írói nagysága [...] aligha vitatható.”²³

20 Szerb Antal: *A világirodalom története*. Hatodik kiadás. Bratislava, 1980. 408–410.; Vö. Ovidiu Drimba: *Istoria literaturii universale*. II. B., 1970. 117–120.

21 Heinrich Gusztáv (szerk.): *Egyetemes irodalomtörténet*. III. Bp., 1907. 14.

22 Uo. 276.

23 *Világirodalmi Lexikon*. VII. Bp., 1982. 532.

Közeledvén a vizsgálatunk tárgyát képező térséghez, Václáv Hanka (1791–1864) cseh levéltáros ügyködése hívja magára figyelmünket, aki 1817-ben egy XIII. századi, cseh nyelvű versbe szedett történet kéziratával rukkolt elő, melyről azt állította, hogy a kelet-csehországi Königinhoffban (Dvur Králové nad Labem) találta. A közvélemény nemzeti ünnepet ült, ami arra bátorította Hankát, hogy alig esztendő múltán újabb cseh nyelvű, immár terjedelmesebb és régebbi (X. századi) költeményt „találjon” Zelena Hora városában. Josef Dobrovsky (1753–1829), a cseh filológia atyja vehemensen tiltakozott e hamisítványok eredetiként való terjesztése ellen, de a nemzeti eufória elhallgattatta. A kedvező konjunktúrát kihasználva, Hanka még „feltárt” néhány jelentéktelenebb kézirat töredéket, ezek viszont már nem váltottak ki különösebb vitát. A szövegkritika utólag egyértelműen igazolta, hogy a cseh nemzeti nyelv afféle „anyakönyvi bejegyzéseként” tisztelt szövegek egy vidéki levéltáros hóbortjának termékei.²⁴ Ne hagyjuk viszont szó nélkül a kínálkozó skót-cseh párhuzamot: más-más kultúrtérben, de hasonló politikai helyzetben születő, igen-csak hasonló hamisítványok és csaknem azonos népi reakció...

A XVIII–XIX. század fordulóján Magyarország és Erdély ugyanazon Habsburg fennhatóság, következésképpen ugyanazon bécsi kultúra és divathullámok befolyása alatt állott, mint Csehország. A nemzeti ébredés kora itt is lappangó sérelmi reflexeket hoz a felszínre, melyeknek szinte elmaradhatatlan kísérő-tünete a dicsőséges múlt, a hajdan volt „nemzeti” nagyság emlegetése és bizonygatása. Nem csoda, hogy a Kárpát-medencében Hankának megannyi szorgos „szaktársa” tevékenykedett. 1770-ben bukkant fel például a „Gellei imádságos könyv” néven ismerté vált rovásírás-hamisítás, mely csodásan illeszkedett a korban evidenciaként kezelt hun-magyar népazonosság elméletébe.²⁵

24 Niederhauser Emil: *A történetírás története Kelet-Európában*. Bp., 1995. 124.

25 Tompa József: Művészi archaizálás és nyelvemlékhamisítás 1772 és 1873 közt. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXIV (1966). 100.

Természetesen a gyakorlati hasznot célzó hamisítások továbbra is termelődnek. Erdélyben, a bonyolult csoport-privilégiumok és sajátos rendi tagolódás földjén például ez idő tájt keletkezett a legújabb korig eredetiként ható ún. *Torockói oklevél*, és vele együtt (vagy párhuzamosan) egy egész helyi kiváltság-mítosz. Az 1291-re datált, a torockói bányászok stájerországi származását, királyi-telepes múltját bizonyító okmányt nagy valószínűséggel Medve Mihály királyi jogügyi igazgató-helyettes hamisította és adta el a település lakóinak 500 forintért, 1785-ben.²⁶

A kor egyik legsikeresebb magyar történeti-forráshamisítója „Litterati” Nemes Sámuel néven vált ismertté, az 1820-as években. Születésének esztendeje – a véletlenek kedves játéka folytán – mosolyra fakasztja a hamisítás kérdéskörében járatos kutatót: 1796-ban halt meg Macpherson, és ugyanebben az évben bukkant fel a legnagyobb hírnévre szert tett székely vonatkozású hamisítvány, a csíki székely krónika. Litterati a francia Courtois és Letellier méltó magyar társa, akinél a nemzeti ügybuzgóság, a „szakma” szeretete és „igényes művelése”, illetve az anyagi érdekeltség kéz a kézben járt. Szenvedélyes régiségbúvárként tűnt fel, aki örökké úton volt, hogy „megmentse” a magyar kultúra külföldön kallódó értékeit. Mindig „kincsekkel” megrakottan tért haza (oklevelekkel, kéziratokkal, könyvekkel, pénzekkel, pecsétekkel, fegyverekkel), ezekkel budai régiségboltja örökké tele volt. Olykor kis közleményekben is népszerűsítette „felfedezéseit” a *Jelenkor*, a *Hasznos Mulatságok*, a *Társalkodó*, az *Atheneum*, a *Hírnök* lapjain. Emellett régiségeiről, melyeket utazásai során pénzért mutogatott, nyomtatott katalógus is készült. Mikor rájön, hogy kora szakértői (igy a híres régiségbúvár Jankovich Miklós) valódinak tartják „árúját”, kezd kedvtelésből hamisítani, a munka üzleti oldala egyre kevésbé érdekli. 1842-ben halt meg Komáromban, régiséggyűjtő útja során. Legismertebb hamisítványainak

26 Jakó Zsigmond: A torockói legenda születése és kritikája. In: *Könyv, írás, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. B., 1976, 62–79.

jegyzékét Tóth Béla közölte: ebben 26 kódex, könyv, oklevél, levél, nyírfahéjra írt rovásjeles „fakönyv”, stb. szerepel.²⁷

A történethamisítás rokon kategóriájába sorolhatók azok a koholt feljegyzések, melyek kelet-járó kalandoroktól (Jaksics Gergely, Szabó Nazarius) származtak, és melyeket Perecsenyi Nagy László tett közzé a *Felső-Magyar-Országi Minerva* lapjain, felkavarva a hon művelt közvéleményét.²⁸

Ezek az úti jegyzetek, amelyek célirányosan a kor nemzeti szennzációkra kiéhezett olvasóközönségének íródtak, apró gyerekcsínyek azokhoz a koholt emlékekhez képest, amelyeket a közélet és a történész szakma általános tiszteletétől övezett erdélyi főúr, gróf Kemény József (1795–1855) készített. Róla azonban lesz még alkalmunk szólani.

A magyar vonatkozású hamisítások történetét áttekintve nem mellőzhetjük Thaly Kálmán nevét. Azt azonban nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy abban az időben, amikor az ő nevezetes gyártmányai közönség elé kerültek (1870 után), a hamisítás már inkább szakmai kérdéssé vált: részben amiatt, hogy a történettudomány immár korszerű diszciplinává alakult és elkezdődött szakosodott segédtudományainak kifejlődése, részben a társadalom modernizációjának köszönhetően, de nem utolsósorban azért, mert az ő hamisítványainak nem volt az a vagyoni jellegű vonzata, mint a rendiség kora fonák birtokleveleinek, vagy akár a Litterati-féle antikvitásoknak. Az ő archaizáló alkotásai viszont szegről-végre kései rokonai Macpherson Osszián-dalainak: elmélyülve a kuruc kor tanulmányozásában, lebilincselve irodalmának eredetiségétől, Thaly nem bír ellenállni a kísértésnek, hogy maga is gazdagítsa ezt, és tíz verset csempész a kuruc költészet anyagába (*A kölesdi harcról, Bujdosó Rákóczi, Esztergom megvétele, Ocskai Lászlóról való*

27 Tóth Béla: *Curiosa Hungarica*. Második kiadás. Bp., 1907. 5–17.

28 Martinkó András: „Magyar” vártól Magyarvárig. *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXVII (1964) 4. sz. 425–448.; Tompa József: Sajnovics nyelvhamisításainak legfuressebb népszerűsítője. *Nyelvtudományi Közlemények*, LXVIII (1966). 437–448.

ének, Bezerédy nótája, Balogh Ádám nótája stb.).²⁹ Ezek eredetiségét 1913-ban vonta kétségbe Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos nyelv- és stílustörténeti alapon, majd szenvedélyes vita következett. A Thaly által megadott forrásokot viszont csak 1936-ban ellenőrizte Varga Imre, igazolva egyes költemények- illetve részletek hitelességét, másokról viszont éppen azt, hogy hamisak.³⁰ A Thaly-költések sikerének több oka volt: Tompa Józsefet idézve „a korban szinte történelmi hivatása volt a nemzeti közhangulat szempontjából a Bécs elleni megszépített harcos hagyományok felelevenítésének”, ehhez kínál ő „egykorú vagy egykorúnak látszó” művészi emlékeket, „még hozzá valami majdnem egységes, népköltészeti ízű, sajátos ciklusban.” Az elfogult magyar befogadó közeg filológiai kritikai érzéke sem volt még túl fejlett, ráadásul megtévesztette Thaly magas szintű nyelvtörténeti tudása, jártassága a kuruc világ kérdéseiben, forrásokra való hivatkozásai: „...Thaly esetében mintegy a rendőrségi szakértőt kellett tettesként leleplezni, éppen a maga legsajátosabb területén.”³¹ Az utókor kritikusai is inkább az enyhítő körülményeket, mint a hamisítás tényét hangsúlyozzák: „Thaly nem volt sem csaló, sem hamisító – írja Thuróczi-Trostler József 1947-ben –; amit csinált, nem volt misztifikáció, nem akart belőle anyagi hasznot húzni, nem kereste a 'szenzációt', nem akarta a közvéleményt vagy a filológusokat megtéveszteni.” Ő csupán alkotott, mégpedig „a történetíró és régiségértő iskolázottságával, ritka forrásokból merítve, hol tudatosan, hol felelőtlenül vegyítve egymással régít és újat, kezdetleges és fejlett technikát. Jóhíszeműségét két nemzedék szentesítette, s e jóhíszeműség tudatában maga is feleslegesnek tartotta, hogy leleplezze magát...”³²

29 Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története*. IV. Bp., 1965. (Fejezetszerző: Kovács Kálmán.) 174.

30 Tompa József: *Művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Bp., 1972. 290.

31 Uo. 294–295.

32 Uo. 106.

A jelen példaadójául szolgáló dicső múlt igénye érdekes hamisítvány forrása lett a Kárpátokon túli Moldvában is. A török fennhatóság alatti, egyszersmind a kelet-európai nagyhatalmak ütközési sávjában és befolyási övezetében örlődő kis ország közvéleménye 1856-ban kapta fel a hírt, miszerint egy hallatlanul értékes, a dáko-románok 274 és 1274 közötti történetét tárgyaló krónika vált ismertté, melynek latin eredetiét Huru, Moldva első vajdájának állítólagos íródeákja szerkesztette latin nyelven, ezt fordította le Petru Clănău, Nagy István (Ștefan cel Mare) vajda udvarának egyik főhivatalnoka, 1495 körül. Felfedezője Gheorghe Boldur-Costachi hadparancsnok, maga a szöveg pedig első ízben a *Zimbrul* című lapban látott napvilágot.³³ A krónika forrásértékével szembeni felfokozott nemzeti várakozás kimondatlanul is arra intette az esetleges kétkedőket, hogy bárminemű kritikai állásfoglalás akár a hazaárulás vádját vonhatja maga után, így nem is mert lépni ez irányban, csak a felkészültsége és hazafisága tekintetében vitán felül álló Mihail Kogălniceanu. Kételyeinek óvatos megfogalmazása mellett ő úgy vélekedett, hogy e forrást inkább „irodalmi termékként” kell tekinteni, mely – olasz közmondást idézve – „Si non e vero, e ben trovato”, azaz „ha nem is igaz, igen találó”.³⁴ A tudományos ügyet állampolitikai szintre emelve – az ország művelt meg jó szándékú, a körülmények mostohasága dacára is reformpárti uralkodója –, Grigore Alexandru Ghica utolsó államfői ténykedései közepette elrendeli egy bizottság felállítását, melynek tagjai olyan írástudók legyenek, „akik irodalmi és régészeti foglalatosságaikból adódóan bírják a szükséges ismereteket ahhoz, hogy mélyrehatóan tanulmányozhassák.”³⁵ A bizottság összetétele: Mihail Kogălniceanu, Alecu Donici, Constantin

33 *Foiletonul Zimbrului*, 1856. 11-12. sz. 81-85, 89-92.

34 Mihail Kogălniceanu: Manuscriptul lui Huru, cancelarul lui Dragoș Vodă. *Steaua Dunării*, II (1856) 35. sz. 137-138.; Uő: Document nouveau sur les origines du peuple moldave et sur l'établissement du principat en Moldavie. *L'étoile du Danube*, I (1857). 72.

35 Al. Zub: *Mihail Kogălniceanu – Istorie*. Iași, 1974. 749.

Hurmuzaki, August Treboniu Laurean, George Asachi, Gheorghe Săulescu, Theodor Codrescu, Damaschin Bojincă, Simion Bărnuțiu (fontos, hogy ők a múlt korok nem csupán moldvai illetőségű bűvárai, hanem az egész román nyelvterületről verbuválódtak). Feladatuk – a közhangulat elvárásain túl, tekintve a kor épp csak alakuló román filológia- illetve történettudományának színvonalát is – nem volt egyszerű, hiszen a hamisító(k) tájékozottsága figyelemre méltó: a Huru család egyike Moldva patinás familiáinak, mely már a XVI. század első felében, Rareș Péter (Petru Rareș) vajda idején szerepet játszott az ország életében, amikor két tagja is udvari hivatalt viselt;³⁶ illetve Nagy István korában valóban létezett egy Clănău nevű nagybirtokos bojár, címe szerint a vajda fegyverhordozója (*spătar*).³⁷ Érthető hát, hogy a bizottság tagjai közül néhányan (Asachi, Săulescu, Codrescu) akkor és később is hitet tettek a krónika valódisága mellett. A bizottság végső állásfoglalása viszont (szövege sajnos nem maradt fenn) kétségbe vonta a forrás hitelességét. A század vége felé – bár maradnak hívei, mint Simion Mangiuca bánati román folklorista, vagy a véleményéhez makacsul ragaszkodó Theodor Codrescu – újabb és újabb történeti és filológiai érvekkel cáfolják valódiságát Alexandru Philippide, Grigore Tocilescu és Gheorghe Ghibănescu, utóbbi a hamisítókat a Sion bojári család tagjaiban azonosítja.³⁸

Befejezésképpen térjünk vissza a magyar hamisítás-történet területére, és mielőtt belemerülnénk a részletekbe, próbáljuk röviden összegezni azt, amit a később bemutatandó példákon túl a székely, pontosabban székely vonatkozású koholt emlékekről tudunk.

1251. január 5-i keltezéssel, IV. Béla nevében íródott az a levél, melyben a király megparancsolja Lőrinc mester erdélyi vajdának

36 Nicolae Iorga: *Studii asupra evului mediu românesc*. (Sajtó alá rendezte: Șerban Papacostea.) B., 1984. 179, 348.; *Istoria României (tratat)*. II. B., 1962. 636.; Ștefan Ștefănescu – Camil Mureșan – Tudor Teorteoi (szerk.): *Istoria românilor*. IV. B., 2001. 434, 472.

37 *Istoria României (tratat)*. II. B., 1962. 589.

38 Al. Zub: i.m. 749–752.

és Valkó vármegye főispánjának, hogy az erdélyi határszélen, a Székelyföldön található (kézdi)szentléleki várat, melyet a tatárok leromboltak, haladék nélkül állíttassa helyre.³⁹ Az oklevelet először Kemény József közölte 1833-ban⁴⁰, majd Fejér György (1835)⁴¹, Schuller (1841)⁴², Teutsch és Firnhaber (1857)⁴³, Szabó Károly (1872)⁴⁴, végül Franz Zimmermann és Carl Werner (1892)⁴⁵. Utóbbi közlés alapján figyelmeztet hamis voltára Tagányi Károly, megnevezvén a hamisítót is a már említett Kemény József gróf személyében, akinek – Tagányit idézve – „valósággal rögeszméje volt az egész székelyföldet telerakni régebbinél régibb *várakkal*. Azt persze nem is álmodta, hogy éppen ez által fosztá meg a székely történetet a maga legsajátosabb eredetiségétől, vonzó archaizmusától.”⁴⁶ 1902-ben Karácsonyi János felveszi a hamis oklevelek 1400-ig terjedő jegyzékére, indoklásképpen Tagányi cikkére utalva.⁴⁷ Tagányi figyelmeztetését megelőzően többen idézik hitelesként, de sajnos azt követően is, mind a mai napig.⁴⁸

1833. évi közlésében Kemény József egy másik oklevél kivonata is megtalálható, melyet 1271-es keltezéssel V. István nevében állítottak ki, és melyben említik Jakab fia Lászlót, a szentléleki vár várnagyát. Kemény szerint ez a levél a kolozsmonostori

39 SzOkl. I. 8.

40 Kemény József: Szent-Léleki vár emléke. In: *Árpádia. Honi történetek zsebkönyve*. I. Kassa, 1833. 71.

41 Fejér Georgius: *Codex Diplomaticus Regni Hungariae*. Tom. VII. Vol. III. 33. 34.

42 Johann Karl Schuller: *Archiv für Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart*. I. Hermannstadt, 1841. 64.

43 Georg Daniel Teutsch – F. Firnhaber: *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*. I. Wien, 1857. 70.

44 SzOkl. I. 8.

45 Franz Zimmermann – Carl Werner (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1892. 77–78.

46 Tagányi [ismertetés], 1893. 55.

47 Karácsonyi, 1902. 18–19.

48 Kövári László: *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvárt, 1866. 132–133.; Orbán, III. 112–113.; Connert János: *A székelyek intézményei a legrégebbi időktől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901. 66.; Dékány Tibor: Kérdőjel a Perkő tetején. *Honismeret*, IX (1981). 6. sz. 37.; Vofkori László: *Székelyföld útikönyve*. II. Bp., 1998. 369.

konvent levéltárában található,⁴⁹ ott viszont nem lehet fel, így könnyen meglehet, hogy ez is Kemény „rögeszméjének” szüleménye.⁵⁰ Szabó Károly közli – Kemény nyomán – a várra és várnagyára vonatkozó mondatot,⁵¹ illetve azok, akik hivatkoznak az 1251-es keltezésű, IV. Béla nevében kiállított oklevélre, valamennyien utalnak e másik hamisítványra is.⁵²

Egy 1343. március 12-re keltezett oklevél Lack András székely ispán és erdélyi vajda nevében íródott. Kivonatát Szabó Károly közli, ezúttal Kemény József kéziratos oklevél-másolata alapján (!).⁵³ Hamis jellegét Karácsonyi János ekképpen indokolja: „Az állítólagos kibocsátót országbírónak, székely ispánnak és erdélyi vajdának írja, pedig akkor még egyik tiszte sem bírta. A XIV. században a vajdai és székelyispáni tisztek nem is voltak összekapcsolva.”⁵⁴

Keltezése szerint 1353-ban íródott az oklevél, melyben a Bihar melletti nyíri táborban tartózkodó András erdélyi vajda, I. Lajos király meghagyásából megparancsolja Lökös mesternek, a székelek és Brassó ispánjának és Orbán várhegyi királyi várnagynak, hogy a várhegyi királyi végvárat – melyet hajdan a székelyek régi királyok parancsára a pogányok és besenyők ellen építettek s a tatárok megrongáltak – javíttassák ki és erősítsék meg; a vártól 200 dülönyire, a hegyek közt álló Székelynéz nevű megrongálódott őrtornyot pedig, mely sem kémlelésre sem védelemre nem alkalmas, ha kastélyá építeni nem lehetne, rombolják le, fenntartván a király tulajdon- és rendelkezési jogát az őrtorony helyéhez.⁵⁵ Az oklevelet először Johann Carl Schuller közölte⁵⁶, hitelességét pedig

49 Kemény József: i.m. 72.

50 Tagányi [ismertetés], 1893. 55.; Karácsonyi, 1902. 26–27.

51 SzOkl. I. 17.

52 Lásd a 48. sz. jegyzetet.

53 SzOkl. I. 49–50.

54 Karácsonyi, 1902. 36–37.

55 SzOkl. I. 62–63.

56 Johann Carl Schuller: *Umriss und kritische Studien zur Geschichte Siebenbürgens. I. Urkundenbuch.* Hermannstadt, 1840.

szintén Karácsonyi János vonta kétségbe, a következő indoklással: „A XVIII. század hivatalos nyelvezetében készült. 1353-ban nem az állítólagos kibocsátó, hanem Kont Miklós volt az erdélyi vajda.”⁵⁷ A közlés forrása Kemény József barátjának, a szász Carl Zekelius Rosenfeldnek a másolatgyűjteménye, mely ismét a „székely várak fabrikálása” terén jeleskedő „mániakus” grófra tereli a gyanút, hiszen e gyűjtemény a gróf más, később bemutatandó hamisítványának is lelőhelye lesz. A *Székely Oklevéltár* első kötetében Szabó Károly is közlést tesz a székely történelem szempontjából becsesnek ígérkező levelet, magyarázó jegyzeteivel tovább fokozva a jövődö tévedések lehetőségét, hiszen olyan székelyföldi királyi várak létére figyelmeztet nyomatékosan (Várhegy, Szentlélek, Udvard=Udvarhely)⁵⁸, melyek csupán Kemény gróf hamisítványaiban szerepelnek.

1386. március 21-re keltezték azt a levelet, melyben Mária és Erzsébet királynék torjai Dancs fia Miklós, orbai Mihálc fia Jakab és sepsi Daczó fia Tamás kérésére ígérnek, hogy a Kézdi-, Orbai- és Sepsi-széki székelységet a szent királyok idejétől élvezett kiváltságaikban nemcsak megtartják, hanem határaikat Moldva és Havasalföld felől meg is erősítik. A levél a Magyar Nemzeti Múzeumban (Rétyi Antos lt. I. 1.) őrzött XVII. század eleji másolatban maradt fenn. A szöveg alatt ugyancsak XVII. századi, de más kéz feljegyzése: „Erről való derék levél Daczó János uraméknál vagy Donát Ferencznél vagy onnat írták ez párt ki valamelyikéről.”⁵⁹ A hamisítás gyanúját Barabás Samu több indok alapján fogalmazza meg⁶⁰: furcsának találja, „hogy Nagy Lajost, minden más címét mellőzve, érthetetlenül Magyarország helyett Erdély királyának

57 Karácsonyi, 1902. 38–39.

58 SzOkl. I. 62–63.

59 Uo. VIII. 417.

60 Az itt tárgyalt, illetve a soron következő, 1426. május 20-ra keltezett levéllel kapcsolatos észrevételeit Barabás először 1929-ben fejtette ki [Barabás Samu: Két hamis oklevél. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 1929. 44–51.] A *Székely Oklevéltár* VIII. kötetében (Bp., 1934. 411–430.) ugyanezt bővebben és kiegészítésekkel teszi.

(rex Transsilvaniae) mondja, majd régi római feliratos sírkövekre emlékeztető jelzővel dicsőíti. Az is feltűnő, hogy amíg Dancs fia Miklóst a rendes szokásnak megfelelőleg 'Torjai'-nak írja, addig Mihálcz fia Jakabot és Daczó fia Tamást szokatlanul az Orbai, illetve Sepsí székel székely székelyről vett előnévvel ruházza fel.⁶¹ Furcsának találja továbbá, hogy Orbai-szék nevét hiteles írat először csak 1464-ben említi, az 1332-1337-es pápai tizedlajstromok pedig egyetlen plébániát sem jelölnek ezen a területen (miközben Sepsí-széken 34-et, illetve Kézdivén 18-at sorolnak). Megvizsgálja Mária királyné fellelhető tartózkodási helyeit is a kérdéses esztendőben, és megállapítja, „hogy idejét az 1386-ik év egész folyamán jan. havától aug. 24-ig felváltva Budán, azután Győrött, majd ismét Budán és végül Esztergomban töltötte.”⁶² Budán volt például március 1-én, de ugyanazon hónap 26-án is.⁶³ Végezetül úgy véli, hogy „a székely közönségnek alig volt arra szüksége, hogy önkormányzati jogáról megfellelkezve, vagy azt feladva, szabadságát és ősi jogszokásait királyilag szentesíttesse.”⁶⁴ Összegzésképpen, Barabás szerint „a XVII-ik század első feléből való egyszerű másolatban ismert oklevelet nemcsak gyanúnak, hanem egyáltalán hamisnak kell nyilvánítanunk.”⁶⁵

Következő levelünk, melynek valódiságát ugyanaz a Barabás Samu kifogásolta, keltezése szerint 1426. május 20-án íródott, Tatán. Szövege egy székelyföldi birtokügy rendezéséről szól: Zsigmond király megerősíti Kálnoki Mátét és testvérét Demetert fiaikkal, a Sepsí-székel székelyek által székely jogban való birtoklással nekik adott lakatlan Ivásfog földje birtoklásában.⁶⁶ Barabás szerint az oklevél „stílusa általában véve elárulja, hogy nem a Zsigmond

61 SzOkl. VIII. 413.

62 Uo. 415-416.

63 Uo. 415.

64 Uo. 416.

65 Uo.

66 Uo. 424.

király kancelláriáján állították ki.”⁶⁷ A hamisítás idejét az 1476-ik esztendőre teszi, megrendelésével Kálnoki Bálintot és testvérét, Mihályt gyanúsítja (akik karácsonfalvi Jánossa Antalné Kálnoki Borbála asszonyt próbálták megfosztani atyai örökségétől), a „munka” elvégzésével az erdélyi középkor hírhedt oklevélkoholóját, a fennebb már említett Nyíresi Tamás mestert (feltételezve, hogy kétes tevékenysége túlnyúlik az 1490 és 1515 évek időhatárán). Érvelésében ezúttal is hangsúlyozza, hogy „az 1562-iki székely felkelés előtt a király a székelyföldön birtokot törvényesen senkinek sem adományozhatott, mivel a székely örökségben királyi jog nem lappangott.”⁶⁸

Az 1428. szeptember 6-ára datált, keltezése szerint Botfaluban kibocsátott levelet Szabó Károly hitelesként közölte a *Székely Oklevéltár* I. kötetében.⁶⁹ Szövegéből arról értesülünk, hogy a barcasági Botfaluban időző kuzsalyi Jackh János és Mihály székely ispánok 1428. szeptember 6-án tudatták a székelyekkel és szászokkal, hogy kálnoki Nemes Demeternek és Máté fia Lászlónak megengedték, hogy Ivásfokmező nevű székely örökségüket eladhassák. Egyúttal biztosítják azokat, akiknek vásárlási szándéka volna, hogy e tekintetben tőlük semmit sem kell tartaniuk.⁷⁰ Barabás Samu szerint ez újabb „otromba hamisítvány”, mely a XVIII. század legelején, esetleg korábban keletkezhetett,⁷¹ célja pedig, hogy a Kálnoky és Nemes grófi családok eredetét együttesen visszavezesse az állítólag Nagy Lajos korában élt (de forrásokban fel nem lelhető) Nemes Andrássra.⁷² Indoklásában arra utal, hogy a „dictus Nemes de Kalnok”, illetve az ennek megfelelő névalakokkal oklevelekben sehol sem találkozunk, hanem a család tagjai előbb egyszerűen a Kálnoky, majd a kőröspataki Kálnoky néven jelennek meg, így maga az állítólagos kálnoki Nemes Demeter is

67 Uo. 420.

68 Uo. 419.

69 Uo. I. 125.

70 Uo. VIII. 426.

71 Uo. 429.

72 Uo. 428.

alig három év múlva (1431. június 7-én) csak „Demetrius filius Emerici de Kalnok”.⁷³ Ismét hangsúlyozza, hogy a székely örökség természetéből eredően „szinte elképzelhetetlen, hogy a mindenkori székely ispánok és alispánok bármikor is hivatalos hatalmukkal visszaélve, az ilyen és ehhez hasonló esetekben a magántulajdon szentségének durva sérelmével, a jogos tulajdonosok szándékának keresztülvitelébe akár helybenhagyólag, akár tiltólag beavatkozhattak volna.”⁷⁴

A következőkben részletes bemutatásra kerülő négy hamisítványban az a közös, hogy mindegyik érdekes utó-karriert futott be. Az 1301-re datált oláhfalvi és az 1426-os berecki oklevél a székelyföldi román őstelepek, ezen túl az itteni román kenézségek legendáját gerjesztette, gerjeszti; a *csiki krónika* a hun-székely eredetmítosz fontos támasza, rabonbánjai teljesen összenőttek a székelység múlt-tudatával; Orbán Balázs testvéröccsének, *Orbán Ottónak a múlt század elején elkövetett sajtóblöffje* pedig a családfakozmetikázás szemléletes példája.

E négy – egységet alkotó, de akár önállóan is kezelhető – tanulmány keletkezése mind külön-külön történet. A szerző előbb Orbán Eleknek a kései utód, Orbán Ottó által meghamisított élettörténetével foglalkozott, mégpedig oly korban – az 1980-as évek második felében –, amikor távolba tekintő álmaiban sem számolhatott a publikálás lehetőségével. A jegyzetcedulák – egyre nagyobb tömegben – kizárólag az íróasztalfiók számára gyűltek, és midőn – inkább önmaga szórakoztatására – elkezdte összefoglalni az eredményeket, a kézirat spontán módon egyfajta történelmi riportregény alakját öltötte. Ebből a műfajilag nehezen meghatározható, amúgy félkész kéziratból próbált később tanulmányt faragni (előbb, sűrített formában, egy 1990-es konferenciára)⁷⁵, de

73 Uo. 426.

74 Uo. 428.

75 Hermann Gusztáv Mihály: Egy tipikus erdélyi életút: lengyelfalvi Orbán Elek. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, 1990. Kecskemét, 1992. 97–105.*

a szöveg első változatbeli, néha publicisztikai ízű megfogalmazásai, szófordulatai közül több olyannyira szívéhez nőtt, hogy képtelen volt megválni tőlük. Stílusa ezért, remélhetően bocsánatos módon, némiképp elút a másik három írásétól. Időrendben az 1301-es keltezésű oláhfalvi oklevélről szóló tanulmány következett, mely 1999-ben, egy tematikus kötetben meg is jelent.⁷⁶ Azóta ezt sikerült újabb adatokkal kiegészíteni, illetve megírni a folytatását, az 1426-os keltezésű berecki kiváltságlevélről. Eme utóbbi tanulmány már kifejezetten jelen kötet számára készült, hogy világosabbá és áttekinthetőbbé tegye a székelyföldi román kenézségek késő-újkori keletű mítoszának kérdését. Szintén jelen kötet számára íródott – ebben a részletező formában – a csíki székely krónika utóéletének története is. Előzménye a *Náció és nemzet* című könyv megfelelő része,⁷⁷ illetve később egy rövidített és tematikájában szűkített változat *Az emlékezet konstrukciói* című kötet számára.⁷⁸

Természetesen bárki joggal kérdezheti: érdemes volt e koholmányok születésének, utó-életének és hatásainak kutatására ennyi időt és energiát fordítani, miközben tudtuk, a dolgok a maguk idején egészen másképp történtek? Nem lett volna elegendő ezek hiteltelenségét megállapítani, és egyúttal a történelem süllyesztőjébe utalni őket, hogy ne zavarják tovább a tudomány kerekének forgását? A válasz *nem*, mert ezzel éppen magát a történelmet tennénk hézagossá! Hiszen a következőkben feltárulkozó múlt-ferdítő dokumentumok története – a maga sajátos módján – történelem, mint ahogyan az eltérített repülőjárat is része a légi közlekedésnek. Csakhogy egy kicsit másképp...

76 Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Csíkszereda, 1999. 7–24.

77 Hermann Gusztáv Mihály: *Náció és Nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda, 2003. 175–198.

78 Uő: A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói*. Bp., 2006. 219–235.

„VILLA NOSTRA OLACHALIS”

egy hamis oklevél utóéletéről

Az 1301. szeptember 25-re keltezett, Vencel (László) király nevében kibocsátott, kései hamisítványnak bizonyult oklevél az 1830-as évektől kezdődően nem kis vitát idézett elő a magyar és román történetírásban; tekintélyes forráskiadványokban hitelesként közölt szövege, a rá való hivatkozások (olykor neves történészek munkáiban) pedig a tévedések máig tartó láncreakcióját indították el és táplálják. Tartalma röviden a következő: az uralkodó Budán, „a király házában”, Ursus kenéz és Domonkos ajtónálló mester kérésére könnyít az *Vduorhel*-i székelyek között élő Oláhfalu¹ (Villa Olachalis) lakóinak súlyos terhein, akik felett ettől kezdve az *Vduord*-i vár várnagyán kívül senki sem ítélkezhet és nem követelhet tőlük szolgálatokat. Az ott lakó székelyeket felmenti a kenéz joghatósága alól, azonban ispánjuk zászlója alatti hadakozásra, illetve az *Vduord*-i várhoz történő gerenda-szállításra kötelezi. Oláhfalu lakói mentesülnek továbbá az *Vduord*-i egyháznak járó képeken túli tizedek fizetésétől, valamint a „dicacio” (kapuadó) és az „ökörsütés” (a székelyek különleges, alkalmi adója) terhétől.²

1 A két *Oláhfalu* (*Kápolnás*- és *Szentegyház*-) Udvarhelyszék *Havasalja* nevű kistájának érdekes és jellegzetes települései. *Havasalja* – általánosabb értelmezés szerint – a *Nagy-Küküllő* és a két *Homoród* forrásvidékén elterülő kistérség. A táj szerkezetében (pl. a két *Oláhfalu* közel 900 m feletti átlagmagasságban található kompakt települések), ebből adódó specifikus gazdasági arculatában, történeti-néprajzi tekintetben élesen elkülönül Udvarhelyszék alacsonyabb fekvésű vidékeitől. Éles határ rajzolódik ki felekezeti szempontból is a katolikus *Havasalja* és a Székelyudvarhely alatt fekvő, vallásilag vegyes, de többségükben protestáns települések között. (Hermann Gusztáv Mihály: Az udvarhelyszéki *Havasalja* kiváltságos települései: a két *Oláhfalu* és *Zetelaka*. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 1999. 183–198.)

2 Az oklevél regesztáját legutóbb a Kristó Gyula szerkesztette *Anjou-kori oklevéltár* (Budapest–Szeged, 1990. I. 74.) közölte, figyelmeztetve ennek hamis voltára.

A „szerzőség” alapos gyanúja – több terhelő bizonyíték alapján – a szenvedélyes oklevél-gyűjtő és hamisító gróf Kemény Józsefre terelődött, akiről 1893-ban Tagányi Károly a következő, korántsem hízelgő sommás jellemrajzot közölte: „Míg élt, Erdély egész történelmének anyaga úgyszólván az ő monopóliuma volt. Kiváltságos helyzetének fölényét és biztonságát azonban nálánál senki jobban ki nem használta. A levéltárak ajtain kívül rekedt történetírók közt valóságos oraculum gyanánt tündökölt, de hiúsága, kielégítetlenül mindig új meg új himnuszokra szomjúhozott. Így történt aztán, hogy amikor igazi fölfedezései lassankint el-elfogyatkoztak, a maga és mások ámtására *hamis oklevelek gyártására adta magát*. A tudós világ tovább ujjongott és senki sem gyanította, hogy tulajdonképpen egy csődbe került embernek hódol, aki hízelgőinek fapénzzel fizet.”³ A valóság az, hogy a gróf különös szenvedélye – amint azt gr. Gyulai Lajos 1863. április 17-én kelt naplójegyzete is tanúsítja – igen korán, még történészi pályája előtt kialakult: „Már gyermekkoromban – ő néhány évvel idősb volt nálam, de azért sokszor egybejöttünk – [...] mutatott nekem Kemény Szeppi – így nevezték – egy okmányt, melyet maga készített, a kéménybe dugott, felfüstölt és réginek adott ki.”⁴

Az oláhfalvi kiváltságlevél keletkezésének valószínű történetét Karácsonyi János próbálta rekonstruálni: „.... Gróf Kemény József tanulmányainak elvégzése után 1827-ben 32 éves korában, Nagyszebenben kincstári titkár lett és négy évig [valójában egészen 1835 márciusáig – HGM] ott lakván, a szász tudósokkal nagy barátságba elegyedett. Ott lakott és tanulgatott akkor báró Rosenfeld Czekelius Károly is, a régi oklevelek buzgó gyűjtője.” Neki mutatta be Kemény gróf a „művét”, egy másik, ugyanazon korba datált hamisítványával együtt, „úgy, mintha azok eredetijei Bécsben a császári titkos levéltárban lennének. [...] Rosenfeld

3 Tagányi [ismertetés], 1893. 52.

4 Veress Endre: *Gróf Kemény József*. Cluj-Kolozsvár, 1933, (Erdélyi Tudományos Füzetek, 52.) 7.

természetesen örömmel kapott a régieknek vett iratokon és beiktatta azokat az ő oklevélgyűjteményébe.”⁵

De mi indíthatta Kemény grófot pontosan ennek a hamisítvány-nak a megszerkesztésére? Hiszen – mint Tagányi is megjegyezte – az ő célja „a maga privát, tudományos, vagy éppen nemzete dicsősége” volt.⁶ Az oláhfalviak kiváltságlevele pedig, mely a románokat igen korán, kevésbé erdélyi okleveles felbukkanásuk után, mint a Székelyföld közepén (ahol később is gyéren fordulnak elő) meggyökeresedett népelemként mutatja be, nem mondhatni, hogy „nemzete dicsőségét” szolgálta volna. Ez, mint várható volt, a román történészeknek is feltűnt. Sabin Opreanu 1925-ben ekképpen érvelt az oklevél autenticitása mellett: „Kinek lett volna érdekében hamisítani ezt az okmányt, amelyből a székelyekre és magyarokra vonatkozóan csupa nekik nem tetsző dolgok derülnek ki?”⁷

Karácsonyi ezt az ellentmondást Kemény hivatali státusára utalva próbálta feloldani: „Gróf Kemény Józsefnek, mint kincstári titkárnak a székelyekkel szemben a fejedelmi jogokat kellett védenie. Az így felmerült vitában a székelyek joggal hivatkoztak arra, hogy 1562 előtt a székely földön a magyar királyok közvetlenül nem rendelkeztek, földeket nem adományoztak s várak fenntartásához a székelyek nem járultak. Gróf Kemény József, hogy alkalomadtán őket lefőzze, gyártott két XIV. századból kelt iratot.”⁸

Nos, a XIX. század elején valóban folytatódott, sőt 1796-tól, a székelyek hun származásának bizonyítékaként lobogtatott, ugyancsak hamis „csíki székely krónika” felbukkanásával új lendületet nyert az a XVIII. század hatvanas éveiben kibontakozó, a székely rendi nacionalizmus talaján álló mozgalom, melynek célja a középkori székely előjogok visszaperlése volt. Arról sem szabad

5 Karácsonyi, 1925. 220–221.

6 Tagányi [ismertetés], 1893. 51.

7 Opreanu, 1925. 15.

8 Karácsonyi, 1925. 221.

azonban megfélekedezni, hogy mindez – különösképpen II. József korától kezdődően – a vármegyei nemesség rendi mozgálmaival egy síkon, sőt mi több, szinkronban zajlott. Éppen ezért nehezen elképzelhető, hogy Kemény József, aki 1834-től Alsó-Fehér megye követeként az erdélyi országgyűléseken a nemzeti ellenzék szószólója lett, rendhagyó kedvtelését – akár fejedelmi hivatalnoki minőségében is – tudatosan használta volna ennek az irányzatnak a gáncsolására. Talán Tagányi jár közelebb az igazsághoz, midőn azt hangsúlyozza, hogy Kemény hamisítványainál nem kell kézzelfogható gyakorlati célokat keresni, ő „egyetlen kapavágásnyi földet se akar mástól elperelni”, hanem „a tudomány önzetlen munkása, s mániájának [...] egyetlen forrása a hiúság”. Hogy ténykedésének némely produktuma – akárcsak az itt tárgyalt koholmány – utólag balul sült el, az a jelek szerint őt nem érdekelte. „Nem ismerik önök a gyűjtő szenvedélyét – írja Tagányi –, hogy önmagát is megcsalni képes!”⁹

Kövessük a gróf Kemény József által, valamikor 1827 és 1835 között elhajított *bumeráng* útját.

Az első nyilvánosság előtti felbukkanása 1838. január 23-án történt, a Kolozsváron megjelenő *Nemzeti Társalkodó* lapjain, melynek szerkesztői az 1838-as erdélyi római-katolikus *Schematismus* egyik – mellesleg valós és megalapozott – állítását cáfolva hivatkoznak rá. Az egyik lábjegyzetből értesülünk arról is, hogy az oklevél „eredetije Bécsben, a cs[ászári] titkos házi levéltárban” van.¹⁰ Pozitív fejleménye a cikknek, hogy Fancsali Dániel (ezek szerint ő volt a Schematismus vitát kiváltó, a Telegdi esperességre vonatkozó szócikkének szerzője) válaszolva a szerkesztők talán enyhén gúnyos, vagy egyszerűen csak tudálékos kihívására, visszatér a *Schematismus*ban tárgyaltakra, történetírásunk nem csekély nyereségére a lap augusztusi számaiban (F.D. szignó alatt) rész-

9 Tagányi [ismertetés], 1893. 51, 56.

10 Kolozsvári Könyvsajtók munkálatai. *Nemzeti Társalkodó*, 1838. I. félév. 30–32.

letesen kifejtve elméletét a Telegdi esperességről.¹¹ Ismét kitér az oláhfalviak privilégiumlevelére, melyről – jóllehet csupán a *Társalkodó*-ban közölt rövid részletét ismerete – megállapítja, hogy „az esztendőnek számjában hiba csúsztatott”, azaz legalább kétszáz évvel keltezése után, a XVI. század elején írhatták. Kételyeit meg is indokolja: „Az akkori környüállásokhoz, Erdélynek szinte végső széléről az oláhfalviaknak Budára az új királyhoz el is jutni; az ország minden rendének tövel hegygel egybezavart állapotjában dolgokat olyan előre látó okossággal, s kedvező szerencsével intézni, hogy célba vett ügyök eszközlése ne csak marokba ne szakadna, hanem a kívánt pontra egyből el is jutna, igen rövid idő.” Arra is rákérdez – miután részletesen ismerteti az 1301-ben „fennforgó” polgárháborús állapotokat – , hogy az oláhfalviak vajon „az új, az ifjú Vencel királynak az országba júliusban történt bevezetését, augusztus 27-én lett megkoronázását, a királyi székbe beültetését megtudhatták?” (Nem rossz a kérdés: ahhoz, hogy a koronázás híre Oláhfaluba érjen, az oláhfalviak pedig a háborútól pusztított országon át Budára, ott pedig bejussanak a királyhoz, nem egészen egy hónap állt rendelkezésre. És mindez „a postának nem léteben”, hogy a bennünket körülvevő hírközlési eszközökről ne is beszéljünk!) Más kérdése: vajon tudhatták-e az oláhfalvi követek, hogy „a két koronás királyok közül melyik legyen az igazi és törvényes király...?” (Ne feledjük, hogy Erdély főurai nem voltak Vencel pártján.) Gyanúsak találja továbbá a *Knéz* (kenéz) szót, melyet szerinte a korabeli Erdélyben még nem használtak a *földesúri* (szeniorialis) értelemben, és úgy véli, hogy akkor még a *főajtónállómesteri* tisztség a magyar királyi udvarban nem létezett. E két utóbbi (esetleg ma is vitatható) érvet a lap szerkesztői lábjegyzetben cáfolják, az előzőkkel viszont nem tudnak mit kezdeni.¹²

11 F. D. [Fancsali Dániel]: A Thelegdi esperességről értekezés. *Nemzeti Társalkodó*, 1838. II. félév. 41–47, 49–51, 57–60.

12 F. D.: i.m. 57–60.

1840-ben megjelenik az oklevél teljes szövege, Johann Karl Schuller kiadásában (a későbbi kiadások is ezt veszik alapul), aki a közlés forrásául a nagyszebeni Bruckenthal Múzeumban, a Rosenfeld gyűjteményben található másolatot jelölte meg.¹³

1846-ban Hilibi Gál László („Egy igazságkedvelő ns. hazafi” szignóval) Nagyenyeden egy könyvecskét jelentetett meg, *Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről; egyszersmind az erdélyi két oláh püspök igazolásául felelet Trausch és főképp Schuller cáfolatára* címmel. Ennek elég hosszadalmas előtörténete van: 1834-ben Ioan Moga ortodox és Ioan de Leményi görög-katolikus püspökök együttesen léptek fel a románok „negyedik nemzetként” való elismertetése érdekében, majd 1837-ben Moga az országgyűlés elé tárta a szászöldi románok sérelmeit és követeléseit. A követelések területi leszűkítése bevált taktikai húzásnak bizonyult: 1841-ben a két püspök az országgyűlés többségének támogatását és a magyar liberális sajtó szimpátiáját élvezve vihette újból a diéta elé a szászöldi románok ügyét. Hilibi Gál László írása tehát beilleszkedett a közhangulatba, az adott korban még az sem keltett egyöntetű felháborodást, hogy a román eredetkérdést a dákó-római kontinuitáselmélet alapállásából közelíti meg. Pillanatnyilag a liberális ellenzék elvben és gyakorlatban is veszélyesebbnek érezte a bécsi udvar által támogatott szász bürokratikus konzervativizmust, mint a feltörekvő románság követeléseit, melyek egyelőre sem jogszemléletét, sem ideológiáját nem sértették. Kemény József oklevél-hamisítványa tehát nem véletlenül Hilibi Gál László könyvében, és nem valamely román kiadványban kerülhetett első ízben a román nemzeti törekvések szolgálatába: „...példája az Erdélyben volt kenéziátusoknak – olvashatjuk a kiadvány második, a románok a szászok betelepülése előtti jogállását taglaló fejezetében –, hogy ti. a székelység között is régi oláh telep létezett a

13 Johann Karl Schuller: *Umriss und Kritische Studien zur Geschichte Siebenbürgens. I. Urkundenbuch.* Hermannstadt, 1840.

szász betelepedés előtt. *Oláhfalu* a mint 1301-beli adománylevelekből megtetszik...”¹⁴

Természetesen a liberális ellenzék e kérdésbeni álláspontja nem volt egységes, és Hilibi Gál Lászlót sem túlzott szerénysége készítette arra, hogy írását névtelenül közölje. Könyvének cáfolata – németül, hogy az érintett szászok és pártfogóik is érthessék – még ugyanabban az évben nyomdafestéket látott, mégpedig gróf Kemény József tollából. Hivatalnokoskodása idején kialakult szász kapcsolatai miatt vállalkozott erre, avagy a hamisítványa rendeltetésének nem megfelelő felhasználása okán érzett lelkiismeret furdalásáért? – ezt ma már aligha lehetséges eldönteni. Kemény – Hilibi Gállal ellentétben – azt bizonygatja, hogy a románok kenézi intézményét nem a szászok tették tönkre, hanem ellenkezőleg, egy 1476-os oklevél tanúsága szerint a szászföldi kenézek hatalmaskodtak a szászok birtokán. Annak az állításnak az igazolására, hogy a román kenézek nemesi birtokon (és függőségben) élő, vagy pedig várak szolgálatában álló (de nem várjobbágyi – *jobagiones castri* –, hanem annál alacsonyabb, *castrenses* besorolású) személyek voltak, 1301-es keltezésű tulajdon koholmányát használja ütőkártyaként.¹⁵

Az oláhfalvi „kenézség” nem maradt ki Kövári László 1859-ben kiadott *Erdély történelméből* sem, bár ő legalább megjegyzi, hogy a bizonyítékul szolgáló kútfő „kétség alá vonatott”, és utal Fancsalinak a *Nemzeti Társalkodóban* közölt tanulmányára.¹⁶

A Vencel-féle oklevél hitelességét – leszámítva Fancsali kifogásait, melyeket kevesen vettek komolyan – a XIX. század történetírói általában nem vitatták. Orbán Balázs 1868-ban becses forrásként közli,¹⁷ akárcsak négy évvel később Szabó Károly, a *Székelv*

14 *Vizsgálódás...*, 1846. 30.

15 Kemény József: Ueber die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Wallachen in Siebenbürgen. In: Anton Kurz (szerk.): *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens*. II (1846). 289–339.

16 Kövári László: *Erdély történelme*. I. Kolozsvár, 1859. 115.

17 Orbán, I. 56–57.

Oklevéltár első kötetében. Ez utóbbi – jegyzetben – lekezelő fölényességgel nyilatkozik Fancsaliról, akinek érvei szerinte „oly gyengék és tarthatatlanok”, hogy úgy véli, fölösleges „cáfolásukba ereszkedni”.¹⁸ Egy kevésbé ismert szerző, Szombathy Ignác dunántúli származású pedagógus és újságíró, 1874-ben Székelyudvarhelyen kiadott helytörténeti munkájában próbálta egyeztetni azt, amit Kemény gróf koholmányából tudott azzal az általánosnak mondható véleménnyel, ami a román eredetkérdéssel kapcsolatban a magyar történetírás berkeiben kikristályosodott: „Oláhfalú nevét vette hajdani oláh lakosaitól, kiket az *Árpádházból* származott királyok azon célból telepítettek ide [kiemelés: HGM], hogy a fenyveserdőkből vágott épületfák szállításával és gyalog munkákkal Udvard várának szolgálatot tegyenek.”¹⁹

Némiképp kilóg a sorból Hunfalvy Pál, aki 1879-ben, majd 1880-ban, Fancsalira hivatkozva az oklevelet 1501-re datálja, amit a maga részéről még azzal támaszt alá, hogy „1291–1301 táján nem igen vala még oláh földmivelő [...] a kepe-fizetés pedig földmivelést teszen fel, amit az oklevél keltekor az oláhfalviak üznek.” Azt is fontosnak véli kihangsúlyozni, hogy szerinte a Szabó Károly által közölt „...a predecessores nostris Hungariae regibus terra relictis et donati fuere...” helyett a „...terra derelicta donati fuerunt...” olvasat a helyes, aminek következtében a szövegrész ekképpen értelmezhető: „az előbbi királyok által *elhagyott földdel* adományoztattak meg”, azaz nem voltak östelepések.²⁰ Arra is felfigyel, „... hogy a Székelyföldön levő oláhok ekkor nem valának a görög egyház hívei, mi az Oláhfalú oláhairól oklevelesen is bizonyos, mert ők 1501-tájban a szokott képüket az udvarhelyi

18 SzOkI. I. 31–32.

19 Szombathy Ignác: *Udvarhelyszék és Udvarhely város rövid leírása földrajzi, statisztikai és történelmi tekintetben*. Székelyudvarhely, 1874. 35.

20 Hunfalvy Pál: Bolla Márton és Eder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben. Harmadik közlemény. *Századok*, XIII (1879). 686–687. Vö. uő: *A Székelyek. Felelet a székelyek schyta-hun eredetiségére*. Bp., 1880. 50–51.

egyháznak tartoztak fizetni.”²¹ (Különös, hogy – ha már felfigyelt a kepe kérdésére – nem az oklevél hitelessége iránt támadnak kételyei, hanem arra az abszurdnak mondható következtetésre jut, hogy a székelyföldi románság már a középkorban katolikus volt.) Más következtetése: „Általában kétségtelennek tűnik, hogy a mai székelységnek valamelyik része oláh eredetű.”²² Nos, ezt valóban fölösleges volna vitatni. Ehhez viszont nem szükséges a Vencel-féle oklevél. A „*valamelyik része*” kifejezés azonban kissé félreérthető: a román népelem székelységbe történő beépülése fokozatosan történt, a falvak szintjén, kis csoportok révén, nem pedig egy kompakt, nagy tömeg asszimilációjaként.

Jakab Elek, *Udvarhely vármegye történetében* (ő az első négy részt írta; e munkáján 1893-tól 1897-ig bekövetkezett haláláig dolgozott) részletesen – az olvasmányosság kedvéért szabad fordításban – ismerteti az 1301-es keltezésű kiváltságlevél tartalmát, mely szerint „az Udvarhelyszékről szóló legelső hiteles oklevél”. Következtetései, melyeket Udvarhelyszék koraközépkori nevére, kezdeti történetére vonatkozóan ennek alapján megfogalmazott, nem egy kutatót tereltek holtvágányra. Futólag utal a „Fancsali Dániel székely író” által, az oklevél hitelessége ellenében felsorolt érvekre, melyeket Szabó Károlyra hivatkozva cáfol. És bár méltán tartották nagy románbarátnak, előrelátóan – Szombathyhoz és Hunfalvyhoz hasonlóan – igyekszik ő is a jelek szerint szívéhez nőtt szöveget mintegy bebiztosítani az ellen, hogy a román kontinuitáselmélet támaszául szolgálhasson: „ez oklevél több helyéből az tetszik ki, hogy ott székelyek már az oláhok betelepédésekor laktak.”²³

Jellemző, hogy 1903-ban még a fiatal Lukinich Imre (akkoriban – akárcsak korábban Fancsali Dániel – Székelyudvarhelyen tanárkodott), a későbbi jeles pozitivistá történetíró is hitelt adott

21 Uo. 51.

22 Uo.

23 Jakab – Szádeczky, 1901. 200–202.

Kemény József hamisítványának, mely alapján az udvarhelyi várat Árpád-kori eredetű és a szolgálatára rendelt oláhfalviak által karbantartott erődítménynek mutatja be.²⁴

Közben természetesen a román történetírás is felfedezte a tanításával megfelelő tálalásban igencsak szépen összecsengő szöveget, melyet 1864-ben I. S. Pușcariu annak igazolására mutat fel, hogy „a Székelyföldön több kenéziátusnak vagy *villa olachalis*-nak nevezett román enklávé létezett, melyek megőrizték kezdeti szabadságukat, mint a *villa nostra Olachalis in medio Siculorum nostrorum de Udvarhely* [...] vagy, miután 1562–1566-tól kezdve bevezették a Székelyföldön a *ius regiumot*, eljobbágyosodtak.”²⁵

Az is csak természetes, hogy Nicolae Densușianu, a múlt század legnagyobb román oklevéltárának egyik szerkesztője a forrás hitelessége körüli vitában (amennyiben Fancsali fölényes leintését vitának nevezhetjük) az ismeretlen paptanárral szemben az erdélyi történész elitnek adott igazat, és a Hurmuzaki-féle gyűjteményben Kemény apokrif művét hitelesként közölte. A regesztában a település nevét *Románfalura* („*Satulu românescu*”) kozmetikázta, de becsületére válik, hogy – több korabeli magyar kollégájával ellentétben – Fancsali véleményét egyáltalán számba vette, és Szabó Károlyra hivatkozva cáfolta.²⁶ Ezt a közlést veszi alapul a szláv-román filológia megalapítójának tekintett Ioan Bogdan, aki 1903-ban megjelent, a román kenézekről szóló tanulmányában az Udvard várához tartozó „*villa olachalis*”-ről beszél (a helység magyar nevét tévesen *Oláhtelegként* tünteti fel).²⁷ Szintén a Hurmuzaki-gyűjteményben szereplő forrásra utal a legnagyobb román történészként tisztelt Nicolae Iorga is, midőn 1905-ben kiadott német nyelvű munkájában azt állítja, hogy a Székelyföldön

24 Lukinich Imre: Az udvarhelyi vár története. *Erdélyi Múzeum*, XX (1903). 431.

25 I. S. Pușcariu: *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*. Sibiu, 1864. 32.

26 Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la Istoria Românilor. I. 1199–1345*. B., 1887. 553.

27 Ioan Bogdan: *Despre cnejii români. Analele Academiei Române*. Tom. XXVI. *Memoriile Secțiunii Istorice*. 1903. 17.

„1300 táján és a következő században, a régen adományként elnyert földeket birtokló egész román falvakat, de legalábbis román csoportokat találunk, a magyarok érkezésekor az ország tele volt szórva 'villa olachalis'-nevű településekkel.”²⁸

1905-ben fordulat következik be az oklevél megítélésében: a középkori diplomatikában kiváltképpen jártas Karácsonyi János *A székelyek eredete és Erdélybe való települése* című munkájában kézzelfogható hamisítványnak nevezi, melynek szerzője „oly kései latinsággal (pedestri servitia, titulus iuris subsistibilis) él, minőt a XVIII. század előtt Magyarországon nem használtak”.²⁹ Véleményét fenntartja és egyúttal szélesebb körben ismerteti az 1908-as *Történelmi Társaság* közzétett tanulmányában.³⁰ Karácsonyi állítását megerősítette 1915-ben Georg Müller nagyszebeni levéltáros is.³¹

A magyar és román történetírás ettől kezdve merőben különbözőképpen viszonyul a kérdéshez. Magyar részről az utolsó, aki az oláhfalviak hamis kiváltságlevelét *történelmi szakkiadványban* próbálja rehabilitálni – tudomásunk szerint – Szabó M. Aladár volt, 1916-ban. Ő beismerte ugyan, hogy „dr. Károlyi Árpád és dr. Szekfű Gyula urak szíves felvilágosítása szerint az oklevél nem is volt sohasem a *Haus-Hof-und Staatsarchivumban*”, de mégis autentikusnak véli, elsősorban egy ugyancsak Vencel (László) nevében, János krakkói püspök számára kibocsátott, az oláhfalviak kiváltságlevele után éppen egy nappal kelt és azzal „a formák tekintetében több hasonlóságot, sőt néha tökéletes egyezést” mutató adománylevelre hivatkozva. Ennek egyik érdekessége, hogy itt is szerepel Domonkos főajtónálló-mester (lásd fennebb Fancsali érvelését). A Szabó M. Aladár verziójában az oláhfalviak

28 Nicolae Iorga: *Istoria poporului românesc*. (A német eredeti: *Geschichte des Rumanischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha, 1905. Románra fordította Otilia Teodoru Ionescu.) B., 1985. 180.

29 Karácsonyi János: *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*. Bp. 1905. 21–22.

30 Karácsonyi János: Pótlások a hamis, hibás keltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzékéhez. In: *Történelmi Társaság*, Új folyam IX (1908). 30–31.

31 *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*. II (1915). 403.

kiváltságait szavatoló okmány úgy keletkezett, hogy a krakkói püspök követe a megbízójának kiállítandó adománylevél már kész fogalmazványával jelent meg a király előtt, ennek a formális részét másolják majd át a királyi kancellárián az oláhfalviak levelére.³²

Vitát ugyan nem folytat e kérdésben (véltetően nem ismerte a valódiságot cáfoló véleményeket), de hitelesként tárgyalja Oláh-falu 1301-es „ótalomlevelét” Erdélyi László bencés szerzetes (1911 és 1918 között a kolozsvári egyetem tanára), jöllehet ő általában a források, illetve a székely történelem kritikus értékeléséről ismert.³³

Szabó M. Aladárhoz hasonló álláspontra helyezkedett a második világháború utánig a kérdésben megnyilatkozó román történírók többsége is.

1915-ben, az erdélyi és magyarországi románok történetéről írt munkájában Iorga szinte szóról szóra megismétli korábbi állítását Ursus kenéizről, aki 1301-ben „a régebbi királyoktól származó hagyományozások [datinilor] alapján igazgat egy román falut (villa olachalis)”.³⁴

Trianon után, de főleg 1924-től, az ún. „kultúrzóna” létesítésétől kezdve az új államhatalom előszeretettel igyekezett kisebbségellenes intézkedéseit történelmi érvekkel legitimálni. Történészek, geográfusok, sőt – a kor rossz emlékü fajelméleti bűvárkodásaink jegyében – biológusok próbálták bizonyítani, hogy a Székelyföld népe valaha egészében román volt, de idővel elszékelyesedett-elmagyarosodott, mely folyamat az osztrák-magyar dualizmus korában tetőzött és fejeződött be. Következésképpen, a terület

32 Szabó M. Aladár: Vencel és Ottokár királyok oklevelei. *Turul*, 1916. 32–42. A krakkói püspöknek kiállított adománylevél hitelességét illetően később szintén kételemek merültek fel (*Documenta historiam valachorum in Hungaria Illustrantia usque ad annum 1400 P. Christum*. Bp., 1941. 45–47.), az Anjou-kori oklevéltár (I. 75.) szerint azonban ez hiteles.

33 Erdélyi László: A székelyek története. In: *Erdélyi Naptár az 1921. évre*. Brassó, 1921. 30.

34 Nicolae Iorga: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. I. B., 1915. 76.

„vissza-románosítása” erkölcsileg tökéletesen indokolt. Elméletük bizonyítása szempontjából kulcsfontosságúvá vált az oláhfalviak Vencel királynak tulajdonított kiváltságlevele; melynek hitelesként való kezeléséről a román politika szolgálatába szegődött „szakemberek” nehezen akartak lemondani.

Sabin Opreanu 1925-ben megjelent, már idézett brosúrájában közli „Ulászló [Vladislav] király” [így!] 1301-es oklevelének részletes regesztáját – mely tulajdonképpen a Jakab Elek-féle szabad fordítás szabad fordítása –, majd rátér merész következtetéseinek megszővegezésére. Szerinte a székelyföldi királyi várakat románok kellett hogy gondolják, „akik nagy számban élhettek a székelyek között”, mert a szabad jogállású székelyek erre nem voltak kötelezhetők. Ezek a románok még a székelyek letelepedése előtt itt „őslakók voltak, tulajdon birtokaikkal, saját kenézeikkel és jogaikkal”. Továbbá, „ami az oláhfalviakkal történt, az történt a többi udvarhelyszéki román faluban is [!], csakhogy ezek kenézei nem voltak oly bátrak mint Ursu [így!], aki embereinek panaszával a királyi udvarig ment, vagy ha el is jutottak oda, nem adtak nekik igazat, és ha igen, egyelőre nincsenek erről írásos bizonyítékaink”.³⁵

Honnan ez a sok román falu Udvarhelyszéken? – kérdezhetné bárki, aki valamelyest ismeri a vidék történetét, etnikai viszonyait. Opreanu erről is gondoskodik. Az 1333–1334-es pápai tizedjegyzékben szereplő udvarhelyszéki (vagy annak vélt) falunevek sorából kiválaszt 14-et, melyek közül szerinte „legalább 10 [...] cáfolhatatlanul román”. Az általa pontatlanul – esetenként mai román helyesírással! – átírt falunevek között még *véletlenül* sincs egyetlen román eredetű, „másszóval javarészt román lakosságú” sem.³⁶ Az

35 Opreanu, 1925. 5–9.

36 A 14 kiszemelt helységnév a következő (kiemelten az Opreanu által használt alak, zárójelben a tizedjegyzékben valójában szereplő formák és az előfordulás éve, az egyenlőségjel után a mai magyar elnevezés): **Buguz** (1333-Bugus, 1334-Buguz) = Bögző, **Corund** (1333–1334-Kurund) = Korond, **Canad** (1331, 1334-Kanad) = Kányád, **Lijeche** (1332-Leuche – azonossága az udvarhelyszéki Lövétevel nem valószínű) = Lövéte (?), **Gig** (ilyen falu nem létezett az egész telegdi esperesség-

Oláhfaluhoz hasonló „tisztá román lakosságú falvak” szerint kimaradtak a tizedjegyzékből, feltehetően „mert ezekben nem voltak katolikus plébániák”.³⁷ Ez után egy káprázatos matematikai művelet következik: „Vegyünk ismét csupán tízet ebből az utóbbi kategóriából, és már 20 román többségű falunk van. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a XIV. században Udvarhely [szék] népességének legalább 40%-a román volt.” Ez a

ben!) = Gagy (?), **Tortha-Turda** (így!) (1333-Tortha, 1334-Tarka) = Tarcsafalva, **Farchad** és **Forcad** (1333-Vorkad, 1334-Farkad) = Farcád, **Daia** (1333-Dalya, 1334-Daya) = Székelydália, **Dobov** (1333, 1334-Dobov) = Dobó, **Villa Carasun - Craciun** (1333-villa Karachni, 1334-villa Karasun) = Homoródkaracsonyfalva, **Potac** (1333-Potok) = Patakfalva, **Solumus - Șoimuș** (1333-Solumus) = Solymos, **Sacu** (a telegrdi esperességen nincs hasonló elnevezés, csupán a tordai esperesség „Sakod”-ja jöhet számításba, de ennek Magyarzsákkal való azonosítása valószínűtlen) = Magyarzsákod (?).

- 37 Hasonló spekulációba bocsátkozott későbbben Ștefan Pascu: *Die Mittelalterlichen Dorfsiedlungen im Siebenbürgen (bis 1400)*. In: *Nouvelles Études d'Histoire publiées à l'occasion du XI-e Congrès des Sciences Historiques Stockholm, 1960*. B., 1960. 135–148. Vö. uő: *Voievodatul Transilvaniei*. I. Cluj, 1971. 231–232.; i.m. II. Cluj-Napoca, 1979. 442.; Uő: *Mit jelent Erdély?* B., 1984. 60. Utóbbi művében elméletét a következőképpen sommázza: „A tizedjegyzék 950 parókiát jegyzett fel az egyházi tized fizetésére kötelezettek sorában, azaz ennyi faluban volt egyházközsége a katolikus lakosoknak, akik mellett ortodoxok is laktak. Csakhogy Erdélyben abban az időben majdnem 3000 település ismeretes, ami azt jelenti, hogy vagy 2000 helységben nem volt katolikus parókia, azaz nem laktak vagy nagyon kevesen laktak magyarok, szászok és székelyek, úgyhogy itt nem létesülhetett külön egyházközség, következésképpen tehát a 2000 helységben csak ortodoxok, azaz románok vagy szinte csak románok laktak. Ez pedig azt jelenti, hogy Erdély lakosságának több mint 65%-a ortodoxokból állott, azaz románokból és igen csekély számú ruténból, és alig 35%-ot tett ki a katolikusok (magyarok, székelyek és szászok) száma együttesen.” Ezen elmélet kritikáját Györffy György adta: „Ilyen módszerrel Lengyelország falvainak 60%-áról is azt lehetne állítani, hogy görög-keletiek laktak benne! A tévedés alapja: Pascu nem vette figyelembe, hogy a középkori plébániahálózat egy püspökségen belül az egész területet fellelta. Egy plébános alá általában több falu tartozott, de a falvakon kívül eső, szórt telepések is. Pascu a szokványos román felfogást követve ott is románokat tételez fel, ahol adat nincs rájuk, olykor még a későbbi századokban sem, nem veszi tudomásul az egykorú források vallomásait, s a később kialakult viszonyokat vetíti vissza a kora középkorba.” [Györffy György: A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mátyusz Elemér emlékkönyve*. Bp., 1984. 141–157.]

becslés – vélekedik tovább – „csak hozzávetőleges”, tehát könnyen meglehet, hogy román többségű lakossággal kell számolnunk.³⁸ Összegezve Opreanu elmefuttatását, adva van egy hamis oklevél és az általa említett falunév, szemben a pápai tizedjegyzék mintegy 40 udvarhelyszéki falujával, amiből ő kimutatja az illető területi egységben a román többséget, de minimálisan a 40%-ot. Mindehhez tegyük hozzá, hogy Opreanu – amint erre már utaltunk – nagyon jól ismerte a Vencel-féle oklevél hitelességét kétségbe vonó véleményeket.

Opreanu vádja, miszerint a magyar történetírás merő rosszulindulatból minősíti hamisnak a vitatott szöveget, Karácsonyt arra készíti, hogy a kérdésre visszatérjen. Ő is felhossa a Fancsalinál szereplő *kronológiai* érveket („talán azt véli Opreanu úr, hogy már akkor volt telegráf, telefon s hírlapi szolgálat?”), rámutat arra, hogy Kemény igenis *ismerhette és mintaként használhatta a krakkói püspöknek kiállított adománylevelet*, hiszen ez már 1802-ben, majd 1804-ben megjelent nyomtatásban (ez a pontosítás inkább Szabó M. Aladárnak szól), és végül felsorolja a *XIV. századi latinsággal összeférhetetlen kifejezéseket*, melyeknek a Vencel-féle oklevél bőséges tárháza, és melyek „csak olyan férfiúnak jöhettek a tollára, aki mint Kemény, Verböczi Tripartitumát és Huszti András Jurisprudentiáját (megjelent 1742-ben Nagyenyeden) tanulta.”³⁹

1927-ben, korábbi – kendőzetlenül propagandisztikus – írásainak mintegy szintéziseként, Opreanu terjedelmesebb dolgozatot tett közzé a Kolozsvári Egyetem Földrajztudományi Intézete kiadványában, mely az előbbieknél láthatóan alaposabb előtanulmányok nyomán született, de a források értelmezése, az adatok

38 Opreanu, 1925. 11–13.

39 Karácsonyi, 1925. 222–223. A XIV. századi latinsággal összeférhetetlen kifejezések: „ligna et tigna: vix iam subministare”, „eatenus quotidie adurgeantur”, „lignis et tignentis pedestribusque serviciis castrensare soliti”, „libertate sua excidere”, „emcione seu alio iuris titulo subsistibili”, „sub vexillo omitum ipsorum connumerari et exercituore volumus”, „hoc tamen per expresum reservatu”, „serviciisque opprimantur”.

szűrése-válogatása ezúttal is ugyanazon kritériumok alapján történt. Karácsonyi kritikáját tudomásul veszi, de – különösebb indoklás nélkül – az oláhfalviak 1301-es keltezésű privilégiumlevelét változatlanul hitelesként idézi.⁴⁰

1929-ben, ugyanazon Kolozsvári Földrajztudományi Intézet kiadványsorozatában jelent meg Victor Meruțiu (később ő lesz az intézmény George Válsan örökébe lépő vezetője) munkája az erdélyi, máramarosi és bánsági vármegyékről. Ebben is szerepel Ursus oláhfalvi kenészsége, valamint idézetek az ominózus oklevélből, hivatkozással Pușcariu és Iorga már említett műveire.⁴¹

1933-ban egy jeles román nyelvész, Nicolae Drăganu botlik Oláhfalú (pontosabban: Szentegyház-as-Oláhfalú) hivatalos román nevébe, és jut különös következtetésre: „Vlăhița nevét még a magyarok érkezése előtt a románokkal együtt élő szlávok adták, mert a magyar *Oláhfaluból* románosan *Olahfalău* lett volna, nem *Vlăhița*.”⁴² Csakhogy a *Vlăhița* elnevezés éppen az 1920 utáni – olykor valóban furcsa tükörfordításokat és átfonetizálásokat produkáló – román névadás terméke! Egyébiránt a település Trianon előtti – az erdélyi *român lakosság* által használt – *român neve* éppen... *Olahfalău* (!).⁴³ Természetesen az 1301-es oklevelet Drăganu sem mulasztja el idézni, és emlegeti „Ursul” [így] kenézt is.⁴⁴

A kultúrpolitikában – Angelescu közoktatásügyi miniszter titkáráként – aktív szerepet is vállaló Gheorghe Popa-Lisseanu A

40 Sabin Opreanu: *Tinutul Săcuilor. Contribuțiuni de geografie umană și de etnografie*. (Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, III.) Al doilea memoriu. Cluj, 1927. 146.

41 V. Meruțiu: *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*. (Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, V.) Cluj, 1929. 100.

42 Drăganu. 1933. 559.

43 *Uebersicht über provisorische Eintheilung Siebenbürgens in Distrikte, Bezirke und Unterbezirke sammt der Angabe der in letztere fallenden einzelnen Ortschaften*. Hermannstadt, 1850.; *Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvania*. Cursul anului 1854. II. secțiune. 56.; Nicolae Mazere: *Supliment la Harta Etnografică a Transilvaniei*. Iași, 1909.

44 Drăganu. 1933. 559.

székelyek és a románok elszékelyesítése című broszúrája – mely a propaganda kedvéért két francia kiadást is megért⁴⁵ – 1936-ban magyarul is hozzáférhetővé vált dr. Kendy Sándor gyenge fordításában. Ebben olvashatjuk, hogy a Székelyföldön „két knézséget találunk, egyiket Vlahicánál [Oláhfaluj], a másik Brecku-nál [Bereck].” A Vencel-féle oklevélre ő is utal, ám Opreanutól eltérően úgy vélekedik, hogy a kérdést fölösleges bolygatni, „mivel vannak némely magyar írók, kik [...] kétségessé teszik az autentikus bizonyosságokat, jobban mondvá kétségbe vonják a bizonyosságok autentikus voltát, melyek ezen knézésekről [kenézeokről] beszélnek.”⁴⁶ E nagyvonalúság oka, hogy Popa-Lisseanu szerint a székelyföldi román kenézségek létére elegendő bizonyíték az 1426-os keltezésű, Bereck falu kiváltságait rögzítő oklevél, mellyel könyvünk következő fejezetében foglalkozunk.

A geográfusok és nyelvészek mellett (merthogy Popa-Lisseanu is elsősorban klasszika-filológusnak számít) a román történészek is, mellőzve a forráskritika intéseit, előszeretettel építik érveléseikbe az Udvarhely melletti „Villa Olachalis” tanúságtételét a románok vélt székelyföldi gyökereit illetően. Ezt teszi az 1935 és 1946 között öt kiadást megért szintézisében Constantin C. Giurescu is, aki az erdélyi románok adózásáról beszélve idézi hitelesként az 1301-es keltezésű levelet.⁴⁷

Miután a nemzeti propaganda a „vissza-románosító” törekvések mintegy erkölcsi alapjául mutatta fel Kemény József hamisítványát (nem egymagában, de jelentős súllyal), érthető, hogy a Lukinich Imre és Gáldi László gondozásában, Fekete Nagy Antal és Makkai László szerkesztésében megjelent, vitathatatlanul tudo-

45 G. Popa-Lisseanu: *Sicules et Roumains. Un proces de dénationalisation*. B., 1933.; II. kiad. 1939.

46 G. Popa-Lisseanu: *A Székelyek és a Románok székelyesítése*. Fordította Dr. Kendy Sándor. B., 1936. 41–42.

47 Constantin C. Giurescu: *Istoria românilor. I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*. Ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu. B., 2000. 238.

mányos igényű okmánytár is foglalkozik a kérdéssel. Megtaláljuk benne az 1301-es Vencel-féle oklevél részletes francia nyelvű kivonatát, valamint szövegének aprólékos elemzését, miszerint a krakkói püspöknek kiállított és Kemény által mintaként használt adománylevél szintén hamis. A szerzők kiemelik az oklevél-hamisító Kemény „szakértelmét”, aminek igazolására a lengyel terminológiában használatos „actum” kifejezés a magyar okleveles gyakorlatnak megfelelő „datum”-mal való helyettesítését hozzák fel példának.⁴⁸

Miután 1952-ben már az egyik legrangosabb és legtöbbet használt román forráskiadvány sorozat is a hamis oklevelek listáján tünteti fel vitatott kútfőnket,⁴⁹ a tudományos igényű román munkák szerzői általában lemondanak hitelesként való kezeléséről.

Akadnak azonban kivételek. Ott van például Ion Nistor történész-akadémikus, egykori liberális párti politikus és miniszter posztumusz, 2002-ben kiadott román történeti szintézise, melyet jóval korábban, 1938-tól 1962-ben bekövetkezett haláláig írt. Ebben, az erdélyi vármegyékről, városokról és falvakról szólva, a Vencel-féle oklevél szövegét idézve figyelmeztet, hogy „1301-ben a [a források] román falvakról beszélnek a székelység közepette, Udvarhely megyében”.⁵⁰ De bizonyítékként idézi egy másik neves román történész, Ștefan Pascu is, 1971-ben: ő jelzi ugyan, hogy forrása „kétes hitelű”, de nem mondja egyértelműen hamisnak. Majd műve kilenc év múltán megjelenő folytatásában ismét felbukkan az udvarhelyszéki Oláhfalú ősi voltát bizonyító 1301-es évszám, a *Villa Olachalis* helységnévvel társítva, de ezúttal már nem történik utalás a kútfő kétes voltára.⁵¹ Hasonló logikát követ

48 *Documenta historiam valachorum in Hungaria Illustrantia usque ad annum 1400 P. Christum*. Bp., 1941. 45–47.

49 *Documente privind istoria României. Veacul XIV. Seria C. Transilvania*. I. B., 1952. 375.

50 Ion Nistor: *Istoria Românilor*. Ediție îngrijită de Florin Rotaru. I. B., 2002. 290.

51 Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. I. Cluj, 1971. 114.; I. m. II. Cluj-Napoca, 1979. 468.

a Kolozsvári Állami Levéltár állagait ismertető, 1979-ben megjelent kiadványban az Udvarhelyszék levéltárát bemutató fejezet szerzője (Someșfălean Livia): „Udvarhelyszék egyik érdekes jellegzetessége az a román kenészség, melyet a királyi uradalomhoz tartozó két kiváltságos falu, Szentegyházás Oláhfalú és Kápolnás Oláhfalú alkotott, melyeknek lakói – kezdetben valamennyien románok – a régi Udvard vára [...] szolgálai voltak. Az első oklevél, amely e területről beszél, még ha kérdéses is a hitelessége, változatlanul megőrizte jelentőségét.” (kiemelés: HGM) Ezután a Vencel-féle oklevél néhány soros rövid regesztája következik.⁵²

A Bukaresti Földrajztudományi Intézet és a RSzK Akadémiai Kiadója gondozásában 1976-ban megjelent, Hargita megyét bemutató monográfia szerzői már fenntartás nélkül hivatkoznak sokat vitatott forrásunkra.⁵³ Majd 1984-ben újra felbukkan az 1301-es okiratban szereplő *Villa Olachalis* egy, a romániai „Levéltárügyi Tudományos Bizottság 1983. november 3-i ülésén jóváhagyott”, a RSzK Állami Levéltárának Főigazgatósága által kiadott füzet lapjain.⁵⁴ Az igazi meglepetés azonban 2001-ben következik, amikor több évtizedes készülődés után, a Román Tudományos Akadémia égisze alatt megjelent, alapvetőnek szánt román történelmi szintézis III. kötetében olvashatjuk: „... a szlávoktól kölcsönzött helynevek a román népességgel történő szoros és hosszadalmas együttélésre utalnak, mind hegyvidéken, mind pedig a síkságon. Ugyanakkor, a legkülönbözőbb tájakon előforduló, bizonyos szláv hangzású helynevek jelentése kompakt román lakosságról árulkodik. Tételesen azokról a helynevekről van szó, amelyek a románok szlávok által adott népnévéből származnak.” A példák felsorolásában ott találjuk a Hargita megyei *Vlăhița*-t, melynek korai létét a Vencel-féle oklevéllel igazolják („1301: villa nostra Olachalis in

52 *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Cluj*. B., 1979. 268–269.

53 Ion Pișota – Silvia Iancu – Dragoș Buga: *Județul Harghita*. B., 1976. 12.

54 Lăviu Boar: *Filiala Arhivelor Statului. Județul Harghita*. B., 1984. 6.

medio sicularum nostrorum de Vduorhel commorancium”).⁵⁵ Itt tulajdonképpen az 1933-ban, Nicolae Drăganu által elkövetett tévedés ismétlődik: a szerzők feltételezik, hogy a *Vlăhița* helynév (melyet csak 1920 után kreáltak) régtől fogva létezett. Ugyanez a logikai fonal vezette 1968-ban Constantin C. Giurescut arra a következtetésre, hogy „Vlahă (Oláhfenés) és Vlahița (Oláhfalu) [...] azt az etnikai nevet viseli, amelyet a kárpát-dunai területet elfoglaló délszlávok adtak a dák-rómaiaknak (a keleti szlávok volochoknak nevezték őket!)”.⁵⁶

A magyar szakirodalomban – mint láthattuk – Szabó M. Aladár volt az utolsó (1916-ban), aki síkra szállt az oláhfalviak 1301-es kiváltságlevele hitelességének védelmében. Azóta a magyar szerzők mellőzték hivatkozásaikból, legfeljebb mint hamisítványt idézve, bár itt kivételként kell említenünk Szabó T. Attila monumentális *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárát*, melynek *kenéz* címszavánál a következő megjegyzést találjuk: „... Az eddig legkorábbiként ismert erdélyi vonatkozású adalék az, amely az udvarhelyszéki székelység településtörténetében már 1301-ben név szerint említi Ursus *kenezius*-t. A név utótagja itt csak közszói szerepű lehet, mert ilyen korai időben kételemű román névvel nem számolhatunk.”⁵⁷

Akadnak viszont szép számban magyar nyelven megjelenő ismeretterjesztő avagy *turisztikai* célokat szolgáló kiadványok, melyek szerzői ugyan nem avatkoznak a hitelesség körüli vitába, ám az oklevélből származó adatokat hitelesként továbbítják a nagyközönség felé. Idézi például Gaali Zoltán nemrég reprintben is kiadott kétkötetes kompilációjában,⁵⁸ de bárcsak ez volna könyvének legsúlyosabb hibája. Aztán egy 1941-ben, több szerző közre-

55 Ștefan Pascu, Răzvan Theodorescu (szerk.): *Istoria românilor. III. Genezele românești*. B., 2001. 324. (Fejezetsszerzők: Ștefan Pascu, Ștefan Olteanu, Mircea Rusu, Mircea D. Matei, Radu Popa, Octavian Iliescu.)

56 Constantin C. Giurescu: *Erdély a román nép történetében*. B., 1968. 44.

57 Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. VI. Bp.–B., 1993. 370.

58 Gaali Zoltán: *A székel ősvarák története, mondája és legendája*. I. Bp., é. n. 48.

működésével megjelent Székelyföldet ismertető munka „1302-ben [!] az udvardi várhoz természetbeni gerendát és épületfát” szolgáltató szentegyházassfalusiakról beszél.⁵⁹ Egy év múltán Lévai Lajos udvarhelyi kollégiumi tanár, ugyancsak Székelyföldet népszerűsítő, sok mondával, adomával és „góbé-humorral” megtűzdelt útikönyvében olvashatjuk: „Udvarhely első, okmányyszerű megemlézése 1301. szeptember 25-ről kelt, amikor Vencel, magyar király Szentegyház községnek előírja szolgálatát és szállítmányát *Udvard királyi vár számára*.”⁶⁰ 1973-ban, *Hargita megye útikönyvéből* arról értesülünk, hogy *Vlahica* (ez lett a Szentkeresztbányával egyesített és várossá avatott Szentegyház-Oláhfalú hivatalos magyar - !? - neve 1968-tól 1989 decemberéig) „okiratokban már 1301-ben szerepel Villa Olachalis néven”.⁶¹ „1300 körül az udvarhelyszéki Oláhfalú létéről már említést tesznek” - olvashatjuk egy 1988-ban megjelent, széles körben elterjedt ismeretterjesztő könyvben,⁶² mely sajnos ezen kívül is, a sok hasznos tudnivaló mellett rengeteg téves és pontatlan információt tartalmaz. És végül Vduord vára kapcsán mint hiteles kútfőt említi „Vencel király 1301. szeptember 25-én kelt oklevelét” Kiss Gábor erdélyi várakról írt, 1990-ben második kiadását megérő könyve is.⁶³

Miután végigkövettük: hogyan születtek és dőltek meg elméletek, vagy izzott hevesebben egy amúgy is túlfűtött nemzeti mítosz egyetlen hamis oklevélnek köszönhetően, miközben a vele foglalkozó irodalom – a hitelességét cáfoló és védelmező állásfoglalások révén – lassan kötetet tesz ki; nos mindezek után önkéntelenül adódik a kérdés: *mi lehetett Kemény József megannyi koholmányra épült kétes történetírói tündöklésének a titka?* A jelenséget Mályusz Elemér próbálta magyarázni: „Nem a főúr tekintélye fojtotta a

59 Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. Bp., 1941. 229.

60 Dr. Lévai Lajos: *Székelyföldi Kis Tükör*. Bp., 1942. 58.

61 *Hargita megye útikönyve*. Csíkszereda, 1973. 40.

62 *A székely művelődés évszázadai*. Bp., 1988. 72. (Fejezetsszerzők: Balás Gábor, Iván Géza, Korbuly Domokos.)

63 Kiss Gábor: *Erdélyi várak, várkastélyok*. Bp., [1990]. 202.

szót a kortársakba. Kemény tudós akadémikus volt, polémiában érvekkel próbált győzni, s hogy ez – egyes kivételektől eltekintve – sikerült is neki, azt kora fejletlen kritikai érzékének köszönhetette. Amivel gazdagította a múltat, az tetszett olvasóinak.”⁶⁴ Sajnos, mint láthattuk, ez nem csupán a kortársakra érvényes.

64 Mályusz Elemér: Gróf Kemény József oklevél-hamisítványai. *Levél-tári Közlemények*, LIX (1988). 214.

„VILLA VALACHALIS BERECKZFALVA”

egy másik gyanús oklevél és utóélete

A Luxemburgi Zsigmond nevében kiadott, Brassóban, 1426. december 26-ra keltezett oklevél szövege 1701-ben bukkan fel (*újból?*) a nyilvánosság előtt, amikor II. Lipót császár Bécsben, június 28-án a maga, Kálnoky Sámuel és Szentkereszty András aláírásával kelt okmányban helybenhagyja és megerősíti, együtt Bereck¹ (*későbbi?*) kiváltsággleveleivel.²

Az említett átírásból ismert, 1426. december 26-i keltezésű oklevél szövege (magyar fordításban) a következő:

„Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből a rómaiak mindörökké fenséges királya és Magyarország, Csehország, Dalmácia és Horvátország királya, stb., adjuk tudtára mindeneknek kiknek illik jelen levelünk által, hogy királyi fenségünk elé járulván Magyarnak mondott János kenéz és berecki Czakó fia Radul, tudatták fenségünkkel, hogy a mi székelyeink földjének határán, a moldvai részek felől, található egy Berecknek nevezett oláh falu, mely ezidőben

1 **Bereck.** „Erdély keleti kapuja”, határszéli falu a Moldva felőli végeken, az Ojtozi-hágó erdélyi oldalának küszöbén. Határában állott a római korban az *Angustia* néven ismert, erődített katonai tábor. Később Kézdi-szék, majd Háromszék jellegzetes kapu- és hágótelepülése, 1531-től mezővárosa, jelenleg Kovászna megye községe. 595 m tengerszint feletti magasságban fekszik. a Berecki-patak mellett. (Ignaz Lenk von Trenfeld: *Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hydrographisch und orographisches Lexikon...* Wien, 1839. I. 125–126.; Vofkori László: *Székelyföld útikönyve*. II. Bp., 1998. 346–349.; Vö. Kisgyörgy Zoltán: *Kovászna megye. Útikönyv*. II. kiadás. Csíkszereda, 2001. 145.; Vargyas Antal: *Székelyföld. Utikalauz*. Csíkszereda, 2001. 296–299.)

2 E (*későbbi?*) kiváltságok adományozói a következők: I. János király (Szapolyai János) 1531. május 3-án, Fehérvárott; Izabella királynő ugyancsak Fehérvárott, 1557. február 22-én; Báthori Zsigmond Brassóban, 1602. március 18-án; Báthori Gábor Kolozsvárott, 1612. május 4-én; Bethlen Gábor [Wienalia?] 1615. január 22-én; I. Rákóczi György Fehérvárott, 1631. június 28-án; II. Rákóczi György, ugyancsak Fehérvárott, 1654. január 28-án. (Orbán, III. 121.)

részben elnéptelenedett, [s] melyet ha bizonyos jogokkal felruháznánk, sok emberrel népesedne, és lakói még inkább készek lennének fenségünk szolgálatára.

E dolog megismerése végett, látván hívünk, nagyságos Pelsőczi Péter, a fenn mondott székelyeink ispánja levelét, melyet az említett falunak kegyesen adott efféle kiváltságokról és természetesen tekintve fennebb említett János kenéz és Czakó fia Radul, valamint a mi székelyeink, Nyújtódi Péter fia György és Lemhényi Mátyás fia Gergely, alázattal hozzánk intézett kérelmeit, hogy nekik e kiváltságaik meglegyenek, adtuk kegyesen a mondott falunak és mindenkinek aki ott lakik és ott kíván lakni ezeket a szabadságokat: hogy senki a királybírák és székbírák közül ne merészeljen ítélkezni felettük, sem kényszeríteni vagy kényszeríttetni őket megjelenni ítélőszékük előtt, és egyedül a kenéz maga, a mondott falu parasztjaival, maguk mellé vévén néhány előkelő székelyt, akiket ők akarnak, hogy módjuk és hatalmuk legyen törvényt ülni és igazságot szolgáltatni azoknak az embereknek akik panaszuikkal hozzájuk fordulnak. Kegyesen megengedjük még, hogy valamennyi ember és az összes közülük való, bármilyen rendű és rangú volna, szabadon és veszedelem nélkül jöhessen, Moldvából és Havas-elyéről mondott falunkba, Bereckre, és ott maradjon és lakjon; ezeket az embereket bármely tetteikért sem a királybíró, sem a székbíró ne tartóztathassa fel vagy fogathassa el, hanem a fenn mondott tisztségben lévő kenéz, az említett falu lakóival és más, maguk mellé vett becsületes székely férfiakkal tartozanak megadni bármely panaszosnak minden igazát és kártalanítását. Óhajtjuk azonban, hogy amint ezidáig is szokták, úgy a jövőben is a mondott kenéz a többször mondott Bereck lakóival kötelezve és kényszerítve legyenek, a mi erőnk és jelen levél tanúsága által, azon határokat őrizni és Moldvában kémkedni. Kelt

Brassóban, Szent István első vértanú ünnepén, az Úr ezernégy-százhuszonhatodik esztendejében.”³

A berecki kenézség előjogait biztosító oklevél sok tekintetben hasonlít az 1301-es keltezésű, Vencel király nevére hamisított oláhfalvi kiváltságlevélhez, és sokban különbözik is tőle. Hasonlít, hiszen elvileg mindkettő a magyar királyi kancellária terméke, mindkettő a Székelyföld területén található, kenézségbe szerveződött román közösség jogait és kötelezettségeit szabályozza – és ezzel mindkettő a székely jogtörténet szempontjából különleges, analógiák nélküli helyzetet rögzít –; és végül mindkettőnek a hitelességét illetően később kételyek merültek fel. A legkézenfekvőbb különbség viszont, hogy a berecki oklevél hitelesnek mondott, viszonylag régi átirásban bukkan elő, ami kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy a valódiságát kifogásoló vélemények jóval későbbben és óvatosabban fogalmazódtak meg, mint oláhfalvi társa esetében.

Az első nyilvános kérdőjel a berecki oklevél hitelességét illetően – a történeti szakirodalomban – 1965-ben jelentkezik, Maria Holban francia nyelvű tanulmányában⁴, mely utóbb, gyűjteményes kötetben a románul olvasó közönség számára is hozzáférhetővé vált⁵. Mindenképp figyelemreméltó – tekintettel a románok korai székelyföldi jelenléte szempontjából fontos 1301-es oláhfalvi oklevél körüli vitákra, melyek során némely román történészek a forrás hitelességének kétségbevonását magyar kollégáik rosszhi szeműsége számlájára írták –, hogy a berecki kenézségről szóló oklevél középkori keltezését első ízben olyan román középkor-ku-
tató kifogásolta, aki a legkevésbé vádolható a magyarok iránti

3 SzOkl. I. 119–121. Román nyelvű fordítását lásd: Mihai Berza, Constantin Cihodaru, Damaschin Mioc, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu (szerk.): *Documenta Romaniae Historica. Seria D. Relații între Țările Române, I. (1222–1456)*. B., 1977. 246–247.

4 Holban, 1965. 901–923.

5 Holban, 1981. 213–231.

pozitív elfogultsággal, tán inkább ellenkezőleg. Maria Holban Kemény József 1846-ban közölt cikkét elemzi,⁶ melyben a szászokat védelmezi a Hilibi Gál László által név nélkül közölt írásában megfogalmazott vádak ellenében (miszerint utóbbiak okolhatók az erdélyi román kenézi intézmény eltűnéséért és a román tömegek eljobbágyosításáért)⁷. Ennek kapcsán Holban megkockáztat egy igen alaposan megfontolandó feltevést: úgy véli, a *Zsigmond-féle „több mint gyanús” berecki kiváltságlevél ihlette az 1301-es oklevél hamisítóját.*⁸

„Formai okokból hamisítványnak tűnik az 1426-os villa Valachalis Bereczkfalva-val túlságosan is részletezően foglalkozó, csak 1701-es átiratban ismert oklevél...”⁹ – írja 1991-ben, I. I. Russu élénk vitát kiváltó könyvéről közölt ismertetőjében Benkő Elek, „Jakó Zsigmond szíves szóbeli közlésé”-re hivatkozva. Jakó Zsigmond professzor készségesen válaszolt jelen sorok írójának megkeresésére is, levélben fejtve ki álláspontját a kérdésben:

„A berecki kenézségről szóló oklevélről valóban most is az a véleményem, hogy kétségtelen hamisítvány, mely a fejedelemség végén lezajlott uralomváltás idején keletkezett, de a hamisítás leleplezése olyan közvetlenül és meggyőzően, mint az esetek többségében – legalább is egyelőre – nem oldható meg, mert a szöveg csak – egyébként hiteles – átiratban maradván fenn, a külső ismertetőjegyei nem tanulmányozhatók.

6 Josephus Kemény: Über die ehemaligen Knesen und der Wallachen in Siebenbürgen. In: Anton Kurz (szerk.): *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens*. II. (1846).

7 *Vizsgálódás...*, 1846.

8 Holban, 1965. 904-905.; Vö. Holban, 1981. 216.

9 Benkő Elek: Ion I. Russu: Româniî şi secuîi. [ismertetés] *Magyar Tudomány*, XXXVI (1991) 11. sz. 1399.

A hamisítást azonban a következők alapján így is szinte teljes bizonyossággal feltételezhetjük:

1. Az átírás teljesen szabálytalanul történt. Amíg Berecknek az 1701. évi császári oklevélben átírt I. János, Izabella királynő, Báthori Zsigmond, Báthori Gábor, I. és II. Rákóczi György által adott kiváltságlevelekben a szabályok szerint mindig leírják a megerősített oklevél legfontosabb ismertetőit, az 1426. évi oklevéllel kapcsolatosan csak annyit árulnak el, hogy szövegét Mihálcz János esküdt, Boér István alkirálybíró és Pócsa Ferenc Kézdi szék jegyzője (tehát érdekelt személyek) 'fideliter' készített másolatában mutatták be. Annak a hangsúlyozása is szokatlan és némi fenntartást jelez a hitelességet illetően, hogy a császár a bemutatott okleveleket csak annyiban erősíti meg, amennyiben azokat szabályosan és törvényesen (rite et legitime) állították ki és azok érvényben is vannak.
2. A Zsigmond-féle oklevélnek semmiféle kapcsolata sincs Bereck későbbi, többi kiváltságlevelével. Amíg a többi privilégium minden esetben a korábbi kedvezmények megismétlésén alapul, azokat fejleszti tovább, az 1426. évi oklevélre legegyszerűbb halovány utalás, említés sem történik egyetlen későbbi oklevélben sem. Noha I. János király 1531-ben még az egyházi ügyek fellebbezéséről is tájékozottan intézkedett, a kenézi bíróságról semmit sem említ, nyilván azért, mert akkor még nem is létezett ilyen oklevél.
3. Történetileg teljességgel elképzelhetetlen a latin keresztény székelyek és a ius Valachicum szerint kezelt schizmatikus románok közös bíraskodási gyakorlata.
4. A királybírói intézmény a Székelyföldön nem került alkalmazásra, mert az ellenőrzés ekkor még a székely ispán útján történt.

5. Aligha hihető, hogy egy román kenéznekn éppen *Magyar* lett volna a családneve, mert ez akkor még a nemzetiségre utalt.
6. Az oklevél latinságának alapos vizsgálata, feltehetőleg, olyan sajátosságokra is fényt derítene, amelyek eltérnek a XV. századi hivatalos nyelv gyakorlatától. Olyan anakronizmusokra gondolok, mint a *villanus* szó használata a falusi lakosság jelölésére.

Végezetül még azt említem meg, hogy a császári átíró oklevél a M[agyar] O[rszágos] L[evéltár]-ban D1 366226 jelzet alatt található, és hogy a Habsburg uralomváltás idején nem volt ritka, hogy a tájékozatlan bécsi hatóságokkal hamisítványokat íratnak át, különösen, ha ehhez az udvarban olyan erdélyi személyek együttműködését is megszerezhették, mint ebben az esetben Henter Ferenc protonotárius, Kálnoky Sámuel kancellár vagy Szentkereszty András udvari kancelláriai titkár. Azt sem árt tudni, hogy ebben a korban megszáporodtak a hamisítások, mert sokan akartak így javítani vagyoni-társadalmi helyzetükön. [...] A hamisítóknak kedvelt módszere volt, hogy hiteles oklevelek közé bekeverték általában interpolált szövegeket, ahogyan ez itt is történt, vagy teljesen új, meglepő új szövegeket fabrikáltak az eredetiek részelemeiből. Torjavásárhely/Kézdivásárhely 1427. évi, szintén Zsigmond nevére hamisított oklevele azt sejteti, hogy a berecki hamisítást érdemes lenne más, székelyföldi összefüggésben is vizsgálni.

Évtizedekkel korábban botlottam bele ebbe a berecki hamisításba, de nem vittem végig a vizsgálódást. Sok történelmi képtelenség között ez is a nemzeti viták hullámain érdemtelenül nagy „fontosságra” tett szert. A végleges kritikai értékelést majd akkor

lehet kimondani felőle néhány év múlva, amikor a Zsigmondkori Oklevéltár 1426. évi kötete is megjelent.”¹⁰

Nyomtatásban az oklevél szövegét Benkő József közölte először, 1781-ben,¹¹ ezt követte kevés később Katona István,¹² majd Fejér György publikációja.¹³

1830-ban Hilibi Gál László hivatkozik rá, Kállay Ferenc széke-lyekről írt könyve ismertetőjében: „Ezen levélben Bereczk Villa Valachalis – Oláh-Üllésnek íratik.”¹⁴ Ugyanez a Gál László [„Egy igazságkedvelő nemes hazafi” szignó alatt] viszi a nemzeti disputák színpadára 1846-ban, az oláhfalviak levelével egy időben és azonos szerepkörben: mint a románok ősiségét igazoló okmányt. Érvelésének fontos támpontja „Bereck privilegialis levele 1426-ban Zsigmond királytól, melyben ezek [ti. a bereciek] is – valamint Oláhfalu – régi szabadságuk- s megtelepedésüket hozták fel...”¹⁵ Az oláhfalvi levél vizsgálatakor már láthattuk: Gál László állásfoglalása a korban nem volt sem furcsa, sem meglepő, hiszen az erdélyi magyar nemzeti liberális csoportosulás jobban tartott a Bécs által támogatott konzervatív-bürokrata szász elittől, mint a feltörekvő románság egyelőre ártatlannak tűnő nemzeti követeléseitől. Így Gál nem riad vissza sem a dákó-római kontinuitás

10 Jakó Zsigmond professzor önzetlen segítőkészségeért külön köszönettel tartozom. (A levél a szerző tulajdonában, kelt 2005. február 9-én.)

11 Josephus Benkő: *Milkovia sive antiqui Episcopatus Milkoviensis explanatio. Tomus Posterior*. Viennae, 1781. 116–120. 1778-ban, midőn befejezte *Transilvania specialis* című művét, Benkő József még valószínűleg nem ismerte ezt az oklevelet, hiszen a Bereckre vonatkozó részben nem történik sem rá, sem tartalmára semmiféle utalás. (Uő: *Transilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléstesi Szabó György. II. B.–Kolozsvár, 1999. 141–142.)

12 Katona Stephanus: *Historia critica regnum Hungariae*. I–VIII. Buda-Pest, 1779–1821. Tom XII. 470–472.

13 Fejér Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*. Tom X. Vol. VI. 796–798.

14 Hilibi Gál László (G. L.): Megjegyzések Kállai Ferentz úr históriai értekezésére: Nemes Székely Nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről, a régi időkben. *Nemzeti Társalkodó*, 1830. I. félév. 162.

15 *Vizsgálódás...*, 1846. 38.

eszméjének felpártolásától, sem annak kijelentésétől, hogy „a kenézségek egyáltalában nemcsak az oláh, hanem a székely és más districtusokban is léteztek.”¹⁶ És hogy véleményével mennyire nem volt egyedül, azt jól példázza az a szintén névtelen, ám igen terjedelmes ismertető, mely írásáról az *Erdélyi Híradóban* (a *Nemzeti Társalkodó* mellékletben) jelent meg, s mely az oklevél szövegéből idézve bizonygatja, „... hogy Bereczk is oláh kenézség volt”.¹⁷ Mi több, az ismeretlen szerző, összegezve bizonyos román közösségek védelmi feladatait igazoló oklevelek tanulságait, kifakad: „Miféle vándor, toleratus, advena népek lehettek ezek az oláhok, kiknek ily szép kötelességek volt: védelmezni a várakat, őrizni a határokat, kiknek földtulajdonuk, külön kerületeik s ezekben saját bíróságuk volt?”¹⁸

E felfogásban 1848–1849 erdélyi román-magyar traumái sem okoztak azonnali változást. 1859-ben Kőváry László is fontosnak tartotta kiemelni, hogy „... kenézségeket egész Erdélyben látunk; még magában a Székelyföldön is, Oláhfaluban, Berecken...”¹⁹

Akárcsak az oláhfalvi kenézség esetében, a bereckiek kérdésében is a román írásbeliség 1864-ben szólal meg, I. S. Pușcariu révén, aki a székelyföldi kenézségeket említő okleveleket együtt idézi.²⁰

Orbán Balázs 1869-ben, főműve háromszéki kötetében a „régí okiratokban” előbukkanó Bereckfalváról beszél, mely „mint határszél védelmével megbízott hely, szép előjogokkal felruházott kenézség volt.” A Zsigmond-féle oklevelet részben ismerteti, részben idézi, jobbra szabad fordításban. Bár regesztája szerint „a Székelyföld szélén oláhok által lakott Bereckfalva nevű helység van”, korának Bereckéről ezeket írja:

16 Uo. 34.

17 Könyvismertetés. *Nemzeti Társalkodó*, 1846. 193–194. sz. 709.

18 Uo.

19 Kőváry László: *Erdély Történelme*. I. Kolozsvár, 1859. 115.

20 I. S. Pușcariu: *Disertațiune despre împartirea politică a Ardealului*. Sibiu, 1864. 32.

„Bereck egy 3000 lakost számláló mezővároska; népességének kétharmada székely, egyharmada nemegyesült oláh, *kik csak a közelebbi időkben szaporodtak fel, többnyire oláhországi betelepülők által* [kiemelés: HGM]; a földbirtok azonban csaknem kizárólag székely kezekben van, az oláhok pásztorkodnak, s a nyarat a határszéli havasokon, a telet Törökországban töltik nyájaikkal; különben az itteni oláhság a szebb fajtájú közé tartozik, kiválóan a nők között igen sok csinos alak van. Kár, hogy az arcfestéssel korán elhervasztják természetből nyert szépségüket; öltözetük festői és sokban hasonlít a kovásznai oláhok öltözetéhez, a földig érő lombos fehér száríka (guba) oly kiegészítő része ez öltözeteknek, hogy azt még nyárban is ritkán vetik le, s azért egy ilyen csoportot valami finnyás idegen utazó könnyen jegesmedvéknek nézhetne.”²¹

Idézi „Bereck város” 1799-ben kelt *Constitutio*it, melyekből világosan kitetszik, hogy a település lakói számára az 1426-os keltezésű kiváltságlevél nagy fontossággal bírt és leleményesen illesztették későbbi kiváltságaik sorába, alkalmazták azok elvrendszerezéséhez, ekkor viszont már diszkréten mellőzve hivatkozásaikból a kenézség fogalmát és az ebből adódó jogi kérdéseket:

„1. Még a múlt 1400 előtt is városunk lakosai a több nemes székely nemzet között meg lévén különböztetve Jurisdictionokban egyebektől; annak okáért valakinek azok közül törvényes ügyek a városi magistratus előtt lefolyt, ha szintén criminalis volt is azon causa bővebb megvizsgálás végett nem a n[eme]lszék eleiben, hanem töstént az uralkodóhoz vitetett; egy időtől fogva peniglen a criminalék a F[elséges] K[irályi] Gubernium eleibe, az mások pedig a M[éltóság]os K[irályi] Táblára appelláltak.

2. 1426-ban Karácson hava 26-kán boldogemlékezetű néhai felséges római király által is rendeltetett, hogy az ő felsége birodalmaiban a török földről behozandó kereskedésbeli porté-

21 Orbán, I. 121.

kákat illendő jutalomért előbb vecturálni mindenkor városunk lakosai köteleztessenek.

3. Ezen esztendőben rendeltetett az is, hogy senki városunk lakosai közül az városi közönséges szolgálatoktól és teherviseléstől immunis nem lehet, még ha szintén characterizatus személy volna is, mely ellen, ha valamely városi lakos magát opponálná legottan a városi consortium közül az olyannak kihányására teljes hatalom engedtetett.”²²

Orbán Baláznak van még egy érdekes megjegyzése: „1426-ban, midőn Zsigmond király várossá emelte az igénytelen határszéli telepet,²³ első főbírája Kinizsi János volt²⁴. Egy 1796-ban Segesváron napvilágra került *Kis Tükör* című kéziratban azon nem teljesen okadatolt állítás volt felhozva, hogy a nagy Kinizsi Pál is bereczki lett volna, egyenes utódja e város főbírájának; mivel azonban a kérdéses kézirat ma már eltévedt, ezen leszármazást csak felemlítem, de annak valódiságát nem erősítem.”²⁵

Röviddel Orbán Balázs könyvének megjelenése után, 1872-ben az oklevél eredeti latin szövege újból közlésre kerül, a *Székelv*

22 Uo. 123.

23 Későbbi szerzőknél is sűrűn visszatérő tévedés, talán a *Constitutio* némiképp zavaros fogalmazása nyomán: a Zsigmond-oklevél nem beszél sem városi rangról, sem ezzel járó kiváltságokról, ellenkezőleg, faluról és falusiakról! – HGM.

24 Netán ő volna az oklevél „Magyarnak mondott János Kenéz”-e, azaz „Joannes Kenesius dictus Magyar”? – HGM.

25 Uo. 122. A történeti szakirodalom nem foglalkozott komolyan Kinizsi Pál berecki származásának lehetőségével, és tudomásunk szerint az idézett feltevés abban sem játszott szerepet, hogy a román történetírás ma már evidenciaként kezeli a hadvezér román eredetét. Románként Kinizsit először Nicolae Stoica de Hațeg (bánati görög-keleti pap, a térség román krónikása a XVIII–XIX. század fordulóján) említi (Nicolae Stoica de Hațeg: *Cronica Banatului*. B., 1969. 116.); majd August Treboniu Laurean bánati származású nyelvész és historikus (August Treboniu Laurean: *Temişana sau scurta istorie a Banatului Temişan*. B., 1848. 72.). Egyébként a román történetírás is Kinizsi bölcsőhelyeként inkább Bihar vármegyét, közelebbről Ér-Kenéz települést valószínűsíti. (Ioan Hațegan: *Pavel Chinezul*, Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 1994. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban.)

Oklevéltár első kötetében. Figyelemre érdemesek a szerkesztő Szabó Károly magyarázó jegyzetei. A „villa Valachalis Bereczkfalva” szótársítás kapcsán például levonja azt a következtetést, mely az oklevél hitelességének elfogadása esetén természetesen kínálkozik: „Kétségtelen e kifejezésből, hogy *Bereczkfalva* eredetileg oláh telepítvény, mit bizonyít az is, hogy *kenézek* által kormányoztatott.”²⁶ Pelsöczy Péter nevének írásmódjához viszont a következő megjegyzést fűzi: „I. Leopold átiratában e név *Pelsötcz*-nek van írva; miután azonban kétségtelen, hogy az 1426-iki eredeti oklevélben e név nem lehetett így írva, a helyes *Pelsewcz* leírást bizonyosan visszaállíthatónak tartottam.”²⁷ (Ez az észrevétel – immár a *Jakó professzor érvrendszere ismeretében* – a hitelesség cáfolatának fontos eleme lehetne!) Az is feltűnik neki – és külön jegyzetben rögzíti –, hogy „... már Zsigmond király oklevele előtt megadta e szabadalmakat Pelsöczy Péter székely ispán.”²⁸ Nos, a *privilegiumok önhatalmú adományozása, normális körülmények között, valóban nem tartozott a királyi akarat végrehajtóiként működő székely ispánok hatáskörébe!*

1894-ben Hunfalvi Pál is foglalkozik a Zsigmond-féle berecki kiváltságlevéllel, ami azért is figyelemreméltó, mert az oláhfalviak levelét – jóllehet használja a *Székely Oklevéltárat*, valamint a román *Hurmuzaki-gyűjtemény* első kötetét²⁹, illetve részletesen ír (az oláhfalvi oklevelet adományozó) Vencel király trónralépésének körülményeiről³⁰ – szándékosan, avagy akaratlanul mellőzi. A berecki levélnek viszont részletes regesztáját közli és idéz is szövegéből.³¹

26 SzOkI. I. 120.

27 Uo.

28 Uo.

29 Hunfalvi Pál: *Az oláhok története*, I-II. Bp., 1894. I. 162, 345, 374, 398, 399.

30 Uo. I. 393–394.

31 Uo. II. 53.

1890-ben Nicolae Densușianu szerkesztő beiktatja az akkor még általános hitelnek örvendő levelünket a román történelem forrásait összesítő, rangos és terjedelmes *Hurmuzaki-gyűjtemény* első részének második kötetébe. A regeszta szerint „Brescu román faluból való Ioan Chinezul és Tacu fia Radu járult Zsigmond király elé, és kérték őt, hogy erősítse meg községük előjogait és szabadságait.”³² 1903-ban – Hurmuzaki közlése nyomán – Ioan Bogdan is felfigyel a berecki románok 1426-ban adományozott privilégiumaira, kenézük törvénykezési jogára.³³

Egyébként a századforduló tájékán egyre élénkebbé válik a határokon átívelő román nemzeti egységpolitika, és ezzel párhuzamosan, ennek feltétlen legitimitását alátámasztandó, a történeti vizsgálódás az erdélyi, ezen belül a székelyföldi románok régi gyökereit illetően. Eme irányzat – merthogy hamarosan azzá fejlődik – igazi megteremtője Nicolae Iorga volt, aki ezidőben a székelyek románoktól való származtatásának gondolatával is foglalkozott.³⁴ A bereckiek 1426-os keltezésű kiváltságlevelét ugyan

32 Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privilegiale la Istoria Românilor*. V/2. B., 1890. 535–536.

33 Ioan Bogdan: *Despre cneji români. Analele Academiei Române*. Tom. XXVI. Memoriile Secțiunii Istorice. 1903. 17.

34 Iorgára is igaz, amit Tóth Zoltán megállapít a román történetírás két világháború közti, hangsúlyozottan nemzeti elköllezettségű irányzatának székely kérdésben megszólaló képviselőiről: „A székely-román azonosításnak nem akadt olyan tudományos hangú román képviselője, aki a székelyeket mindenestől románoknak tekintette volna, de a köztudat a mérsékeltbb állításokat túltorzítva, olyan formában tette magáévá, amely szerint a székelyek valóságos románok, akiket az idők mostohasága egy barbár ázsiai farkas, a magyarok karmaiba hajtott, ahonnan meg kell menteni és az anyanép keblére vissza kell vezetni őket.” [Tóth Zoltán: *Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana*. Kolozsvár, 1941. (Erdélyi tudományos füzetek, 132.) 3.] 1906-ban Iorga ekképpen vélekedett a székelységről: „A miénk nem tudtak ellenállni annak a fölös számú telepesnek, akiket mezőkön és folyókon átdobva küldtek e helyre, hogy védjék a határt moldvai és havaselsi völgyek irányából fenyegető barbároktól. Ők drága vitézi vérrel, viseletükkel és hagyományaikkal adóztak a betolakodóknak. Ma is megkülönböztetted a tiszta székely fajtát a kevert fajú székelytől, utóbbinak finomabb vonásai, sötétes arcüre, szeme, szemfekvése alapján, ezekben felismered a mi népünk jellemzőit.” (N. Iorga: *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*. II. B., 1906. 714.)

tételesen nem idézi, de közvetve utal rá 1905-ben, német nyelvű román történeti szintézisében.³⁵

Eltelen porhintés, egyben ostoba szélmalomharc volna azt vitatni, hogy Iorga már e korai időben joggal számol a románok jelenlétével e határszéli, a forgalmas Ojtozi-hágó közvetlen szomszédságában lévő térségben. Ő viszont kenézségeket keres, vagyis enklávákat, „országokat” (beékelődő *terra*-kat) „Székelyország” (*Terra Siculorum*) területén, ami sokkal bonyolultabbá teszi a kérdést. Ezt az igyekezetét példázza később, épp az impériumváltás küszöbén az erdélyi és magyarországi románok történetéről írt könyvében (közvetlenül az oláhfalvi kenézség emlegetése után!), 1367–1375-ös adataira való hivatkozással egy rejtélyes „vásárhelyi” kenézségre történő utalás: „...románok, akiknek kenését nem említik, és akik [akárcsak Udvard várához szolgáló oláhfalvi társaik – HGM] Bálványos-varához tartoztak.”³⁶ E felsorolásban-társításban mindenki természetyszerűen a Kézdivásárhely melletti *Bálványosvár*ra gondol, holott – az egyébként hiteles – hivatkozott oklevél a Szolnok-Doboka megyei azonos nevű erődtől, illetve a közelében fekvő Erdővásárhely (az oklevél szövegében: *Wassarhel*, román néven: Oșorheiu) településről szól!³⁷ A félreértést talán még inkább segíti, hogy műve 1916-ban kiadott francia fordításában Iorga már nem említ Vásárhelyt, csupán egy Bálványos vára szolgálatára rendelt „román falut”.³⁸

35 Nicolae Iorga: *Istoria poporului românesc*. Románra fordította Otilia Teodoru Ionescu. B., 1985. 180.

36 „La Vașarheiu în 1367–75 era tot așa: Români al căror chenez nu e pomenit, se țineau de cetatea »Balvanus«”(Uő: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*. I. B., 1915. 76.)

37 *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400. P. Christum*. Bp., 1941.

38 „Entre 1360 et 1370 un autre 'village roumain', ayant a sa tete un chenez parail, est consacré au service de forteresse Balvanyos.” (Nicolae Iorga: *Histoire des roumains de Transilvanie et de Hongrie*. Deuxieme édition. B., 1916. I. 99–100.)

1919-ben már készen állott Szádeczky Lajos székely történelmi szintézisének terjedelmesebb kézirat-változata, mely végül 1927-ben, sajnos erőteljesen lerövidítve jelent meg Budapesten. Ebben is azt olvashatjuk Bereckről, hogy egykor „... oláh telepítvény volt, melynek élén eleinte a kenéz állott. Pelsőci (Bebek) Péter székely ispán (1423–26) bíraskodási kiváltságot adott neki, melyet Zsigmond király [...] erősített meg...”³⁹

1921-ben Erdélyi László, túl azon, hogy a királybírói tisztség említésének első leelőhelyeként mutatja fel Bereck 1426-os kiváltságlevelét, érdekes következtetéseket fogalmaz meg szövege nyomán: „Az oláh telepítések vezetői Anonymus szerint a Temesvidéken bolgár kenézek (1204 előtt) s íme itt Zsigmond 1426. évi adata szerint *Magyar János* az oláhok kenéze. Ezek után megfontolni való, vajon Hunyadi János kenéz ősei valóban oláhok voltak-e vagy csak a keresztnévök oláhok.”⁴⁰

Az impériumváltás után, mint az oláhfalvi oklevél kapcsán már láthattuk, egész sor Iorga-követő lépett színre, akik – jóllehet mesterük időközben árnyalta a székely eredetkérdésbeli álláspontját –, ha már szellemi formátumban képtelenek voltak csapongó és grafomán, ám olykor zseniális meglátásokra képes példaadójukat túlszárnyalni, (ál)nemzeti buzgóságban bizonyára lekörözték. Számukra a székelyföldi románok kérdése és ezzel (sajátos középkelet-európai logikából adódóan) összefüggésben a székely eredetkérdés (ugyanazon sajátos logika mentén) immár nem (csak) történelmi, hanem elsőrendű politikai probléma. A tetemes állami támogatással kibontakozó mozgalom egyik fő gócpontja a kolozsvári Ferdinánd Király Tudományegyetem Földrajz Tanszéke volt.

39 Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927. 287–288.

40 Erdélyi László: *A székelyek története*. In: *Erdélyi Naptár az 1921. évre*. Brassó, 1921. 38.

E tanszék munkatársa volt Sabin Opreanu is. 1926-ban megjelent munkájában szláv nevű román településként említi Berecket, mely a szláv „vrec” (= hágó, szoros) szóból származik, és fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a „brec” szó megtalálható az albán nyelvben is.⁴¹ (Későbbi hivatkozásaiban – úgy tűnik – e megjegyzést okosabbnak tartotta mellőzni.) 1927-ben közölt munkájában már a Zsigmond-féle oklevél regesztáját is közli, kiemelve, hogy „a székelyeket itt is a románok mellé helyezve találjuk, román kenézek alatt”, valamint, hogy Bereck viszonya a székely székekkel kérdéses, és inkább a korona közvetlen felügyelete alá tartozott. „Egyébként – írja tovább – a Brețcu (Breț) név régi román eredetűnek tűnik.”⁴² Ez utóbbi – előző évi megállapításához képest – legalábbis érdekes állítás...

Az említett tanszék vezetői tisztét töltötte be 1935 után Victor Meruțiu. Ő a két világháború közötti Nagyrománia Kárpátokon inneni megyéiről írt történeti-földrajzi értekezésében, Háromszék vármegyéről szólva a következő megjegyzést teszi: „A székely székek előtt [...] e területeken már léteztek a románok patriarchális szerveződése, román kenézekkel és *Villae Olachalaekkal*.”⁴³ Jegyzetben a Zsigmond-féle oklevélre hivatkozik, melynek tanúsága szerint „*Ioannes Kenesius dictus Magyar és Dadul* [igy!] román kenézek, néhány székely előkelő segítségével parancsoltak és ítéleztek Berecken.”⁴⁴

A történészek és geográfusok után megszólalnak a román nyelvészek is: Nicolae Drăganu erdélyi születésű, Budapesten iskolázott és doktorált filológus, aki 1920–1921-ben a kolozsvári

41 Sabin Opreanu: *Contribuțiuni la toponimia din Ținutul Săcuilor*. Cluj, 1926. (Extras din *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, II.) 28.

42 Uő: *Ținutul Săcuilor. Contribuțiuni de geografie umană și de etnografie*. Cluj, 1927. (Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, III.) 57.

43 Victor Meruțiu: *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*. Cluj, 1929. 111.

44 Uo. 1 sz. jegyzet.

egyetem rektori tisztét is ellátta. 1933-ban, Bukarestben került kiadásra a hely- és személynévanyagban felbukkanó, IX-XIII. századi románokról írt munkája, amelyben szerepelnek „a három-széki Bereck ‘villa Valachalis’-beli románok” is, „akiknek saját kenézük volt, 1426-ban állandó helyőrséget alkottak az Ojtuzi hágónál, ‘régí szokásuk szerint’ védték a határnak e részét és hírszerzést végeztek Moldva területén.”⁴⁵

Képzettsége szerint klasszika-filológus Gheorghe Popa-Lisseanu is. Az oláhfalvi oklevél kapcsán már idézett propaganda-füzetében bőven foglalkozik a „Bretcuí kenézség” kérdésével, melynek léte szerinte „minden kétséget kizár”. Közli a berecki kiváltságlevél részletes tartalmi kivonatát, majd megállapítja: „Zsigmond császár által kiadott okmány tanulmányozásával kitűnik, hogy Bretkunál egy régi román telepítés volt, egy Knéztől vezetve, 1426-ban aki akár magyar származású, akár román magyarnak keresztelt, vagy aki magyarnak adta ki magát, vagy magatartása által, vagy azáltal, hogy ismerte a magyar nyelvet. A falu lévén román, Knézektől volt kormányozva, kik mint ahogyan ezen okmányból kitűnik, bírái is voltak a népnek és katonai parancsnokai a románoknak kik Bretkuban laktak. Az ítéletet az esküdtek hozták, kik között magyar is volt.”⁴⁶ Popa-Lisseanu itt jellemző módon szelektálja a számára hasznosnak vélt információkat és jellemző az is, ahogyan magyarázatot fűz a számára kényelmetlen részletekhez (pl. János Kenéz etnikuma, mely magyarázatot, pontosabban célirányos találgatást később más román szerzőknél is fellelünk). Ami a szerző számára lényeges, és amit látszólag fölösleges ismételtetésekkel hangsúlyoz (túl a magyar fordítás elképesztően magyartalan szövegezésén): kétséget kizáróan létezett a Székelyföldön egy román falu (magyar nevű, de nem biztos, hogy magyar etnikumú kenéz-

45 Drăganu, 1933. 558.

46 G. Popa-Lisseanu: *A székelyek és a románok székelyesítése*. Fordította Dr. Kendy Sándor. B., 1936. 41-43.

zel), román módon kormányozva (jóllehet az ítélethozatalban „magyarok” is közreműködtek).

1935-ben egy magyarországi, hangsúlyozottan „nemzet és fajvédő” jellegű kiadvány, *A Székelység* lapjain találkozunk oklevélünkkel, természetesen itt szó nincs románokról vagy kenézekről, csupán az „igazi hun vér” székelységről, mely „földjét nem parancsból, de önszántából őrizte.”⁴⁷ E határőrzés kapcsán kerül szóba Bereckfalva is, mely „a Moldva felőli Ojtozi szoros védelmében tüntette ki magát és Zsigmond király 1426-ban kiváltságokban részesítette. A kiváltságos levél a hűséget, éberséget említi.”⁴⁸

1941-ben egy méretes magyar ismeretterjesztő kiadványban találunk a berecki oklevélre történő újabb utalást, ezúttal is a kenézek és „villa Valachalis” emlegetése nélkül, de az Orbán Balázs elszólásából eredő pontatlansággal: „Zsigmond király 1426-ban mezővárosi rangra emelte és számos kiváltsággal ruházta fel.”⁴⁹

1965-ben megjelenik Maria Holban idézett francia nyelvű tanulmánya, a Zsigmond-féle kiváltságlevél hitelességének megkérdőjelezésével. A szakirodalom, mint már jeleztük, ezt teljesen figyelmen kívül hagyja: alig két év múltán kerül kiadásra az azóta is, szinte napjainkig a legtöbbet használt erdélyi törtélelmi helynévszótár, melyben Bereck első említésének adatolása az ominózus oklevél alapján és idézésével történik.⁵⁰ Erre hivatkozik 1970-ben a helyi pásztorkodás néprajzi emlékeivel foglalkozó Constantin Popescu is, midőn a középkori település múltját az 1426-ban említett „villa valachalis”-ig vezeti vissza.⁵¹ Hasonlóképpen jár el

47 H. Fejér Ignác: Hunkép a székelyek életében. *A Székelység*, IV (1935) 12. sz. 18.

48 Uo. 20.

49 Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. Bp., 1941. 304.

50 Coriolan Suciu: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. I. B., 1967. 105.

51 Constantin Popescu: Aspecte ale păstoritului din centrele Covasna și Brețeu. In: *Aluta*, I (1970). 309.

két évvel később Binder Pál, azzal a különbséggel, hogy ő Benkő József első közlésére utal.⁵²

1986-ban megjelent művében Ștefan Pascu bőven foglalkozik a berecki román kenézség kérdésével. Némiképp meglepő, hogy nem ismeri – sem ő, sem a munkatársak, akik köztudomásúan segítették az erdélyi vajdaság történetét tárgyaló szintézisének megvalósítását – Jakó professzor véleményét (aki ugyanabban az intézetben, illetve épületben dolgozott), sem pedig Maria Holban álláspontját, mely ekkor már, fennebb idézett román nyelvű könyve révén széles körben ismertté vált. Zsigmond király berecki vonatkozású oklevelére ugyanis Pascu mint vitán felüli hiteles forrásra hivatkozik. Szerinte az oklevél „Magyarnak mondott János kenéz”-e szokatlan nevét „vagy e népből való lakosokkal szövődött rokonsága, vagy a katolicizmusra történt áttérés nyomán” kaphatta. „Cakó fia Radul ('Radul, fiul lui Țacu') nemzetiségét illetően azonban nem lehetnek kétségeink”, írja, megállapítva, hogy a saját kenézi törvényszéke általi ítélkezés jogának megadása a Máramaros, Bihar, Közép-Szolnok, Krassó, Hunyad, Kolozs és Torda megyékbeli; Naszód, Kövár vagy Zaránd vidéki „erőteljes kenézségekhez” teszi hasonlatossá a bereckit.⁵³ Az, hogy Pascu nem élt a berecki oklevél hitelességének ellenőrzésére kínálókozó – számára kézenfekvő – lehetőségekkel, csupán apró mulasztás, hiszen a felmerült kételyeket nagyon sok román és magyar kutató – sajnos később is – figyelmen kívül hagyta. Sokkal súlyosabb az a kézzelfogható tévedés, amelyet e tárgykörben, ugyanazon oldalon elkövet: beszél egy 1390-ben említett, „épp Háromszék kellős közepén” létező uzoni román kenézségről („Keneziatus possessionis olachalis Ozon”), mely alapján (természetesen háttérben tudva a berecki támpontot is!) messzemenő következtetéseket fogalmaz

52 Pavel Binder: Date geografico-istorice referitoare la pasurile și plaiurile transcarpatice din județul Covasna. In: *Aluta*, 1972. 274.

53 Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. III. Cluj-Napoca, 1986. 572.

meg: „Kétségtelen bizonyítéka ez a románok székely telepítés előtti ittlétének, még pedig nagy számban; románok, akik saját társadalmi-politikai szerveződésekben, kenézségekben éltek, melyeket nem tudott felszámolni a székely széki szervezet, hanem továbbéltek emez utóbbi mellett, befolyásolták azt, mert sehol a székelyek állomáshelyei környékén nem található hasonló intézmény.”⁵⁴ Csakhogy a hivatkozott *Ozon*, mely kenézségével együtt valóban létezett (amint helyesen jelzik a Pascu-kötet névmutatóját készítő munkatársak is,⁵⁵ ám a jelek szerint a szerző nem ellenőrizte tulajdon kötete mutatóit), *nem a háromszéki Uzon (!), hanem a máramarosi Kozó (Cosău) patak mentén található, hét faluból álló település-együttes*, mely Coriolan Suciu névtárában az eltűnt helységek jegyzékén szerepel.⁵⁶ Az a mód, ahogyan Pascu lecsapott erre az első pillantásra is kétes adatra, sokat elárul etnikum-történeti szemléletéről. Ebbe illeszkedik – függetlenül a hitelességről szóló viták kimenetelétől – a Zsigmond-féle oklevél kérdéskörének megközelítési módja is.

1990-ben jelenik meg Ion I. Russu sokat vitatott könyve a román-székely kapcsolatokról, melyben felmelegíti a Székelyföldön egykor nagyszámú, őslakos románok elszékelyesítésének Iorga által útnak indított, a két világháború között kiterjedt apparátus segítségével vizsgált tézisé.⁵⁷ Luxemburgi Zsigmond berecki levelét a *Székely Oklevéltár*ra utalva idézi és elemzi, összegezve a

54 Uo.

55 Uo. 646.

56 Kozo, 1361 Ozon [=Kozo], 1378 Kozo, 1390 *keneziatus possessionis Olachalouis Ozon*, 1403 Kozo [...], 1405 Kozzov, Kaszou, 1424 Kazzow, Koze. (Coriolan Suciu: i.m. II. 355.)

57 Ion I. Russu: *Românii și secuii*. B., 1990. A kézirat első változata – a könyv előszava szerint – már 1965-ben készen volt, ám az akkori társadalmi-politikai konjunktúra nem kedvezett a kiadásnak (értsd: a kibontakozó nemzeti-kommunizmus kultúr-hivatalnokai is túl durvának és sértőnek találták). A „több évtizedes munka” végtermékét 1984-ben bízta a Tudományos Kiadóra (Editura Științifică) az 1985-ben elhalálozott szerző, de a jelek szerint még a szélsőségesen nacionalistává alakult Ceaușescu-rendszer cenzorai sem tartották politikus lépésnek közreadást.

számára lényeges tartalmi elemeket: „Ioan Kenesius-Magyar és Czako fia Radul Bereck román falu román lakóinak vezetői voltak.”⁵⁸ Russu könyvének kiegészítő függelékeként jelent meg Ioana Cristache Panait tanulmánya,⁵⁹ aki (némiképp ismételve a törzsszöveg szerzőjét) beéri azzal, hogy Coriolan Suciu helynévtárára (közvetve tehát a Zsigmond-féle levélre) hivatkozva igazolja a berecki „villa Volachalis” területén „a kenézek román intézményének” létezését⁶⁰.

1991-ben Ioan-Aurel Pop, a románok középkori intézményeiről (ennek keretében bőven a kenézségekről) értekezve⁶¹ – bár későbbi vizsgálódásai azt tanúsítják, hogy érdeklik a román-székely kapcsolatok⁶² – egyáltalán nem foglalkozik sem a Zsigmond-féle levéllel, sem a székelyföldi kenézségekkel. Bár szemléletét túlzás volna pártatlannak nevezni, alapos és szilárd forráselemzői, kritikai felkészültsége és következetessége meggátolja abban, hogy fennebb idézett elődei csapdájába kerüljön.

1996-ban az induló *Angustia* (a Sepsiszentgyörgyön működő, a környék „román múltjának” feltárása és méltó bemutatása céljából létrehozott „Keleti Kárpátok Múzeumának” évkönyve) egy helytörténeti cikket közöl Bereckről.⁶³ A szerző – a szöveg alapján vélhetően a község görög-keleti lelkésze – röviden bemutatja a római Angustia katonai táborának erődítményeit, majd áttérve a

58 Uo. 217.

59 Ioana Cristache Panait: Alte mărturii ale originii etnice românești a așezărilor din Sud-Estul Transilvaniei. In: Ion I. Russu: i.m. 145–205. (A tanulmány túlteng a banális tárgyi tévedésektől, melyek forrása többnyire az, hogy a szerző – I. I. Russutól eltérően – egyáltalán nem ismeri a magyar nyelvet, következésképpen székely vonatkozású történeti-néprajzi ismeretei is enyhén szólva hiányosak.)

60 Uo. 188.

61 Ioan-Aurel Pop: *Instituții medievale românești – adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*. Cluj-Napoca, 1991.

62 Uő: *Românii și secuii în secolul al XIII-lea. Câteva considerații*. In: *Omagiu profesorului Magyari András Emlékkönyv*. Cluj-Napoca – Kolozsvár, 2002. 99–104.

63 Ioan Bercu: Brețcu – vatră de istoric și credință strămoșească. In: *Angustia*, I (1996). 321–323.

középkori adatok ismertetésére, állítja, hogy 1241-ben, az Ojtozi-szoroson beözönlő tatárok megsemmisítették a település északi részét (?). „A székelyek Erdélybe érkezése után a berecki románok és székelyek egy állandó helyőrséget létesítettek az Ojtozi-szoros bejáratánál”⁶⁴ – olvashatjuk a továbbiakban.

„A XV. században Berecket Ioan és Tacu fia Radu román kenézek vezették, akiket talán előkelő székelyek is segítettek a lakosok közti peres ügyek tárgyalásakor. A berecki, Magyarnek is nevezett Ioan Chinezul és Tacu fia Radu kérésére a Brassóban tartózkodó Zsigmond magyar király 1426. december 27-én megadja Bereck községnek a jogot, hogy magisztrátusa legyen és városi rangra emelkedjen. A király még elrendeli, hogy ettől kezdve a községbeli románok kizárólag a kenézi hatóságnak legyenek alávetve és őrizték a jövőben is, miképpen addig tették, Erdély és Moldva határát.”⁶⁵

A következőkben ismerteti a helyi románok fő foglalkozását, a juhászkodást, majd röviden a helyi görög-keleti egyházközség történetét: „Az idők mostohaságának dacára a berecki románok hívek maradtak a görög-keleti hithez és az ősi egyházhoz. Az idők viszontagságát átvészelt dokumentumok és a hagyomány megőrizték a XV. századnál jóval korábbi görög-keleti templomok emlékét. Az első görög-keleti templom, mely a falu közepén volt és az egész faluval együtt vált a tűz martalékává, a hagyomány szerint Szent Miklós nevére volt szentelve, és Szent Bricinius vértanú ereklyéjét őrizte, akitől a Bereck név is származik.”⁶⁶ A második templomot

64 Uo.

65 Ismét az 1426-ban esett várossá avatásra való hivatkozással találkozunk, sőt, most már „magisztrátusról” is olvashatunk. Ismét hangsúlyozni kívánjuk: a kenéz elnökségével működő, a falu „parasztjaiból” és „néhány előkelő székelyből” álló törvényszék – akárha létezett is – nem nevezhető városi magisztrátusnak, és az oklevél sehol sem beszél városról.

66 Bereck helynév magyarázata Kiss Lajos szerint (aki a település első említése éveként szintén 1426-ot jelöli): „Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1171: *Burucci* (Gombocz Zoltán – Melich János: *Magyar etimológiai szótár*).

az 'Angyali Üdvözlét' tiszteletére szentelték, és egy, az Ojtozi-szoroson át esett, Moldva felőli beütés áldozata lett. Az új fatemplomot egy dombon, a beözönlőktől védettebb helyen építették. E 'Szűz Mária Elszenderülése' tiszteletére szentelt templom, melyet a dokumentumok 1464-ben említenek, megsemmisült vagy súlyosan megrongálódott a vallási 'unió' idején. Az 1760–1762-beli összeírás Berecken görög-keleti templomot említ. II. József 'türelmi rendeletét' követően a berecki görög-keleti románok egyesült erővel lerakták, 1783. október 20-án, a ma is létező kö- és téglatemplom alapjait. A templom moldvai stílusban épült, belsejében bizánci stílusban festett bibliai jelenetek láthatók.⁶⁷

Sajnos a szerző állításait nem igazolja tárgyyszerű hivatkozásokkal, így mindaz, amit a helyi görög-keleti egyház korai (középkori) történetéről elmond, csupán a hagyományra alapozottnak tűnik. *A valóban régi erdélyi kenézi központok korai egyházi életéről általában ennél több konkrétumot tudunk, nem beszélve a sok helyen megőrződött Árpád-kori kőtemplomokról!*

A következő években (1998–2001) három útikönyv ismerteti kisebb-nagyobb részletességgel Bereck községet. Közös bennük – egyebek mellett –, hogy mindhárom hivatkozik, a település első említése kapcsán, Zsigmond 1426-os levelére, illetve az ekkor elnyert „mezővárosi rangra”, nem foglalkoznak viszont tartalmi háttérével („villa Valachalis”, kenézi intézmény).⁶⁸

I. Bp., 1914–1930. 365.). Az alapjául szolgáló személynév a latin *Briccius* személynévre megy vissza, esetleg az olasz *Briccio* közvetítéssel. Lásd a szerb-horvát *Brcko* 'Briccius' személynév is. Szent Bereck tours-i püspök tisztelete Géza fejedelem (uralkodott kb. 970–997) idejében meghonosodott tours-i Szent Márton-kultusszal kapcsolatosan terjedt el Magyarországon. A román *Brețcu* 'Bereck' a magyarból való." (Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Negyedik, bővített és javított kiadás. I. Bp., 1988. 197.)

67 Ioan Bercu: i.m. 322.

68 Voľkovi László: *Szekelyföld útikönyve*. II. Bp., 1998. 346.; Kisgyörgy Zoltán: i.m. 145.; Vargyas Antal: i.m. 296.

2002-ben Pál-Antal Sándor székely önkormányzat-történeti szintézise megjelenésének örülhettünk. Luxemburgi Zsigmond berecki vonatkozású levelét viszont ő is gyanún felül hiteles okmányként idézi, részletesen ismerteti, mint a település kiváltságos voltának első írott emlékét.⁶⁹

Ugyancsak a *Székely Oklevéltár* nyomán idézett Zsigmond-féle oklevél alapján teszi 1426-ra Bereck első említésének időpontját Szabó M. Attila helységnévtára.⁷⁰

Nem maradt más hátra, mint összegezni a következtetéseket. A Luxemburgi Zsigmond nevében kibocsátott, 1426. december 26-ra keltezett, Bereck első kiváltságleveleként számon tartott forrás hitelessége – bár nem kavart oly mértékű vitát, mint a Vencel-féle oláhfalvi oklevél – legalábbis kétséges. A kérdésünkre Jakó Zsigmond professzor által felsorakoztatott – a hitelesség ellen szóló – érvekhez képest, e tekintetben kevés újat mondhatunk:

1. Pelsöczí Péter nevének a kor magyar írásbelisége jellegzetességeitől eltérő írásmódja.
2. A székely ispán önhatalmúlag privilégiumokat osztogat, jöllehet ő csupán a királyi hatalom megbízott ellenőrző és végrehajtó hivatalnoka.
3. A berecki románok egyházi szerveződésére, építkezéseikre vonatkozó hiteles adatok késői keletűek. Egy kenézség léte talán ezt is feltételezte volna.
4. A Székelyföld területén több román kenézség létezését feltételezték, de gyanú felett álló hiteles okmány egyikről sem szól: ha eltekintünk a tévedésekre alapozott spekulációktól és a hamis oláhfalvi kiváltságlevél tanúságtételétől, a berecki kenézség a régióban társ nélküli.

69 Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002. 235.

70 Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. I. Csíkszereda, 2003. 173.

Érdekes viszont az, ahogyan a későbbiekben a magyar és román történészek, történeti-geográfusok és nyelvészek viszonyulnak a kérdéses oklevélhez akkor, amikor hiteles forrásként hivatkoznak rá. A *magyar szerzők* – leszámítva a XIX. századiak egy részét – a település első említése, ritkábban korai kiváltságai kapcsán idézik, az idő multával egyre többen mellőzve a „villa Valachalis” és a kenézi intézmény problematikáját, főképpen a felvetődő kérdésekre adandó válaszokat. A *román szerzők* ellenkezőleg: az oláhfalvi oklevéllel együtt, vagy attól függetlenül a románok korai székelyföldi jelenlétének, szilárd autonóm szerveződésének bizonyítékaként idézik, példáján felbuzdulva keresik (akár tévedések árán is) a berecki kenézség székelyföldi társait. A történelem, ez estben is, egyre inkább túllép tudományos és tanítómesteri státuszán, és kendőzetlenül politizálni kezd.

A CSÍKI KRÓNIKA ÉS A SZÉKELY „VIRTUÁLIS MÚLT”

Lehet-e a XXI. század elején újat mondani a csíki székely krónikáról? Hiszen a szakma már 1907-ben úgy vélte, Szádeczky Lajos két évvel korábban megjelent kritikai kiadása és hitelesség-cáfoló tanulmánya révén „egyszer s mindenkorra lekerül a napirendről”, következésképp „oda vonulhat, a hol dicstelen rokonai: a turóczi fakönyv, I. András király imádságos könyve stb. alusszák örök álmukat.”¹ Hogy közel évszázad múltán, (egyik!) 2000-es kiadásának fülszövegében ezt olvassuk: „A krónikáról szóló vita, ha halkán, vagy éppen némán zajlik is, távolról sem tekinthető lezártnak.”²

Nos, a múlt századelő óta valóban szinte semmi sem változott. A történész társadalom (talán egy kicsit csökönyösen, az apró kiigazításoktól-finomításoktól is ódzkodva, ám meglehet, hogy csupán kényelmesen) tartja magát Szádeczky – lényegi vonásait tekintve aligha kifogásolható – véleményéhez, míg az esetenként szerzővé avanzsáló, örökösen elégedetlen *publikum* erről nem vesz tudomást, és egyre csak szövi a maga külön fonalát. Ez viszont már egy újabb történet, mely nem kevésbé érdekes, mint a vitás forrás születése vagy kritikai elemzése. Mint minden keresztűzbe került történelmi kérdés tárgyalásakor, ez esetben is segíthet a történések következetes kronológiai rendben végzett felgöngyölítése.

1 A csíki székely krónika. [D. L. (Dési Lajos?) ismertetője Szádeczky Lajos könyvéről] *Századok*, XLI (1907): 854–856.

2 *Csíki székely krónika*. Csíkszereda, 2000. A szerkesztő György Attila fülszövege a könyv borítóján.

Egy „nagy becsű manuscriptum” útjára indul...

Krónikánk a hit és legendák ködébe burkolózó Csíksomlyón bukkant fel, ahol 1796 késő őszen legrégebbi ismert példányát keltezték. E példány azonban csupán „másolat”, készítője Farkas Nepomuk János, akkor már nyugalmazott plébános, aki állítása szerint Csik-Gyergyó-Kászonszék főkirálybírójától kapta e „drága régi írás” – általa, úgymond, régóta nyomozott – 1695-ben készült „hites mását”.³ E „hites más” azonban sohasem került elő, csakúgy mint az eredeti, mely – záradékának kerettörténete szerint – „tekintetes nemzeti Sándor Menyhárt úr várában” lett „153 darab levelekből” egybeszerkesztve, „Allszeg földin a Csiki háznál Vatsárk és Csíkfalva között 1533 esztendőben.”⁴ A krónika a székelyeket – a magyarokhoz hasonlóképpen – a hunoktól származtatja, utalás történik ősi nemzetségi szervezetükre, mely a tisztségviselők váltakozásának rendjében még a késő-középkorban is szerepet játszott. A XI. századig a székelyek élén a „föרבombán” állott, akit szabadon választottak, és aki az Attila király testvére, Buda által épített várban, a Székelyudvarhely mellett emelkedő Budvár bérceén székelt. Ez volt a székely harcosok tanácskozási helye, mely gyűlések alkalmával a rabombán ítéletet tartott a népe fiai közt zajló peres ügyekben, és kihirdette az új törvényeket. Itt őrizték az ezüstkeretbe foglalt kókuszdió-serleget is, mely áldozati kellékül szolgált. Az Árpád vezette *hunok* (!) érkezésekor Zandirhám rabombán fogadja az új honfoglalókat és adja át vezérüknek a székelyek köbe vésett hat alaptörvényét, melyek tiszteletben tartását Árpád harcos népe esküvel fogadja. Ezután a krónika Zandirhám utódainak történetét követi.⁵

János atya elküldi másolatát Aranka Györgynek, a Marosvásárhelyen székelő Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság elnöké-

3 Deé, 1999. 111–116.

4 Szádeczky, 1905. 167.

5 Uo. 1905. 91–168.

nek. A társaság 1796. december 23-án tartott megbeszélésén már fel is „olvastatik a székelyek eredetéről Csíkból hozott kézírás.” A jelen lévő tudós férfiak első reakciója pozitív: „A Társaság nevében küldetessék köszönő levél, ezen szép kézírás béküldőjének.”⁶ A kéziratot Aranka átadta – véleményezés céljából – Zabolai Finna Sámuel jogásznak és Székely Márton református lelkipásztornak. Zabolai valóban kifejtette a szöveggel kapcsolatos „vélekedéseit”, melyek – Szádeczky Lajost idézve – „nagyon okos megjegyzéseket tartalmaznak”. „Én azért úgy vélekedem – írja Zabolai –, hogy ezt a rövidebb rendbe való szedést munkálkodta ki akkor valamely érdemes Plebanus, vagy papi ember, de mivel nevét maga is kijelenteni nem kívánta, azért munkásságának csak annyiban lehet hitelt adni, ha régiségeinek másutt is valami nyomát lehet kapni...”⁷ Egyébiránt a közlésre, igen diplomatikusan, sem a pillanatot, sem a fórumot nem tartja megfelelőnek: „... nem tartom illendőnek, hogy a Magyar nyelv gyarapító társaság kivált most eleinte ilyen homályos Dolog s ki fejezése magyarázatában belé ereszkedjék, minthogy a Társaságnak nem az a Fő célja, hogy csak régiségeket magyarázzon, és homályosságokat fejtegetsen, hanem főképpen az, hogy minden tudományokat és Mesterségeket, a Magyar nyelven, a mennyiben lehet esméretessé tegyen.”⁸

Zabolain kívül voltak még, kik bizalmatlanul közeledtek ehhez „a nevezetes régiségekkel teljes kézíráshoz”⁹, melynek szövegébe viszont Aranka láthatóan beleszeretett: lefordította, részletes jegyzeteket írt hozzá, lázasan munkálkodva kiadásra való előkészítésén. Az egyik kételkedőt, Gyarmathy Sámuel levélben igyekezett meggyőzni igazáról: „Hogy a Székely Krónikát (1533) critice tractáljuk, e tanácsot köszönöm. Nekünk is az a célunk. A kinek

6 Jancsó, 1955. 30–31.

7 Szádeczky. 1905. 7–8.

8 Berki Tímea: Aranka György és a Csíki Székely Krónika. In: Dr. Egyed Emese (szerk.): *Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről*. Kolozsvár, 2004. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 249.) 59.

9 Jancsó, 1955. 268–269

kezeiből az került, gyanúsnek találtuk, de az írást hitelesnek ítélte egy szörszálhasogató barátunk. Mi mindazonáltal úgy gondolkozunk, hogy közre bocsássuk ugyan, de nem úgy mint tökéletes és minden kétségen felül álló írást vagy kútfőt, hanem mint egy különös jelenséget a történetírás rendében, oly céllal, hogy idővel a tudósok s régi írásokkal s oklevelekkel bänni tudó urak igazságát vagy hamisságát bebizonyítsák...¹⁰

Ebből viszont az is kitűnik, hogy Aranka elfogultsága sem volt vak. Ő is jobbnak látta, hogy a kiadást megelőzően felkérje a kor néhány tekintélyes tudósát (Batthyányi Ignác római-katolikus püspököt, a régi könyvek és kéziratok kiváló ismerőjét, Éder József Károly apátot, a keleti nyelvekben járatos Beregszászi Pált, Benkő József neves erdélyi polihisztort, Mártonfi Józsefet, Szerbia görög- és latin klasszika-filológiában jártas római-katolikus püspökét, illetve a történeti vizsgálódásokat is folytató Katona István kano-nokot), közöljék álláspontjukat a kútfő eredetiségét illetően. A véleményezés korántsem volt kedvező: „...habár ezen krónikának tartalma nagyon érdekes is, de mivel sok olyas mondatik benne, a mi nagyon furcsa, és miről régi hiteles historikusaink még álmukban sem emlékeztek, s mivel ugyan ezen nagy figyelmet érdemlő krónikának még holléte sem tudatik, ennél fogva annak kiadásával sietni nem lehet.”¹¹

A korabeli vélemények közül még a Benkő Józsefé érdemel figyelmet, aki Bánffy György grófhhoz címzett levelében kifejtette: „Én ezt nagy historiai kincsnek tartom, és éppen azért igen is szükségesnek látom, hogy ezen nagy becsű *manuscriptum*nak *autographum*át, vagy legalább *authentica copiá*ját a méltóságos társaság nyomosan felkerestesse, mert ettől függ minden...” Az is igaz, hogy a forráskutató természetes óvatosságával kétkedő Benkő

10 Jakab Elek: Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő társaság. Figyelő. Irodalomtörténeti Közöny, XVI (1884). 172.

11 Kemény József: Az állítólag 1533-beli székely krónikáról. Új Magyar Múzeum. IV (1854). Első kötet. 444.

reménykedve bízott a hiteles eredeti példány vagy másolat felbukkanásában: „...de nem is kétlem, hogy akár az, akár amaz a székelyföldön elé ne kerüljön, mert néhai alsó-csernátoni méltóságos Mihálc Mihály úrtól tudom, hogy a nemes székely nemzet krónikáját régenten is bizonyosan írogatták és folytatták, melynek párja meg kell, hogy a méltóságos Sándor, vagy valamely más nemes székely familiának leveles ládájában existáljon.”¹²

A kétkedőkhöz csatlakozik, szintén Aranka megkeresésére válaszolva, Christian Engel, lőcsei születésű bécsi történész is: „A mi az 1533. kéziratot illeti, úgy vélem, hogy az erős kritikával tárgyalandó, nehogy a (külföldiek, kihúzva) kritikusok bosszúságát, vagy (a mi még rosszabb) gúnyos kinevetését idézzük elő. Hogy biztos ítéletet formálhassak, mondhassak felőle, az egészet kellene látnom és megvizsgálnom. Tartok tőle, hogy sok benne újabbkori ábrándos főnek az álmodozása.”¹³

A krónika példányai

Végül a tudósok vonakodása nyomán a krónika – egyelőre – kéziratban marad, ám szorgos kezek másolják. Szádeczky nyolc kézíratos példány létezéséről tud:

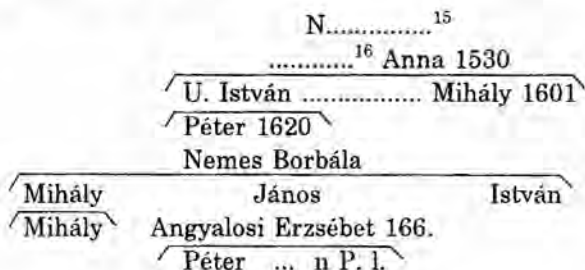
„2. sz.¹⁴ A *guberniumi példány* Aranka gyűjteményében (fol.), ezzel a záradékkal ‘Praesentem copiae copiam e veris suis vidimatis copiis sincere et genuine descriptam, cum iisdem comoportatam, adeoque iisdem per omnia et in omnibus conformem esse, praesentibus, fide nostra mediante testamur. Claudiop. 13-a Apr. 1797. Ladislaus Simény (p. h.) Sigismundus Kelemen de Nagy Ernye (p. h.) inclytae cancellariae majoris r. provincialis Tranniae scribae ac jur. Notarii ad praemissam vidimationem

12 Uo. 447.

13 Szádeczky, 1905. 34–35.

14 1. sz. példánynak az első kiadás nyomtatott példányát veszi.

fideliter agendam specialiter exmissi.' – E felett és a szöveg alatt egy csónka genealógia:

3. sz. A *Becze példány* (Aranka gyűjteményében, hosszú 8-adr.), melynek latin szövege után 11 l. magyar (gyöngye) elmélkedés van e cím alatt: 'A székely Nemzet eredete, változása és Rende 374-ik esztendőől fogva 1063-ig'. Alatta Aranka kézírásával: 'Írta Bocz (t. i. Becze) Kolosváron lakó gr. Bethlen János úrnak főkirálybíróságában író deákja.' [...]

4. sz. *Névtelen másolat* Aranka gyűjteményében (fol.) az Erdélyi Múzeum kéziratárában.

5. sz. A *tordai példány*, az Erdélyi Múzeumegylet kéziratárában, ily cím alatt: 'A Dácziban letelepedett Székely Nemzetnek szokásairól, rendtartásairól és törvényeiről irattatott könyvecske'. Alatta: 'Nagy Sollymosi *Koncz Józsefné*, Tordán, kisasszony hava 26-án 1832.'¹⁷

A kéziratot könyvecske tartalma: 1. A csíki székely krónika magyar fordítása (nem az Aranka-féle, hanem egy más, melyből én is idézek, más másolatból) e hamis (más kézírású) címmel: *Értekezés a nemes székely nemzet áldozó poharáról*. 2. A székely

15 Szádeczky jegyzete: Menyhárd.

16 Szádeczky jegyzete: Lázár.

17 Szádeczky jegyzete: Ez a címlap alján más írás, későbbi.

krónika latin szövege. Továbbá egyéb székely törvények és oklevelek másolatai. (8-adrét, 58 l.)

6. sz. *Udvarhelyi példány* az Erd. Múzeum kéziratárában (8-adrét, 16 l.) ezzel a záradékkal:

'Praescripta Gentis Siculicae fide digna Declaratio decopiata est per *Antonium Barabás* mp. Is sede Siculicali Udvarhely jurassorem, Ao. 1797. Mely másolatból e másolat van, abban egész sorok kihagyva valának, hihetően az olvashatlanság okából. A stylus is helyen-helyen érthetlen vala.' (A borítékon Ferenczi Zoltán volt könyvtárigazgató kezeírásával: Köhalmi levélt. 11. sz.)

7. *Szigethi Gyula Mihály példánya*, az ő kézirati jegyzetei I. füzetében (8-adrét) a székely-udvarhelyi ev. ref. collegium könyvtárában. (Másnak az írásával, minden megjegyzés nélkül.)

8. *Marosvásárhelyi példány*, az ottani ev. ref. collegium könyvtárában, *Farkas Nep. János* kéziratáról vett másolat, az ő oldal-jegyzeteivel. (Nagy ívrét, minden záradék nélkül.)

9. *Farkas Nep. János példánya*, az ő sajátkezű írásával, melyet ő 1796. nov. 20-án Csík-Somlyón kelt levelével Aranka Györgynek megküldött Maros-Vásárhelyre. Az Aranka gyűjteményében az Erdélyi Múzeum kéziratárában (fol. 16.). A Deák.¹⁸

Endes Miklós, az 1940-es évek elejéről való kézíratos munkájában, újabb három példányt jelez: egyik a Magyar Nemzeti Múzeumban található (Fol. Lat. 159. – *Kovachich Márton György Scriptorum gyűjteménye*. III. k. 13 és köv. lapok). Endes szerint ezt is Farkas Nepomuk János írta. Ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeumban bukkant egy másik példányra *Horváth István gyűjteményében*, továbbá tud egy *Farkas Nepomuk János által Engel Keresztélynek Bécsbe küldött példány létezéséről*.¹⁹

Végezetül még egy, Marosvásárhelyen őrzött másolatról értesülünk Deé Nagy Anikó 1999-ben megjelent tanulmányából, mely

18 Szádeczky, 1905. 91–92.

19 Endes Miklós: *A csíki székely krónika*. OSzK. Kézirattár. Fol. Hung. 2008. 2.

másolat a Teleki Téka kéziratgyűjteményében található²⁰, és feltehetően a Szádeczky által ismertetett, illetve közzétett Farkas Nepomuk János-féle példányról készült.²¹

Az „eredeti”, latin szöveg másolatban való terjedésével párhuzamosan több magyarított változat is keletkezett: az Aranka-féle fordításon, illetve a Szádeczky által említett *tordai példánnyal* egybekötött variánson kívül Deé Nagy Anikó ír egy Marosvásárhelyen, a Teleki Tékában őrzött példányról is. Utóbbinak címe *A Székelyek Eredetéről. Fordítás Deákból*,²² 30 hasábos magyar szöveg, melynek első oldalán még ez áll: *X. Czikkely Lásd a' véginn*, valamint: „Ezen írás a Tabulae Assesor N. Méltóságos Aranka György Úr gyűjteményei közül irattatott le, mint az egész gyűjteménynek 10-ik czikkelye. Szabó András m.k.”²³ A tanulmány szerzője úgy véli, „arról a Szabó Andrásról van szó, aki 1816-ban a marosvásárhelyi Teleki Téka könyvtárosi tisztségét látta el”, a másolatot pedig 1816-ban készíthette, „mert csak ebben az esztendőben dolgozik Teleki Sámuel könyvtárosaként.”²⁴ 1905-ben, a *Gyergyó* című lapban Ferenczi Károly fősperes közölt egy magyar fordítás-változatot, melyet ő – a szöveget tartalmazó kéziratot könyv utolsó oldalára írt feljegyzésben szereplő évszám alapján – 1776-ra datált.²⁵ Sajnos e kézirat tárgyi és filológiai hitelességének ellenőrzése igen nehéz: senki más nem említi, hogy eredeti valójában látta volna, a közzétett (jobbára múlt századfordulói nyelvtani szabályok szerinti) szövegátírás pedig körülményessé teszi a fordítás korának megállapítását. Az eredeti szöveg felbukkanására pedig csekély az esély, hiszen a kérdésben későbben nyomozó Blénessy Alajos 1940-ben a következőket írta: „... Utána néztem a gyergyószentmiklósi plébánia levéltárában az eredetinek,

20 Teleki-Bolyai Könyvtár. Tf-445 c/5.23.

21 Deé, 1999. 113.

22 Teleki-Bolyai Könyvtár. Tf-445 c/5.24.

23 Deé, 1999. 114.

24 Uo.

25 Ferenczi Károly: Csiki Székely Krónika. *Gyergyó*, V (1905) 28–33. sz.

tudván, hogy Ferenczy összes könyvei a plébániának maradtak, sajnos azonban a könyv már csak a levéltár katalógusában szerepel, valószínűleg még a világháború alatt elkallódott.”²⁶

A latin krónikaszöveg kéziratban való terjedése, illetve a magyarított változatok keletkezése világosan jelzi, hogy a krónika népszerűsége – dacolva az igényesebb tudós körök elutasító magatartásával, illetve óvatos tartózkodásával – már a nyomtatásban való megjelenés előtt töretlenül növekedett. Az általa megidézett mítosz-világ pedig újabb mítoszokat fakasztott.

A titokzatos „Kázi Lajos krónika”

A Becze példányként ismertté vált krónika-másolat függelékéről Szádeczky lekicsinylő megjegyzéssel hátrította el a kutatók figyelmét jelezve, hogy ez csupán „11 lap] magyar (gyöngé) elmélkedés” a székely régműltről. Ha a székely eredetkérdés, illetve koraközépkori történetkutatás vitáinak megoldása szempontjából közelítünk hozzá, Szádeczkynek mindenképp igazat adhatunk: e nagyobb munka bevezetőjének szánt szerény fejtegetés valóban nem viszi előbbre a tudomány szekerét. Ha viszont a csíki krónika keletkezésének rejtélyeit, korabeli- és utóhatásának kérdéseit vizsgáljuk, e különös forrás mindjárt érdekessé válik. Címe: *A Székely Nemzet eredete, Változása és Rende 374-ik Esztendőtol fogva 1063-ig*; a cím alatt Aranka György írásával ez olvasható: „írta Bocz Kolosváron lakó gr. Bethlen János úrnak főkirálybíróóságában író deákja”. A szerző hittel vallja, „hogy a’ hunnusok scythák voltak, és ezekből az hunnus maradékból scythulusok, a’ scythulusokból székhellyiek, székhellyiekből végre székellyek [...] lettek.” Erre a bizonyosságot mindenekelőtt „Kázi Lajos 1250-dik esztendőben költ és még világosságra nem jött írásai” jelentik. Ezt az írást a szerző ugyan

26 Blőnessy Alajos: Egy régi hetilap hasábjairól került elő a Csíki Székely Krónika legrégibb és ismeretlen magyar nyelvű másolata. Hamisíthatták-e a Krónikát 1796-ban, amikor már 1776-ban magyar nyelven is megvolt? *Csíki Lapok*, LIII (1940. febr. 18.) 7. sz.

csak „mássából” ismeri, de nem kételkedik abban, hogy a „Bonda vára a Scythulusok anya vára volt, ott taratatott a’ nemzet gyűlése és mezején a lustrum, üregeiben pedig gabona, fegyver és kints tartatott, a mint hogy maga [Kázi Lajos] meg vallyá, hogy szemeivel látta is az üregben már el senyvedett sok gabonát, réz-, ón- és kő táblákat.” A kérdés számára csupán az, hogy mindezeket „ki és mikor rejtette volna oda?” Belátja, „erre biztos feleletet nem tehet”, de vélekedését azért az utókor elé tárja: „Tudjuk, hogy a’ 10-ik és 11-ik század, sőt a 12-ik század is még nemzeti áldozatokat tartott sok helyeken, tehát Béla magyar király 1063-ban az apostoli követséget fel vállalván, a scythulusokat meg akarta keresztelni, erre nézve a’ mint alább emlékezet lészen, minden várakat le rontatott, a nemzeti áldozatokat meg tiltotta, a falukot-familliákat szentek neveire nevezettette, Scythuliát kerületekre osztatta és szék helyeknek nevezettette, melyek miatt igen nagy változások alá jött az egész nemzet, mert egy része bé vette a’ keresztényi nemzetet, meg kereszteltetett, és nemzeti nevét szentek neveivel fel tserélte, de mégis sok familliák maradtak a’ kik nemzeti neveket fel nem tserélték, sőt a’ Béla király rendelése ellen magokat erőssen otalmazták. Ezek tehát a’ nemzet dolgait ügyét fel vévén, mindent a’ mi régi nemzeti jussaikhoz tartozók valának fel szedték a’ Bonda vára üregeibe el rejtették, és lassan-lassan, a sok zenebonával tellyes időkbén, hosszas vérengzéssel, és azt követett változások miatt egész feledékenységbé borultak.” De fennmaradt – ha csak „mássában” is – Kázi Lajos krónikája, melyben az áll, „hogy ottan meg vagynak az hunnusok eredete, változása, fel oszlása, ki jövelete, viselt dolgai, tribussai, 108 tribus, melly tizszer száz nyolcvan ezer emberekből állott, ezeknek öt esztendőnként 374-től fogva 1063-ig mindennemű változásai, mind a’ két császárokkal tett frigy kötése, az hunnus birodalom el enyészése, scythulusok dolgai mindaddig, míg székhelyeknek nevezettettek ’s az eredeti nemzeti rendtartás el enyészett.” Mindezek alátámasztására saját története is van: „midőn gyermekségemben Udvarhelyt gramma-

tikát tanultam, a' Budvára kőszála alatt folyó egyik patak martyán föld sülyyedék lévén, sokan gyermekekül mással s idő töltés kedvéért és alkalmatosságával ottan jártunkban láttunk két kis újni vastagságú tserép darabokat ki ásva, de a' feneke még benn lévén a' földbe, egy tsomó hamu volt benne..." Az is bizonyító erővel bír számára, hogy „Udvarhely szék még ma is Anyaszék”, amiben szerepe lehet annak, „hogy a Bonda vára Anyavára lévén az egész nemzetnek, minek utána a' nemzeti régi rendtartás elenyészett, és a Bonda nemzeti név el töröltetett, elsősege, vagyis anyasága a' székeknek el nem töröltetett, mivel azt a' természet rendelte, hanem tsak a rendtartás változásával neve szenvedett változást, és Bonda helyett Udvarhelyt nevet kapott talán azért, hogy a' fő Rabonbán udvara ottan volt.”²⁷

Túl a csiki krónikával való szembetűnő átfedéseken, e rövid fejtegetéssel kapcsolatban három alapvető kérdés merül fel: ki a szerzője, mikor keletkezett és mit lehet tudni a szövegben szereplő rejtélyes Kázi Lajosról és krónikájáról.

Ami a szerző személyét illeti, Aranka György arra a következtetésre jutott, hogy ez *Bocz (Becze) Gábor* csíkszentkirályi származású hivatalnokkal azonosítható, aki gróf Bethlen János Udvarhely vármegyei (II. József korabeli) alispánsága idején hivatalának íródeákja (kancellistája) volt. Ezt a jelek szerint Szádeczky is elfogadta, mintegy igazolásképpen idézve Bethlen János Arankához írt levelét:

Méltóságos tabulae assessor úr!

Kedves jó Méltóságos Uram!

A Méltóságos Úrnak hozzám küldött levelit, melyben tudakozódik tőlem valami 1250-ben (!) a *székelyek eredetéről írt manuscriptumról*, szokott tisztelettel vettem, és arra, ámbár későcskén, válaszolni kívánok. Nékem, mint egy álom, úgy jut eszembe, hogy

27 Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kéziratgyűjteménye. Erdélyi Múzeum Gyűjteménye. Aranka György iratai.

udvarhelyvármegyei viceispány koromba lévén egy csíki fi *Betze Gábor* nevű író-deákom, azt beszéllették róla, hogy nála, vagy plébánus atyjafiánál volna valami régi manuscriptum a székelyek eredetiről, de én azon manuscriptumat soha nem láttam és igazán megvallom, hogy arra nem is ügyeltem, mert a székelyek eredetiről szóló manuscriptumokról semmit sem tartok, mivel tudom, hogy coetaneum manuscriptumok nincsenek s ha volnának is, azokat ki tudná elolvasni, ha pedig ezután való időbeli betűkkel íratlak, már nem authenticumok. A székelyek viselt dolgairól lehet, hogy találhatna benne valamit a méltóságos úr; én úgy tudom, hogy azon *Betze Gábor* alsó Csíkból, Szentkirályról való volt, él-é, vagy megholt, nem tudhatom, puhatolódtam is felőle és épen az okozta, hogy későre maradt a válaszom, de róla semmit nem hallhattam; ha él, eddig megtelepedett gazdaembernek kell lennie; ha a Méltóságos Úr felkeresheti, tőle jobban végire járhat, én pedig többel nem szolgálhatok, ki szokott tiszteletem mellett állandóul maradtam

A Méltóságos Úrnak
Alázatos szolgálja, barátja

Bethlen János m. p.

Árokalja, 9-a Novembris, 1809.

A József-kori Udvarhely vármegyében, *Bethlen János* gróf alispánsága idején, az 1789-es erdélyi hivatalos címlista szerint valóban tevékenykedett egy *Becze Gábor* (*Gabriel Betze*) nevű íródeák (cancellista).²⁸ Csakhogy a kéziratnak más eredettörténete is létezik: *Szigethi Gyula Mihály*, a székelyudvarhelyi református kollégium professzora 1836-ban tette közzé *A' Székely-Nemzet' eredete, változása és rende 374-ik esztendőől fogva 1063-ig egy rövid kéz-iratból* című írását, melyben a rejtélyes *Kázi Lajos-féle* krónikát

28 *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transsylvaniae pro Anno 1789.* Cibinii. é.n. 82.

ismerteti. Pontosabban úgy tesz, mintha ismertetné, mert valóban az ún. *Becze példány* magyar nyelvű függelékéből közöl terjedelmes részeket, többnyire minden változtatás nélkül, szóról szóra. Előljáróban viszont elmeséli, miképpen jutott az „ismertett” becses kútfő birtokába: „Ezen Kéz-irat Kolosvárról jött ez előtt jó idővel néhai T. Lukátsffi László, N[eme]s Udvarhely-Szék érdemes V[ice] Király-Birája kezébe 1790 körül egy nevetlen írótól; az említett Király-Bíró, nem csak az igazságnak egyenes lelkű kiszolgáltatója, hanem a tudományoknak is nagy barátja lévén, igen gyönyörködött a régiségekben s azoknak ki kereséséből részt is kívánt venni; éppen az idő tájban állottam én is bé a' Sz. Udvarhelyi Ref. Ns. Fő-oskola Filozófiai professori Katedrába; a nevezett Király-Bíró mindjárt is közölte velem ezen kéziratot, olly kéréssel: hogy magam mellé vévén az oskolából némely ifjakat, azokkal ezen Kéz-iratban említett Bond-vára fekvését, annak a hegy oldalán bévakart ablakokat, sat. keresném-ki, meg is tettem azon próbát, de az ablakokra nem találtam...”²⁹

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Szigethi nem „1790 körül” került Székelyudvarhelyre, hanem pontosan 1797-ben, amikor sem Bethlen János gróf, sem Becze Gábor nem tartoztak az időközben visszaállított szék tiszti karához, ellenben tagja volt annak a Szigethi által emlegetett Lukátsffi László alkirálybíró, aki mellesleg az 1789-es címlistán is szerepel (*Ladislaus Lukátsfi de Küküllőfalva – Adjunctus v. Comes*³⁰). Az sem lehetetlen, hogy ő a kérdéses szöveg szerzője, illetve köze van a keletkezéshez. Ez azon részlet alapján feltételezhető, melyben azt meséli, mint talált grammatikát tanuló udvarhelyi diáktársaival egy régi törött cse-repet (a leírás szerint temetkezési urnát) a Budvára alatt. Míg Becze Gábor nevét nem találjuk az udvarhelyi iskolák diáklistán,

29 Szigethi Gyula Mihály: A Székely-Nemzet eredete, változása és rende 374-ik esztendőtol fogva 1063ig egy rövid kéz-iratból. *Felső-Magyar-Országi Minerva*, XII (1836). 15.

30 *Schematismus dicasteriorum...*, 82.

addig *Ladislaus Lukátsffi de Nagy Küköllőfalva* 1769-ben a református kollégium diákja volt.³¹

Az viszont eléggé bizonyosnak tűnik, hogy Kázi Lajos titokzatos krónikája képzelet szüleménye. Későbbi szerzők, amennyiben hivatkoznak rá, Szigethi nyomán teszik, aki pedig – mint láthattuk – sohasem találkozott vele. A belőle kiragadott (helyesebben: költött) tartalmi elemek viszont feltűnő hasonlóságot, sőt néhol egyezést mutatnak a csiki székely krónikával („Bonda vára”, mint a székelység főhelye, ahol „a’ fő Rabonbán udvara” volt, „Béla király” – a csiki krónikában „Béla vajda” – intézkedései a székelység hagyományos világának, névadásának felszámolására). Valószínű, hogy gyökereik is összefonódnak.

Szigethi Gyula Mihály és a csiki krónika

Már az eddig elmondottakból kiderül, hogy az udvarhelyi professzor, még nyomtatásban való megjelenése előtt, élénk érdeklődéssel közeledett a csiki krónikához. Erről tanúskodik a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban őrzött, Szigethi kéziratot tartalmazó kötetében található (más, de ugyancsak XVIII. századvégi írással írt) krónika-másolat, illetve későbbi vallomása, midőn 1836-ban a krónika magyar nyelvű kivonatát közölte a *Felső-Magyar-Országi Minervában*: „Ezen kéziratot, mely még a múlt században jött kezemhez diák nyelven, és melyet ez előtt jó idővel az Erdélyi Magyar-nyelvet művelő társasággal közöltem is volt, hasonló diák nyelven... [...] Ezen irat szedegettetett elsőben 1533-ban [...]: ebből másoltatott a nálam lévő 1695-ben, Martzius 14-dikén, Weres Péter, Fel-Csík hűtös Assessora és Szentkirályi Boros István, Al-Csík hűtös Assessor által, Csík-Szereda privilegiált városában.”³²

31 Albert Dávid (bevezetővel közléteszi): *Székelyudvarhely református és katolikus diákja. 1670–1871*. Szeged, 2005. 77.

32 Szigethi Gyula Mihály: A székelyek eredete és a csikgyergyói Kászonszékbeli főtisztviselők karakterei. *Felső-Magyar-Országi Minerva*, XII (1836). 164.

Ezt az 1695-ös másolatot Szigethi minden bizonnyal ugyanúgy láthatta és birtokolhatta, mint Kázi Lajos krónikáját, azaz semmi képpen. Hogy miért kételkedünk ennyire megátalkodottan Szigethi állításában? Mert – túl a Kázi Lajos „krónikájával” kapcsolatos ügyeskedésén, mely egymagában elegendő ok a gyanúra – történeti adatai tekintetében a jeles professzor, az udvarhelyi kollégiumi színjátszás megteremtője és tehetséges házi szerzője, enyhén szólva is megbízhatatlan. 1826-ban kelt, 1828-ban megjelent írásában például azt állítja, hogy az udvarhelyi levéltárban „1100-tól és 1200-tól fogva való leveleket láthatni”,³³ holott, ezeket soha senki más nem látta és nem is láthatta, mert a szóban forgó levéltár legrégebbi irata egy 1506-ban kelt szerződés.³⁴

A csiki krónika Szigethire gyakorolt hatásáról árulkodik az a keltezetlen feljegyzés is, amit éppen a krónika másolata után találunk, a professzor egyik kéziratos kötetében. „A Székelekről” címet viselő rövid elmefuttatás feltehetően katedrai előadásához használt szöveg, melyet főképpen a csiki krónika, részben pedig a krónika ún. Becze-példányának magyar nyelvű függeléke ihletett:

„Ezeknek neveket, ki a szék helyyekről, ki a szökött hunnusokról hozza le – hihető, hogy zeke nevű köntössökről jó. Ők a Patzinakák maradéki – kik Árpád ki jövedele előtt a Tanais és Volga mellett lakatak, kiket a kozárok v[agy] uzok onnan ki nyomnak –, mikor az Hungarok ki jöttek s birták Moldovát, Oláh Országot, Dáciát, ezeket ki nyomták azon helyyekről a Maroson túl, itt meg telepedtek a Székelföldön a Marosig. Tribusokra osztattak, melyek szerint egy Tsikot, más Gyergyót, más Kászont bírta sat. Generációk szerint birták azon földet. A ki rajtok fő uralkodó volt Rhabonbánnak hivatott. Árpád idejébe ilyen Rhabonbán volt egy Bond nevű, ki építette a Bondvárát, melly a mai Budvárán feküdt itt,

33 Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet anyavárosának leírása. In: *Felső-Magyar-Országi Minerva*, IV (1828). 1745.

34 Hermann Gusztáv Mihály: Udvarhelyszék levéltára (történeti vázlat). In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*. I. Székelyudvarhely, 2001. 87.

mely volt Attila második residentiája, az első Havasalföldön, azután Rhabonbának lakták. Itt volt a főnök lakása, itt tartatott a gyűlés, itt tettek törvényeket, áldozatot, a büntetés helye Kinos. Szeretsen dió pohárból ittak vért, reá esküdtek, hogy a Rhabonbánt az ő maradékából teszik, neki engedelmesek lesznek. Egyaránt osztyák a nyert helyeket, a pártost keresztül vágják. Nevezetesebb Tribusok voltak az Uopor, Uogron, Sandour, Ika, Gázor tribusok. Sok apróbb Tisztek is voltak a Rhabonbán alatt, kikről neveztetek azon helyek hol laktak, mint Zete, Mare, Kadits, a szemelekről vett nevezetek késők sat. A vásárok Székelly Vásárhelyt tartatott. Idővel a Rhabonbán név változott Székelek Comesse nevére, vice comesre a Gyula név.³⁵

Ugyancsak a Szigethi-kéziratok között olvasható *A Székelyek ado ellen valo Instantiájok* 1810–1811-ből származó szövege, mely szintetikusán, a krónika nyomán – tehát a kor „szakmai színvonalán” –, igényes és igen szép nyelvezettel mutatja be a székelység történetének kezdeteit:

„Vissza kell ereszkednünk a régiségbe, hogy fel eleveníthessük haldokló emlékezetét eleinknek, és meg újítsuk azoknak az igazságoknak hatalmát a szívekben, melyek sokaktól el felejtve, másoktól számba nem vetetve hevernek. Azokból terjedhet világosság meg bontatott jussainkra, melynél szembe tűnő lészen, hogy kérelmeink igazságon épülnek.

Tudva vagyon a T[e]k[inte]t[e]s Constatusok előtt, hogy bár mi szegény és el alélt állapotban legyen is most nemzetünk, csak ugyan a mű hajdani eleink a hatalmas Attila népének maradványai voltak, a kik az ő rengeteg birodalmának a vissza vonás által esett fel fordulását fellyül élván, mint meg menekedett felekezetei egy nagy de megfordult szerentséjű nemzetnek, a havasok közt kerestek menedéket: Tartományt foglaltak magoknak a sivatag erdők árnyékai között, lakhatóvá tették munkájokkal a kietlenséget

35 *A Székelekről*. Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár. Kéziratgyűjtemény. 5296.

és a fenevadak rejtekeit kies tartományokká változtatták. Így vetettek leg természetesebb és leg igazságosabb fundamentomot a *birtok tulajdonosságának*, így állítottak *hazát* és éltek benne a szegényebb sorsú népek legfőbb javával, a *szabadsággal*, melynek szerelmét Ázsiai honnyukból hozták volt magokkal." [...] „... *Nemzeti köz hivatalok viselése*, mert ezeket Eleink éppen olyan tulajdonnyoknak tartván mint fölgyeket és ezeknek viseletét ki ki (ha nemzetének tetszését érdemeivel meg nyerte) olyan igazságának nézván, mint kezével meg mívelt szántó földjének meg aratását; a hivatalokat is Nemzetségek és Ágazatok szerint akarta nemzetünk viseltetni a maga fiaival, s a szabad választást úgy alkalmaztatta, hogy nemzetségekhez és ágazatokhoz legyen kötve; nehogy jövevények meg lepjék és kezekre kerítsék az igazgatás fokait, és idővel a nemzet jussait fel forgassák.” Ebben az állapotban találták őket „...a Hét kapitányok alatt Európába költözött *magyarok*, kiknek egy része midőn ezen Tartományba, melyet most Erdélynek nevezünk bėjutott, a mű Eleinkel, mint azon egy eredetű néppel kezét fogván, meg esmérte szabadságainkat, és költsönös szövetséggel edgyesülvén velle, magához kapcsolta maradván nemzetünket az edgyesült erőnek legbecsesebb céljára; a *Nemzeti köz boldogságára*.”³⁶

Nem tudjuk, Szigethinek volt-e köze e szöveg születéséhez: az igényes fogalmazás, a csíki krónika jegyében történő érvelés, az, hogy kéziratai közé iktatta – indokoltta teszik e kérdést. Ettől függetlenül e sorok mindenképp arra utalnak: még nyomtatásban való megjelenése előtt a krónika nem csupán a tudományos disputák tárgya volt, hanem a közéletbe, sőt túl azon, az írástudó réteg köztudatába is behatolt.³⁷

36 *A Székelyek ado ellen valo Instantiájok*. Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár. Kéziratgyűjtemény. 12806.

37 A székelyek szkíta-hun leszármazásával, ennek történeti adatolásával kapcsolatos igyekezet a kor magyar kultúrájának nem egyedi vagy elszigetelt jelensége. A magyar nemzetépítés szerves és érdekes részei az arról folyó viták, hogy mely magyar régió a legősibb magyar terület, mely tér képviselheti a teljes nemzet

A figyelem keresztútjében – értelmezési viták

1818-ban végre megjelenik Pesten a csiki krónika latin eredetije, kritikai jegyzetek nélkül, sok másolásból eredő és nyomdahi-bával, Kilyéni Székely Mihály *A Nemes Székely Nemzet Constitutiói* című szöveggyűjteménye függelékeként. Kilyéni sietve megküldi könyvét Udvarhely „anyaszék” gyrásszékének, mely megilletődött fennkölességgel reagál e gesztusra: „A Gyra Széken, ezen Kedves Ajánlás és betses Ajándék édes érzéssel 's örömmel fogadtatott, és hogy a' Nemzeti Levél-Tárba örök emlékezetül bé tétetve meg tartassék, a' M[éltósá]g[lo]s Urnak ezen nemess lelküsege meg hálálva köszöntessék, végeztetett.”³⁸

A krónika megjelenése után következő évben, 1819-ben (de csak 1835-ben, 13 évvel halála után közzétett tanulmányában) Zsombori József is megszólal a kérdésben. A zetelaki születésű székely-udvarhelyi katolikus paptanár (az erdélyi felvilágosodás szellemiségének alig ismert, mindenképp több figyelmet érdemlő képviselője) tulajdonképpen *A' Hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó Poharáról* értekezik, de épp ebből adódóan nem kerülheti meg „ama sokféle hibákkal teli kézirat”-ot, „melyet a közelebb múlt esztendőben” [1818-ban – HGM] Kilyéni Székely Mihály „közön-ségessé tett”: „Megvallom, abban magam is előre sokat mesének, költeménynek véltem, mígnem tudakozódásaim után Tsik Sz. Domokosi Sándor Ignátz Úr özvegyénél, Tek. Dindár Joséfa Asszonynál, a Poharat megtaláltam...” (Arról a kókuszdíó serlegről van szó, amit a krónikabeli rabonbának áldozópoharával azonosí-

terét, melyik nyelvjárás-változat a legmagyarabb, és képezheti a nemzeti nyelv alapját. A megnyilatkozó szerzők természetesen valamennyien a szívükhöz közel álló régió, illetve embercsoport elsőse mellett érvelnek. olykor tudatosan szemet hunyva a történetileg gyanús elemek fölött. E törekvések talán legismertebb mezsgyéje Horvát István elmefuttatása, melynek során a magyarokat a bibliai emberpárból vezeti le, a teremtés élére viszont nem a székelyeket, hanem a palócokat helyezve. [Pándi Pál (szerk.): *A magyar irodalom története. III. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig.* Bp., 1965. 289.]

38 USzLT. Székely Lada. 65 sz.

tanak.). Tulajdonképpen nem az ominózus „pohárról” írt fejtegetése igazán érdekes, hanem az a sommás székelység-történet, amit a „pohár” által hitelesített csíki székely krónika nyomán összegezte művében. Nem mellőzi a székely eredetkérdés kapcsán addig megjelent különféle elméleteket: Timon Sámuel, Fassching Ferenc, Pray György véleményét, a jászoktól, kunoktól, „pacinaciták”-tól (besenyőktől) való származás lehetőségeit, de úgy véli, erről „senki még olly tudományos és Diplomatikai készüllettel nem írt, mint Tud. Benkő József Hazánk Fija...”. Ennek megfelelően maga is – mint egyébként kora írástudóinak többsége – úgy véli, hogy „Tiszteletre méltó Íróink, Thuróczy János, Oláh Miklós, Heltai Gáspár nem írtak meséket a’ Székely nemzet eredetéről.”³⁹

A székelyek eredetéről, korai történetéről alkotott véleményét Zsombori a következőképpen foglalja össze:

„A Székely nevezetet pedig nem annyira a’ Grammatica, mint a Historia fejtí meg. – Havasalföldről, mint szállásokból kimozdulván a Hunnuszok, a régi Dáciának azon hegyes, völgyes, erdős, havasos részében, mely a mai Székely föld, telepedtek meg. Barmaikat, az hadba nem mehetőket és egyéb vagyonaikat szükséges őrizet alatt itten hagyták, s ezen szállásról hódoltatták Pannóniát. És, hogy illy idegen járatlan tartományokban mindenkor tévelygés nélkül a szükséges esteben vissza tudnának térni, a Kárpát hegyével egybe lánczolt nagy hegyek és bércek allyán, melly délszagnak kanyarodik, az Oláh Országból ki s bėjáró úttól kezdván (hol a Székely föld határa vagyon), nagy árokkal mellékeztet jegyes utat készítettek Pannónia felső részeibe fel. Melly árok ma is, majd Tsösz, majd Hon árkának neveztetik; és nem tsak itt a Hargita déli bértzei alatt egész mérföldre látszható ma is, hanem felső Magyar Országban is helyeken. [...]

Volt é valaha Attilának Székely földön szállása? Hihető ugyan, de nem lévén bizonyos, nem erősítem; de volt Budának, az ő

39 'Sombori József: A' Hajdani Nemes Székely Nemzet Áldozó Poharáról. *Tudományos Gyűjtemény*, XIX (1835) III. kötet. 5.

Testvérének, a mit ő tőle épített várnak nevezete, és omladéka ma is bizonyítanak. Kétségen kívül való dolog tehát az, hogy a Hunnosoknak ezen a földön szállások, székek, ülések, telepedések volt, a mi mind csak egyet tész; s ennél fogva ezt a tartományt Székhelynek nevezték. Üdö jártával pedig Attila birodalmának romlása után vissza vonult Hunnosok Székhelyeinek mondták magokat. Ebből deákul *Szekelius*, könnyebb hangon *Siculus*, Nemetül *Zechel*, Oláhul pedig *Szekuj* lett: Siculia pedig mái napig a nemzet nyelvén *Székely föld*; ennek pedig ősi nemes birtokos lakóssa *Székely*..."⁴⁰

Még érdekesebb az, amit Zsombori a krónika főrabonbánjainak székhelyéről, a Budváráról ír:

„Állott a Vár Udvarhelytől egy fertály órányira napnyugot felé, a nagy Küküllő folyó vize jobb partján egy kösziklás magos kerek hegyen. És noha még Sz. László király üdejében elpusztították a Tatárok, de ma is a hegy nyakán lévő kettős árka, és a föld színén található omladékok látszanak. – Ebben a várban lakott a Székelek Rabonbánja. [...] Ide kellett a legkeményebb büntetés alatt megjelenni minden székelynek, a Rabonbán áldozattyára. *De mivel ezen Várfekvésnek helye kitsinyt mutat, nagyon megszorítaná Képzeltét ezen dolognak, a ki annyi ezer embert illy kis helyre beszorítani akarna*⁴¹ [kiemelés – HGM], hozzá kell érteni a várral egybekap-

40 Uo. 5–6.

41 Zsombori megfigyelése helyénvaló, ekkora területen valóban nem gyűlhetett össze nagyobb embertömeg, de nem is működhetett egy jelentős katonai és közigazgatási központ. A későbbi régészeti kutatások e meglátást igazolták, és természetesen újabb elemekkel gazdagították. 1897-ben, a Budváráról szóló írása következtetései sorában Téglás Gábor megállapítja: „...A Budvárához fűződő szép mondákkal kapcsolatos hunszékely korszakot jóval megelőző idők alkotását bírjuk Udvarhely-megye eme sokat emlegetett sziklavarában. A fazekas készítmények technikája, a felmerült kő- és rézeszközök alakbeli jellege – az appoloniai drachmától eltérő is – mind a római foglalat megelőző időkre utalnak. A székelyek, ha történelmileg beigazolhatólag a honfoglalás előtt valósággal szerepeltek volna is e ponton, készen, illetőleg harci pusztulás nyomaival örökölhették át Budvárát...” (Téglás Gábor: Kik építették a székelyudvarhelyi Budvárát? *Archeológiai Értesítő*,

csolt teres nagy bércezet és vidéket is. Itt lévén Fő Széke, Vára és Udvara a Székely Nemzetnek, kétség kívül üdövel ezen Vár omladékaiból épült város innét vette az Udvarhely nevet, és annak terjedt vidéke Udvarhely Anya Szék nevezetét.”⁴²

A pohár történetét bemutatva Zsombori a krónika sok részletét ismerteti, olykor magyarázatokat fűz hozzájuk, illetve ha az ott leírtak kétséget ébresztenek benne, jelzi – mint Sándor István leánya (Drusilla) és „Kálmán László nevezetű derék férfi” lakodalma kapcsán.⁴³

XVII (1897). 115.) „...A legújabb ásatások fényénél ugyan nem a 'rabonbánok' regényes fészkenek, de (utolsó, kőfalassá váló átépítése időszakában szintén határőrödtménynek) a XI. század végi, XII. század eleji véghelynek bizonyult székelyudvarhelyi 'Bud(a)vár' valószínűleg egyszerre zárta le egyrészt a Csíki-medence felől a Tolvajoson, másrészt Gyergyó felől a Libán-hágón Erdély belsejébe vezető utakat...”; egy „egyszerű körördítmények” sorából álló – feltehetően besenyők által védett – magyar határvédelmi rendszer láncszemeként – vélik 1971-ben Ferenczi Géza és Ferenczi István. (Ferenczi Géza – Ferenczi István: A varsági Tartód vára és történelmi jelentősége. *Korunk*, XXX (1971) 8. sz. 1144.) Egy későbbi tanulmányukban a Ferenczi testvérek, a Budváron feltárt, az őskortól a korai feudalizmusig terjedő régészeti leletanyag számbavétele után ismét hangsúlyozzák: „...ha a Csíki Székely Krónika állítása értelmében valóban a Budvár lett volna a 'hún ivadék' székelyek társadalmi-politikai-vallási központja, a magyarok honfoglalásáig valóban itt székelték volna a 'rabonbánok', ennek a tetőnek dűskálnia kellene az i.sz. 5-10. századi anyagban, márpedig ez, legjobb szándékunk s akaratunk ellenére sincs így...” (Ferenczi Géza – Ferenczi István: A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kérdéséhez. In: *Acta - 1997. Csíkszereda - Sepsiszentgyörgy*, 1998. 214.) A rabonbán-kérdés szempontjából kevésbé lényeges, de a teljes kép kedvéért jegyezzük fel, hogy újabban ellenvélemények fogalmazódtak meg az idézett szerzőpáros XI-XII. századi. Székelyföldön húzódó határvédelmi várrendszerre vonatkozó elképzelésével kapcsolatban. Az utóbbi (Benkő Elek által is képviselt) álláspontot Sófalvi András összegzi: „Határvédelmi várakra ezen a vidéken nem volt szükség, viszont a középkor folyamán a Sövidéket [és tegyük hozzá: Udvarhely környékét is - HGM] más irányból elérő keleti népek támadásai ellen védekezni kellett. Erre a célra kitűnően megfeleltek a hegység ölében megbúvó várak. Feltehető, hogy a településektől lával fekvő várakat valamilyen sokszzerű támadás (tatárjárás) után építették...” (Sófalvi András: *Sövidék a középkorban*. Székelyudvarhely, 2005. 159.)

42 Sombori József: i.m. 7-8.

43 „Itt András Mátyás sokat egybezar, a többi között azt is, hogy ez a Kálmán László a László király fia.” (Uo. 17.) [A krónika eme részlete a későbbi kritikusok egyik kedvelt fogódzója lesz.]

1826-ban (két év múltán megjelenő művében) Szigethi Gyula Mihály ismét főleg a csiki krónika hatása alatt ír a „Scithulusok anya-váráról” (ahogyan másutt a Budvárát nevezte):

„A városnak észak-felé való határában Hodgya felől, a Küköllön túl áll magosan egy kő-sziklás hegy, fenn szépen kiterjedt térségével, közönségesen *Budvárának* hívatik; de nem hiteles, hogy Budáról vagy Blédáról, az Attila testvéréről neveztetett volna; hitelesebb az a csiki-archivumban találtatott régi írás szerint, hogy Bond-várának kellett hívni, egy Bond nevű, s a székelyek régi szokások szerint Rhabaubán [így!] név alatt fő-vezéri hivatalt viselt nagy ember nevérol, kinek idejében s nevére azon hegynek tetejére, egy meglehetősen kiterjedésű négy oldalú, s négy szegű vár építettett, melynek falainak szegleteken lévő kerek bástyáinak, kapujának s az udvarán lévő kútjának omladozásban heverő darabjai még láttzanak. Ezen várba lakott Bond, a székelyek fő-vezére Rhabaubán titulussal, s utána más Rhabaubánok; ide gyűjtettek mindenünnen a székelyek, bizonyos időkben az esküvéssel járó hitletételére, törvény felolvasásra, új rendelkezések tételére, s a bűnösökre kimondatott sententzia hallásra, az engedelmesség s hűség megpetséltetésére, az esküvéskor egynek a testéből szerezsen-dióból készült pohárba bocsáttatott vérből ittak, a megszententziáztatott bűnöst vitték délre exequáltatni azon völgybe, a hol most Kénos nevű falu van, onnan vette a Kénos nevezetet is...”⁴⁴

A krónika nyomtatásban való megjelenése után véget ér az addig magánlevelezésben zajló baráti véleménycserék kora, a hitelesség kérdése egyre lángolóbb disputák kiváltója lesz. Vitaindítónak – bár stílusa mértéktartó, véleménynyilvánításai visszafogottak, a krónikát pedig hitelt érdemlő kútfőként kezeli – Kállay Ferenc 1829-ben, Nagyenyeden kiadott, a székelyek történetéről írt könyvét tekinthetjük. Kállay tájékozottsága a székely kérdésben

44 Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet Anya-Városának leírása. *Felső-Magyar-Országi Minerva*, IV (1828). 1750–1751.

- a kor tudományos színvonalán - figyelemreméltó: sorolja, illetve röviden ismerteti a székelyek eredetéről felröppent újabb elméleteket (jászok, besenyők, kunok utódai, magyarok), vitázik ezekkel, illetve állást foglal a hun eredet tétele mellett. „A Székely Nemzetnél közhagyomány - írja -, mely az atyákról fijaikra száll, hogy a Székelység Hunnus maradvány Attila idejéből. Tudom én azt, hogy minden régi nemzet szerette homájos eredetét vagy az Istenekhez felvinni, vagy valami rendkívül való világszerte esmeretes Epochától elkezdni, de mind a mellett is figyelemre méltók a Székelység katonai s polgári öszve szerkesztésében elő forduló különlegességek, szokások és nyelvek, melyek őket Árpád több magyarjaitól kivált a régebbi időkben oly igen megkülönböztették, melyekről írott Hagyományaink vagynak, és ha a Hunnus eredetet el nem fogadjuk, úgy azon Jelenetek bővebb felvilágosításra várnakoznak.”⁴⁵ Majd tovább: „... az is régi hagyomán, hogy Attila Moldvából a Székelyföldre jött lakni a Nagy Küküllő vize mellé Székely udvarhelyre, honnan vette ez a Város nevét is *Udvar* vagy *Udvarhely* (Curia locus) ott van most is *Budvára* hegye, a várnak még alig észre vehető romjaival, ott van *Kadich* vagy *Kaditsfalva*, melyek Buda Attila testvére és Cadicha Hunnus Vezérek neveiket fenn tartják...”, stb. Ami pedig a krónikához kapcsolódó vélekedését tükrözi: „Az első Őrtelepek, vagy Székelyek tulajdon Vezérek alatt egy Főtől függöttek, kit a nagy birodalom elromlása után magok közül választottak. Ezen fő tiszti hivatalban lévők egy darabig *Bajánnak*, mások szerint *Rhabanbánoknak* neveztettek. - Az 1533-béli kéziratban előfordulnak nagyobb s kisebb Rhabanbánok, amaz *Gyula* ez *Horkáz*, a fő igazgató volt a Gyula: de ezt már a Magyarok kijövetelére kell érteni, kiknél a *Gylas* és *Carchan* ítélő bírói hivatalok meg voltak, mint Constantinus Porphyrogenitus bizonyítja...”⁴⁶ Megkísérli magyarázni a rābonbān szō

45 Kállay Ferentz: *Histōriai értekezés a Nemes Székely Nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*. Nagy Enyeden, 1829. 13-14.

46 Uo. 80.

eredetét, úgy véli „... *Ethil, Ethel, Rha* egyet jelentett, ti. folyóvizet – Attilát Etelének is hívták, [...] pogány eleink a vizeknél áldoztak, törvényeinkből tudjuk; megeshetik, hogy a két szóból Rha és Baján vagy össze húzva Bán lett a nevezet, mint hogy a Bajánok vitték talán az áldozatokat is végben.”⁴⁷

A *Nemzeti Társalkodó* következő évfolyamában Hilibi Gál László (G. L.) sorozatban közölt „megjegyzéseket” fűz Kállay idézett értekezéséhez. A csiki krónikával összefüggésbe hozható információk esetében az egyébként terjedelmes kommentár viszonylag szűkszavú. A rabonbán név eredetére vonatkozó fejtegetést például ekképpen korrigálja: „A Székely Nemzetnek az Avarokkal volt egybe-elegyedések nyomdokának tartom, a régi időkben közöttök emlékezetben és szokásban maradt Rhabánbán nevezet. – Az Avaroknak a Rhába vizénél volt az fő, nevezetes Ringek, melyből N. Károly és Pipinus által kiverettek. N. Károly a Rhában által nem jött, az ottan elenyészett Hunnus maradék pedig Dáciába vissza jött, annak vezérlése alatt, ki Rhába vizénél Bán-Chán volt (Bonda Nabon Philein – Filicinus) s így a Fő-Tisztnek neve a Székelyek között (kik Tribus szerént bírták Tiszteiket-is) a nevezet által-szállott és fenn-maradt. – A nagyobb, kisebb Rhábanbának emlékezete is az 1533-ki kézirat nyomán ide mutat. A nagyobb Rhábanbán, a Magyarokkal egybe-elegedés után Gylás, a kisebb Rhábanbán Harkász, – az első Hadnagy, a más Bíró volt. [...] ... A Székelyek pedig a Magyarok bejövetelekor 888-ban Dáciában kezelt-fogtak, a Székelységet magok közé vették...”⁴⁸

1831-ben, ugyanaz a *Nemzeti Társalkodó* már Kállay Ferenc viszontválaszait közli. Ő bizonyos dolgokban igazat ad bírálójának: „A Rhabanbán nevezet magyarátja jobb annál, mint a mely a könyvben van, a Rhaba nevezetnek nem a Rha e (víz) a gyökere

47 Uo.

48 Hilibi Gál László (G. L.): Megjegyzések Kállai Ferentz úr históriai értekezésére: Nemes Székely Nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben. *Nemzeti Társalkodó*, 1830. I. félév. 133.

további vizsgálatot érdemel. A mi a Bán, Baján, Chán szókat illeti, azok már a Bulgároknál is meg voltak [...], és már Budmir 870-ben Serviat, Dalmatiát több Zupaniakra, Bánságokra, vajdaságokra osztotta fel.⁴⁹ A székely örökség kérdésének tárgyalása kapcsán⁵⁰ viszont – némiképp váratlanul – a krónika kritikusává válik: „A mese nem historia, a historia nem mese, ki érti meg jól az 1533-beli krónikát? hol van annak az *authentiája* bebizonyítva? hiszen a felhozott 1818-bani (Székely Mihály féle) gyűjteményben befoglalt sok országos végzések és törvényes ítéletek meg-megannyi megcáfolásai a mesének – A székely örökösödés módja már az 1415-ben tett rendszabásokban *Consuetudo ab antiquo tempore adprobata* 1-ő Rákótzai privilégiumában (1636) *Consuetudo antiquissima* nevezettekkel fordul elő Sepsi-szék ítéletében (1559) a Datzó perben *régől fogva való törvénye az a Nemzetnek* hiszen a Salicus törvények idejénél fejebb már nem mehetünk, s azokban-is az örökösödés módját egyformának találjuk. – De Drusila, Kálmán felesége nem-is volt valami Rhabanban leánya – hanem Rogeriusé, a Siciliai királyé – Kászonnak autonómiát nem Szent László adott, hanem Sigmond, s a tsikiak akkor sem voltak megelégedve. Turótzai szerént a székelyek magok nevezték el magokat székelyeknek, nem az idegen nemzetek. – Árpád nem vette törvényeit a székely Rhabanbántól, másképpen adják azt elő Constantinus Porphyrogenitus és a Béla király jegyzője. – 1-ső Béla nem volt Dux Transylvaniae, legalább oklevél nem jött arról még napfényre, nem-is volt ő fogságában András testvérjének 1049-ben midőn együtt verték-meg III Henriket Vértesnél 1051-ben és tsak 1058-ban vette magát Lengyelországban, hogy testvérjének fija szüle-

49 Kállay Ferenc: Észrevétel a *Nemzeti Társalkodó* 17, 18, 21 számjai alatt felvett *Megjegyzésekre*. 1829-ben, a Nemes Székely Nemzetről írt könyvemre. *Nemzeti Társalkodó*, 1831. 165.

50 A székely örökség kérdése az előző évi (1830-as) *Nemzeti Társalkodó* lapjain bőven terítékre került Szolga János „ügyvédő” írása révén is (A Nemes Székely-nemzet honnyi írott és szokásos törvényeiről. 87-88, 198-200, 403-406.) Elképzelhető, hogy Kállay e kérdésbeli újabb állásfoglalásában ennek is szerepe van.

tett. Szent László mindég győzedelmes volt a kunokon. – Egy szóval a krónikának textussát critice kellene jegyzésekkel és a variánsokkal ki adni, a Sándor familia leveleivel egyben vetni, és ha lehetne-verificalni-is kell, hogy a tudós világ a szerént vehesse azt szoros vizsgálat alá – mert a krónikának nagy betsű foglalatja van a székelységre nézve, s megérdemelné a megmentést.”⁵¹

Valóban „megmentésre” sarkall a jogi tanulmányokat végzett, történészi alaposságról újabb bizonytságot adó „pensionarius kapitány” eme csörte-sorozata? Korábbi álláspontját, illetve a hun-székely eredet-elmélet iránti preferenciáját ismerve, aligha kétséges: maga is jobban örült volna egy gyanún felül álló, hiteles csíki krónikának. Elemző természete azonban nem engedi átnézni a kétséget ébresztő tények felett. Mindenesetre az érintett Hilibi Gál László veszi a lapot: „Az 1533-beli krónikának sok pontjait meg lehet menteni a mesétől, de ez valóban munka, s mind addig lehetetlen, míg oly annyira féltjük leveleinket, hogy inkább meg-étetjük a mojjokkal, hogysen közölnők!”⁵² Példaként Drusilla lakodalmának históriáját igyekszik kimagyarázni, ám annyira zavarosan, amennyire a rendelkezésre álló források éppen megengedik, és mellőzván a lényegi félreértést.⁵³

A *Nemzeti Társalkodó* következő évfolyamában Nagyajtai Kovács István lesz a krónika védelmezője. Meggyőződéssel vallja, bárki „tisztán látni fog” e kérdésben, „mihelyt [...] azt [t. i. a csíki krónikát] a magyar, német, olasz, görög, oláh, és oroszországi régi történetírók munkájikkal egybevetendi”, és kibontakozik előtte a székelység valós története: „A székely nemzet a hunoktól származott; hazáját Erdély keleti részében Atilla birodalma összeomlása után foglalta-el saját fegyvereivel, s nemekre (tribus-generationes) és nemeknek ágaira (tribuum-generationum lineas) lévén maga

51 Uo. 173.

52 Kállai Ferencz Úrnak, a Székelyekről írt Munkájára kiadott megjegyzések folytatása.... *Nemzeti Társalkodó*, 1832. 11. (G. L. szignóval)

53 Uo. 11–12.

felosztva, ön vitézségével szerzett honföldjét-is nemek, és nemágak szerént osztotta-el. Nemzeti köz gyűlésben, közös akarattal választani szokott Rabonbán czimzetű (titulusu) fők által igazgattatott egészen a XI-dik századig; Zandirham vala Rabonbán azon időszakban, mellyben a Magyarok keletről jöttökben Pannonország felé közelgetének, s Zandirham Székely követtséggel tiszteli s fogadá a rokon vérű Magyarokat, és néhány pontu frigybe lépék Árpáddal. [...] Annakokáért azon állítás, hogy a székely nemzet Erdélybe Árpád nemzette királyok időszakában bévándorlott telepítvény v. colonia – nem igaz.”⁵⁴

A köztudat krónika-képe a XIX. század középő harmadában

Míg a tudósok vitáznak, a történeti köztudat a krónikát, az általa közvetített, egyre burjánzó mondacsírákkal együtt változatlanul hitelesként kezeli. 1836-ban a Nagy-Küküllő mentén utazó Fogarasi János bámulja a Budvára szirtes dombját, „melyről a rege úgy mondja, hogy itt volt Bondnak, a Székelyek egykori Rhabonbánjának fénylakja.”⁵⁵ 1837-ben tett székelyföldi útja során Szentiváni Mihály a torjai Aporokat „Upor ivadéka”-nak nevezi.⁵⁶

Eszteendő múltán Jánosfalvi Sándor István unitárius lelkész, a Homoród-mentét járva Székelyudvarhelyről ezeket írja: „... eleitől fogva minden itt lakott nemzetnek u. m. a dákusoknak, rómaiaknak, hunnusoknak, székelyeknek ez volt a prétoriális, vagy főtörvényszéki és büntető helye s főtiszti lakása s bizonyosan emporiális, vagy vásárosi helye is.”⁵⁷ Odébb szerepel „a históriai nevezetességu és esméretes híru Bud- vagy Budavára is, azon időkből

54 Nagyajtai Kovács István: Biráló Észrevételek. *Nemzeti Társalkodó*, 1831. 312, 319.

55 Fogarasi János: Utazás a Nagy Küküllő mellett. *Nemzeti Társalkodó*, 1836. II. félv. 244.

56 Szentiváni Mihály: *Gyaloglat Erdélyben*. Bp., 1986. 145.

57 Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*, II. kiadás. Székelyudvarhely, 2003. 14.

kapva a nevezetet Budáról, midőn Attila testvére Udvarhelyt lakott." Ennek „belsejében a szájhagyomány szerint a pogány székelek áldoztak Hadúrnak s hol a rabonbánok a véres kard hordozására ki nem állott, vakmerő, félénk, vagy tunyákat, Mars kardjával derékbe ketté vágással büntették.”⁵⁸ Alább pedig egy kis népies etimológia, szintén a krónikából ihletve: „Kénos kétség kívül, [...] az egy tájon lakott székelek rabonbánok itten volt büntető, vagy pogány módra kínzó helyéről kapta nevét; de hogy az efelett lévő úgynevezett Veresmart az ennek tetején kivégzett bűnösök véréből nevezetett volna.”⁵⁹ A rabonbánok másutt is előjönnek, ha kell szépen belemagyarázva a történetbe: a bágyi várat a helybeliek szerint „egy Bagi nevezetű fejedelmi ember, székelek főparancsnoka építette volna (*tehát rabonbán*)...”⁶⁰ [kiemelés: HGM]

1841-ben, az akkor még igen fiatal, inkább közírói, mint történészi vénáját próbálgató Kővári László írja, mintegy érvelve a székelek eredetéről folyó vita summázata nyomán: „... Udvarhely mellett ma is látszik Boudvára omladéka, Budától építve, s a tatároktól sz. László alatt lerontatva. Itt lakott a főrabonbán, itt folytak az áldozatok, a nagyszerű népáldamas. Itt metszeték fel béle a törvényrontóknak. Itt tartatott a nemzeti áldozó-pohár 1039ig, mikor Sándour István utolsó Rabanban belől vitette a hét erdők havasán, miért aztán kiűtött a véres harc, Sándour és a több tribusbeliek között, mit végre csak Béla herceg csendesíthete le, azon rájok ütéssel, melly után eltöröle, elégete mindent mi a pogányságra emlékeztetheté őket, el a faluk régi nevét, el Rabonban, Gyula, Harkáz nevezetet.”⁶¹

Kevéssel később August Benoît de Gerando, a közismerten magyarbarát francia utazó is, Udvarhelyről írva fontosnak tartja feljegyezni: „A hagyományaikhoz ragaszkodó székelek azért ked-

58 Uo. 17.

59 Uo. 34.

60 Uo. 57.

61 Kőváry László: *Székelehyonról*. Kolozsvárott, 1842. 54.

vették Udvarhelyt, mert itt Attila hosszú ideig táborozott. Láthatni most is a város közelében azokat a védműveket, melyekről minden székely azt állítja, hogy a hunok emelték. A hegyet, ahol ezeket találjuk, ma is Bud-vára néven emlegetik. Jegyzetben jelzi: a névadó Buda Attila testvére volt – HGMJ A székelyek buzgó ragaszkodással őrizték mindazon neveket, melyek történetük eme első korszakára emlékeztetnek.⁶² 1852-ben, *Erdély régiségei* című, immár nagy sikerű könyvében (a Budvára ismertetése kapcsán) Kövári ismét foglalkozik a csiki krónikával, közli részletes kivonát, széles olvasói körben népszerűsítve azt.⁶³

1853 májusában pedig Jókai jegyzi fel úti levelében: „Meglátogattuk az ormot, melyen Attila legelső sásfészke, Budvár állott.”⁶⁴ Ugyanazon útja során, a Szent Anna tavát leíró levelében beszámol arról, amint maga gazdagította a helyi folklórt: „Visszaemlékezünk mi is a história mondáira és kölcsönösen elmondjuk vezetőnknek, hogy ama romok helyén állt az ősi tűzmalom, melyen Bálványos vár lakói áldozatot hoztak a Hadistennek, midőn az ősi vallást rejtegetve, csak e völgy volt még övék és az a vár, melynek váza a fenyvesek mögött sötétlik: itt esküdtek véres harcot éjszakánként a székely rabonbánok vérvilágló fáklafénynél s ősi híre van e helynek.”⁶⁵ Egy év múltán, *A magyar nemzet története* című munkájában Jókai ismét „Rhabonbánokról, a szerecsendiő kehelyről” ír, melybe az áldozó vezérek „csorgatták vérüket, mely serleg sokáig meg volt a Sándor család birtokában”.⁶⁶

Ugyancsak 1854-ben a történész Szilágyi Sándor – nagyközönségnek szánt képes könyv lapjain – a hitelesség kétségének még az árnyékától is kíméli a krónikát. Teljesen ennek nyomán

62 August Benoît de Gerando: *La Transylvanie et ses habitants*. II. Paris, 1845. 137. (Egyébként az is jellemző, hogy De Gerandonak Teleki Emmával kötött házasságából született második gyermekét Attilának keresztelték.)

63 Kövári László: *Erdély régiségei*. Pest. 1852. 64.

64 Tabéry Géza – Incze Ernő (szerk.): *Jókai Erdélyben*. Nagyvárad, 1926. 138.

65 Uo. 147.

66 Jókai Mór: *A magyar nemzet története*. Pesten, 1854. 34–35.

sommázza a székelyek korai történetét: szerepel benne Budvár, „a rabonbán székhelye”, továbbá „a gyulák, kárkhanok (vagy harkárok) s alrabonbánok”, „a hat köver (kötörvény)”, a „Kinosfalva” határában emelkedő vesztőhely.⁶⁷ Említi „Béla herczeg” pogány-ellenes ténykedését is, mely során „a családok s helységek hun neveit elváltoztatá”, nem marad ki „a székely nemzet áldozó pohara” sem, mely „ma is megvan a Sándor-család birtokában”; néhány rabonbán neve is lajstromba kerül, így Irnák, Zandirhám, Opulet, a kereszténységet behozó Buczin, illetve az új vallást tovább terjesztő Kopour [így!].⁶⁸

1857-ben kiadott gyűjteményében, a *Száz történelmi regében* Kövári lejegyzí a Bálványosvárához kötődő „történeti hagyományt”, miszerint e várat „Sándor székely rabonbán fia Opor építette”, elmesélve a pogány hitű legnagyobbik Opor fiú és a keresztény Mike lány – később több szerző által újra megörökített – szerelmi történetét.⁶⁹

A krónika tudati tükröződése tekintetében sokatmondó az a történet, amit Szájdél János Udvarhely városi főbíró feljegyzéseiben találunk: „1862 Június 28-kán estve felé hozzám jöttek professor Korondi Móses, a Magyar Múzeum őrével Szabó Károly úrral, kik is kérdezősködtek a Budváráról mit tudnék; elbeszéltem, hogy régi irományok szerint volt Attila ecscsének Budának vára, honnét neveztetik is; a tetején, még épületeknek kőfal ruderei régebben nagyobb darabban falak látszottak, de azután pusztult csak, ugyan most is látható. [...] Elbeszéltem, hogy régi irományból olvastam, hogy régi üdőben a Rhabanbánok áldozattétel végett Buda várába gyűltek össze, ott tartották szertartásokat.”⁷⁰

Orbán Balázs főművének idevágó vonatkozásairól beszélhetnénk akár az Akadémia berkeiben zajló viták kapcsán is. Másfelől

67 Szilágyi Sándor: Erdélyi tájképek, régiségek és népszokások. In: Kubinyi Ferencz és Vahot Imre (szerk.): *Magyar- és Erdélyország képekben*. III. Pest, 1854. 130–131.

68 Uo.

69 Köváry László: *Száz történelmi rege*. Kolozsvár, 1857. 109–114.

70 Szeles – Szájdél, 1898. 605.

viszont az is tagadhatatlan, hogy a csiki székely krónika közismertté és páratlan módon népszerűvé válásában, a székely csoporttudatra és büszkeségre gyakorolt hatásában, illetve (nem utolsó sorban!) tartalmának folklorizálódásában egyetlen munka sem játszott akkora szerepet, mint a *A Székelyföld leírása*.

A sorozat valamennyi kötetét mondhatni egészében áthatja a krónika szelleme, idézeteken és hivatkozásokon túl, szinte minden fejezetben érezni jelenlétét. Már az 1868-ban kiadott első (udvarhelyszéki) kötet *előismertetésében*, „Zandirhámnak, a székelyek főrabonbánjának Árpáddal kötött szövetségé”-re való utalással jelzi, hogy a viták keresztütüzében álló forrást ő gyanún felülinek tartja.⁷¹ Kevéssel ezután, a Budvár szirtjét bámulva, már teljesen elragadja pennáját a nemzeti romantika heve: „Te rejtélyes sziklahegy, te, ki a székely nemzet titkos múltjának, hősies mythosí korának vagy központi helye, hol a nemzet kövértelkekre írt őstörvényeit és történelmét nemtők által őriztetni a nép, hol, miként Mózes a Sinai-hegyen, istennel beszélgettek a főrabonbánok, oh rejtélyes, mesés sziklahalom, miért vagy oly hallgatag, miért nem tudod felfejteni a múltnak előtted lezajlott titkait.”⁷² Részletesen leírja az akkor még fellelhető romokat és védműveket, anélkül, hogy gyanút fogna rendeltetésük nagyszerűségével ellentétben álló méreteik kicsinysége miatt; a vár – és ezzel összefüggésben a székelység korai történelmét – jobbra a krónika nyomán sumházva. De hitelesként hivatkozik „Kázi Lajos a XIII. században kelt kéziratá”-ra is, felsorolva annak Szigethi 1836-ban közölt írásában olvasható fontosabb adatait, bár ezek forrását hibásan (valószínűleg emlékezetből) idézi.⁷³ „Az Udvarhelyhez közeli hun emlékekhez” sorolja a várossal azóta összeépült falut, Szombatfal-

71 Orbán, I. 5.

72 Uo. 60.

73 Szigethi 1828-ban közölt munkájára hivatkozik, amelyben még nem szerepel sem „Kázi Lajos krónikája”, sem az állítólag onnan vett (és csak 1836-ban közzétett) adatok. (Uo. 62.)

vát is, „mert hogy annak neve a csíki krónikában említett *Sambaat* földétől – hová Ugron és fia, *Nag* és *Zimány* települ – ered...”⁷⁴ Az udvarhelyszéki kötet lapjain még többször történik hivatkozás a krónikára, így Kénos (a „főharkász” lakóhelye) és az ottani Véresmart – „mely csak későbbi átídomítással lett Veresmart” –, majd a bágyi vár leírásakor.⁷⁵

Csikszék – a krónika születési helye – ismét bő kézzel kínálja a témát. A Csíkrákos határában emelkedő „Pogányvárnak festői omladványai” a székely honfiból ugyanazt a romantikus elragadtatást csalják elő (ezúttal tán némi aktuálpolitikai célzással is megtoldva), mint korábban a Budvár orma: „Itt fenn a fellegekkel szomszédos sziklaszál tetején, – hol a vihar keletkezik, hol a villámok képződnek – ütöttek tanyát hajdan a hős székely népdalás fejedelmei, itt székelte Upolet, hős fia a nagy Zandirhámnak, itt e büszke ormon [...] laktak ezen nép szeretete, becsülése és nem zsarnoki hatalom által lett pap-fejedelmek, kik a népet kormányozták, harcra vezették, s ős hitük szerint áldoztak Hadúr oltáránál.”⁷⁶ Vacsárcsiról, a krónika szülőhelyéről írva, immár bővebben terítékre kerül maga a forrás, „ős történelmünk e megbecsülhetetlen kincse”. Orbán Balázs itt Szabó Károly nyomán érvel a krónika hitelessége mellett, megkockáztatva azt a kronológiailag sántító feltevést is, hogy ennek eredeti példánya az 1694-es tatárdúlás során veszett el (tehát egy évvel 1695-ös másolatának elkészülte előtt).⁷⁷ Hivatkozik még a krónikára a Gyimesi-szoros leírásakor,⁷⁸ majd a háromszéki kötetben, Bálványosvár⁷⁹ és Ika vára⁸⁰ kapcsán.

74 Uo. 63.

75 Uo. 160.

76 Uo. II. 70–71.

77 Uo. 72–73.

78 Uo. 77.

79 Uo. III. 88.

80 Uo. 94.

Viták az Akadémián és tájékán

De térjünk vissza a szűkebb tudós körökben zajló szakmai vitákhoz. 1847. február 15-én, az Akadémia „Philosophiai Osztálya” gyűlésén Kállay Ferenc „a magyar ősi vallást hozván szőnyegre”, 1831-es megnyilatkozásához képest meglepő felszólalással állott elő. Nehezményezi, hogy az 1818 óta nyomtatásban olvasható „régí székely pogány krónika [...] sehol illendő figyelemmel nem lön méltatva; hallgattak arról tudományos folyóirataink, holott az mint belső tartalmánál s becsénél fogva drága kincse a magyar ősvilágnak, pogány szertartásainak s polgári rendezetének...”⁸¹ Szól a székelyek Attila hunjaitól való leszármazásáról, sorolja a krónikában említett hat nemet, említi a *Bondvárban* székelő rabonbánt, a rituális kelyhet, „melyből frigykötéskor vagy más ünnepélyes szertartásokkor áldomást ivogattak a főnökök”. De nem marad ki Zandirhám sem, akit Árpád „Bondvárban meglátogatott, ott hunn szokás szerint áldozott, s a kő táblákra felírt hunn törvényeket magának elsajátítá”, melyek „egyeznek a hét vezér által alkotott szövetségi törvényekkel, miként azokat Béla névtelen krónikája előadja...”⁸² A moldvai csángók korai történetét szintén a krónika nyomán próbálja adatolni,⁸³ csakúgy mint a Szent István-kori székelyföldi harcokat keresztények és pogányok között. „... Általában véve hemzsegnék abban a pogány nevek, s nagy szolgálatot tenne azon nyelvtudós, ki azokat alaposan megmagyarázná...” – véli ugyanott. Végül a székely társadalom „polgári belszerkezet”-ével, a krónikában szereplő székely tisztségek hierarchiájával foglalkozik.⁸⁴ Az utóbbi kérdésre később visszatér, és az Akadémia Nyelvtudományi Osztályának 1850. november 11-én tartott ülésén, a *Gylas* és *Carchan* tisztségekről értekezve, újból előveszi „a székely-pogány króniká”-t, mely

81 *Magyar Akadémiai Értesítő*. 1847. 28.

82 Uo.

83 Uo. 29.

84 Uo. 30.

„előadván a székely öspolgári szerkezetet, útba igazít bennünket a *Gyula* hivatalnévről, midőn írja, hogy a fővezér vagy kormányzó elnöklete alatt fontosabb dolgokban a nagyobb és kisebb *Rabonbánok*, *Horkázok*, és *Gyulák* tanácskoztak”, ezúttal is említi a „főparancsnok” székhelyét, a „*Kükül folyóvíz*” melletti *Bond* várát.⁸⁵

(Az 1832-ben az Akadémia rendes tagjává előlépett Kállay viszonyulása a csíki krónika hitelességének kérdéséhez eléggé hullámvölgy: az 1829-ben kifejtett elfogadó álláspont után 1831-ben frappáns és szakszerűen irányzott kritika következik, majd 1847-ben és 1850-ben egy-egy lelkes érvelés a forrás felbecsülhetetlen értékei és hitele mellett, a leghalványabb utalás nélkül korábban előadott erőteljes kételyeire. A „hallhatatlanok” soraiba történő belépés általában kritikussá teszi az embereket. Nála, a jelek szerint, ez másképpen történt...)

A *Gyula* név értelmezése kapcsán utal a csíki krónikára Szabó Károly is, Jerney János ellenében vitázva, az Akadémia Történettudományi Osztálya 1852. november 20-i ülésén bemutatott, majd a következő hónapban közzétett dolgozatában.⁸⁶ Ugyanott, Schlözer és követőinek cáfolatára, kik „Árpád magyarjait bárdolatlan, vad, éhen és meztelen bolyongó, míveltség és országultság fogalmával sem bíró csordának” vélik, a vérszerződést pedig „a névtelen jegyző számos nekik nem tetsző adataival együtt a mesék sorába igyekeznek taszítani”, ismét „a Sándor-féle székely évkönyv”-et hozza fel. Ennek 1533-ban élt, „hiteles személyekből álló szerkesztői [...] a névtelen jegyző munkáját, mely csak a múlt század közepén lett ismeretes, nem használták”, mégis a Zandirhám követeinek átadott „köre metszett alaptörvény” hat pontja, „a rabonbáni áldozatra vonatkozó utolsó pont kivételével a névte-

85 Kállay Ferenc: *Gylas és Charchan* nevek jelentése. *Új Magyar Múzeum*, I. (1850-1851). Második kötet. CCLXXIII.

86 Szabó Károly: A hét magyar nemzetségről. *Új Magyar Múzeum*, II (1851-1852). Első kötet. 835.

len jegyző vérszerződésének 5 pontjától csak szavakban különbözik, de tartalmára tökéletesen egyezik. Lehet-e ennél kétségtelenebb bizonyosság ezen szerződési pontok valóságos létezte és igazán történt följegyeztetése iránt?”⁸⁷

Szabó Károly kirohanása Schlözer és követői ellen némiképp magyarázza a hitelesség híveinek 1850-es, 60-as évekbeli előretörését: az önkényuralom, a „schwartzgelb” mentalitás ellensúlyozására alkalmas volt minden ősiséget, egykori „nemzeti” nagyságot igazoló okmány, illetve ezek kritikussai értelemszerűen a nemzet ellenségeinek segítőivé váltak. A közéleti sajtó szigorú cenzúrája miatt felértékelődött a tudományos kiadványok nemzeti identitásvédő, ápoló szerepe. A nemzeti elkötelezettségű tudós pedig érthető módon válik elfogulttá minden népe dicsőségét növelő forrással szemben, az érzelemmentesen kritizálókat pedig a Bach-huszárok cinkosaként kezelték. Így keveredett nemzetietlenség gyanújába Jerney János is, aki – midőn Toldy Ferenc „titoknok” az akadémia történettudományi osztálya jelzett időpontban tartott „kis gyűlésén” felolvasta Szabó Károly idézett értekezését⁸⁸ –, több részlet által is érintve lévén, felszólalt. Beszédében, a vándorló magyarok nyomdokain tett utazásairól és régészeti kutatásairól ismert Jerney – a krónika-védelmező Toldy Ferenc szerint – „nagy hangon” próbálta „a Székely Krónikát gyártmánynak hitetni el velünk”, ám „Szabó úr belvédveit le nem ronthatván”.⁸⁹

Kisbaconi Benkő Károly Csík-, Gyergyó- és Kászon-székről készült, 1853-ban megjelent leírása a kor történeti-földrajzi-statisztikai irodalmának igen értékes, a későbbi történész számára mellőzhetetlen darabja. A fennebb leírtak ismeretében természetes, hogy a csíki krónikát ő is hiteles forrásként használja, így a Kászon név magyarázata (Gázon „harkántól” való eredeztetése)

87 Uo, 846-847.

88 Szádeczky, 1905. 11.

89 Toldy Ferenc: Egy görög székely krónika. *Új Magyar Múzeum*, VII (1857). Első kötet. 114.

kapcsán,⁹⁰ majd Csikrákos leírásánál említi a település „nevezetes régiségét”, a Zandirhám felesége által 888-ban építtetett áldozóhelyet, bőven idézve az 1818-ban kiadott latin krónikasövegéből.⁹¹

1854-ben Szabó Károly, Kemény József állítására reagálva, miszerint a Csíkszeredai Mikó vár 1595-ben még nem létezett, újból a csíki krónikát hozza fel ellen-bizonyítékul.⁹² Kemény József, a kor egyik legtehetségesebb oklevél-hamisítója – úgy tűnik – ingerülten reagált, ha mások fals kreációiról volt szó, merthogy nem késlekedett válaszával: „Mind addig tehát, míg ezen állítólag 1533-béli székely krónikának valódi létéről, s nem különben arról is, vajjon ezen krónikának összeírója egyes adatait s állításait nem csupa szó- vagy népmondából, hanem hiteles kútfőkből meríthette és merítette-e? hitelesen nem leszünk biztosítva, mind addig, mondám, reá bátran nem is hivatkozhatunk, és beltartalmából hitelességet annyival kevésbé meríthetünk, mivel abban sok meg-
lepő és más hiteles régi íróknál némelykor épen ellenkező állításokra akadunk.”⁹³

Viszontválaszképpen Szabó Károly még azon évben, ugyanazon kiadvány októberi füzetében elindítja *Az 1533. székely krónika hitelességének védelme* című sorozatát. Ez már a szöveg – bár leplezetlenül szubjektív, de – alapos elemzésére tett kísérlet, melyben igyekszik elhárítani a hitelesség ellen felhozott érveket: a görög szavak hibás írását a másolások során történt torzulásokkal, a családtörténeti adatok hézagossá és kusza voltát a hiányos képzettségű meg „diáktalan embörök” tudatlanságával magyarázza (szerinte egy hamisító ezt világosan, a célnak megfelelő módon jegyezte volna le), a névhasználat következetlenségét is a szerzők

90 Benkő Károly: *Csik Gyergyó és Kászon leírások két általános és részletes osztályokba.* Kolozsvárt, 1853. I. rész. 13.

91 Uo. II. rész. 23-24.

92 Szabó Károly: A régi Mikó váráról. *Új Magyar Múzeum.* IV (1854). Első kötet. 270-273.; Kemény József: Az állítólag 1533-beli székely krónikáról. *Új Magyar Múzeum,* IV (1854). Első kötet. 448.

93 Kemény József: i.m. 448.

együgyűsége rovására írja (merthogy a célratörő hamisító ezt másképpen tenné). Kronológiai érve is van: „... A Budváráról szóló adatot nem támogatja-e a Benkő József által még 1791-ben, tehát a krónika napfényre került előtt följegyzett székely ősi hagyomány, mely szerint Attila a Küküllő vize mellett tartott lakást azon a helyen, melyet ma is Udvarhelynek hívnak, s az ehhez közel eső hegyen Bud vára, Attila testvérétől Budától s az ide közel eső Kadicsfalva a krónikában emlegetett hún vezértől nyerte nevét.”⁹⁴ Szigethi fennebb idézett kijelentése nyomán arról is meg van győződve, hogy az „1695-dik másolat példánya 1836-ban Szigethi Gyula Mihály székely-udvarhelyi tanár kezénél volt”.⁹⁵ (Korábban már jeleztük: eme utóbbi tanúságtételnek hiba volna perdöntő jelentőséget tulajdonítani.)

Hitelesként kezeli a „pogány székely króniká”-t Ipolyi Arnold is, 1854-ben megjelent *Magyar mythológiája* lapjain: hivatkozik rá a székely nemek és ágak kapcsán,⁹⁶ majd „a székely rabonbánok Bondavára”-ról, az ottani „rabonbáni sacrificium genti”-ről szólva,⁹⁷ illetve a „székely áldozópohár” bemutatásakor, mely „a rabonbáni áldozatoknál használtatott”, és „a fő rabonbán által annak lakhelyén Bondavarában, mint fő istentiszteleti helyen őriztetett”.⁹⁸

94 Szabó Károly: Az 1533. székely krónika hitelességének védelme. *Új Magyar Múzeum*, IV (1854). Második kötet. 398. Benkő József hivatkozott feljegyzése – magyarra fordítva – ekképpen szól: „A régiek hagyományai másrészt arra tanítanak bennünket, amelyekhez hasonlókat Nagy Mátyás is leírt, hogy Attial székhelyét Valachiából a székelyek mai földjére szállította át, és pedig a Nagy Küküllő folyóhoz közel helyezte el, ahonnan azt a helyet a mai napig *Udvarhelynek* (természetesen *Székely-Udvarhely* városa) nevezik, mivel ez [a város] a *euria helye*, és mellette van a történészeink által jól ismert bizonyos *Bud-Vára* hegy, ez *Buda vára* Attila testvéréről [így nevezve], és *Kadics-falva* település *Kadicha* vagy *Kadicsa* vezér nevééről. (Benkő, Josephus: *Imago inclytae in Transsylvania nationis siculiae historico-politico*, Cibinni et Claudiopoli, 1791. 19.) Ezt a nyilvános adatot – hadd tegyük hozzá – természetesen a hamisítók is használhatták.

95 Szabó Károly: i.m. 485.

96 Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 149–150.

97 Uo. 492.

98 Uo. 532–533.

1856-ban a krónikának újabb védelmezője jelentkezik: Balássy Ferenc [amúgy bethlenfalvi születésű, középiskolai tanulmányait Székelyudvarhelyen kezdő] törökszentmiklósi segédlelkészt az *Új Magyar Múzeum* szerkesztői, a rabonbánok áldozatairól és a székelyek nemzeti gyűléséről szóló munkája kapcsán „őszinte hazafiúi örömmel” mutatják be, mint „történetvizsgálatunk sokat ígérő új és buzgó üzőjét”.⁹⁹ A szerző a krónika által említett, a rabonbán áldozatbemutatásával, vétkesek elítélésével és megbüntetésével egybekötött székely gyűléseket – Kézai, Bonfinius, Thuróczi krónikáiból idézve – a hunok hasonló gyűléseivel rokonítja. Megállapítja, „hogya valamint a székelyeknél a főigazgatók vagy rectorok, úgy a hunok- s magyaroknál is a fővezérek egyszersmind főpapok is voltak...”.¹⁰⁰ Több oldalon át foglalkozik az „áldozati actus eszköze”-ként használt, Anacharsis szkíta bölcsőtől származó pohárral, melynek segítségével víz- és véráldozatot mutattak be a rabonbánok. Ezeket az áldozatokat a régi magyarok vízimádatával, illetve a szkítáknál és magyaroknál szokásos vérszerződésekkel hozza összefüggésbe. „Azt azonban nem állítom – írja –, hogy e kehely a mi időnkig fennmaradt volna, és ugyanaz volna, mely Csikban a Sándor családnál találtatik.”¹⁰¹ Szerinte a Budvár elnevezése is „a krónika igazolására” szolgál, mert „Bonfini szerint a scythák s hunok őseik s vezéreik emlékeit s neveit az általok épített városok és várak nevei által örökölték [...]: úgy a székelyek is e várat Budától, ki azt építette, *Budvárának* nevezték, s mint különösen kegyelt helyet, a Rabonbán lak-, és nemzet székhelyévé tették.”¹⁰² Úgy véli, a krónika hitelét alámasztja még „Udvarhelyszéknek s városának a többi székek s városok feletti azon elsőbbsége, s előnye, miszerint valamint a

99 Balássy Ferenc: A rabonbánok áldozatai, s a székelyek nemzeti gyűlései. *Új Magyar Múzeum*, VI. (1856). Első kötet. 66.

100 Uo. 80.

101 Uo. 82–86.

102 Uo. 95.

Rabonbán, s a többi főbb tisztviselőnek az udvara: úgy későbbben is többnyire itt tartattak a nemzeti gyűlések; itt volt az egész nemzetnek fellebbviteli törvényszéke [...]; itt tartották az ispánok, vagy a vajdák (ha egyszersmind székely ispánok is voltak) az úgy nevezett octaviális törvényszékeket; itt lakott a székelyek főkapitánya, itt tartatott a székely nemzet pecsége.”¹⁰³

1857-ben ugyanez a Balássy Ferenc egy fölöttébb érdekes felfedezést tesz, bár erről nem személyesen tájékoztatja a magyar tudományos közvéleményt, hanem Toldy Ferenc révén: „Balássy Ferenc úr [...] nálam e napokban személyesen megfordulván, szíves volt engem Horn György egykori leydeni tanár ‘*Arca Noae*’ (‘sive *Historia Imperiorum et Regnorum a condito orbe ad nostra tempora*’) című világtörténetében, mely Lugduni Batavorum et Roterodami 1666. jelent meg, a húnokroli fejezetben a 236-dik lapon a következő helyre figyelmeztetni [...]: *Primus Hunnorum Rex... Balamber vocatur – – Ei successit Mundzuch, qui et Bendeguz, et Prisco Rhetori* Rova, appellatur. Cuius filius Attila et Bleda. *Chronicon Siculorum*: Αττίλας ὁ ἐχ γενοῦς τοῦ Τηπαιδῶς (javítsd: Γηπαιδῶς) Οὐσῶς, et *ibidem* frater eius Βλιδας appellatur.”¹⁰⁴ E sorok Toldyt végtelenül fellelkesítik: „Nem lesz ez után, ki kételkedjék, hogy Horn előtt egy görögül írt ‘*Chronicon Siculum*’ feküdt, melyet ő, a hunokról írván, szinte úgy átforgatott, mint *Priscos Rhetort* [...] ... Kétségbe vehetetlenül áll, hogy még a XVII. század közepén egy görögül írt munka létezett, melynek címe ‘*Chronicon Siculum*’ volt; s minél hihetlenebb, hogy a mi deák Székely Krónikánk compilátorianak – vagy legyen tehát:

103 Uo. 96. 1873-ban, az április 7-én tartott akadémiai székfoglaló értekezésében Balássy visszatér a témára. A székfoglaló szövege egy 57 oldal terjedelmű füzet formájában jelent meg (Balássy Ferenc: *A székelyek alapszerződése, vagyis a székely krónikának e szerződést tartalmazó pontjai*. Bp., 1873.). Lapjain pontról pontra elemzi az Árpád és Zandirhám közti „szerződés” szövegét, összeveti a magyar krónikák székelyekről közvetített információival, illetve a Anonymus által rögzített magyar „alapszerződéssel”.

104 Toldy Ferenc: i.m. 115.

gyártóinak – eszökbe jutott volna görög forrásokra hivatkozni, *ha ilyeket v. ilyet nem ismertek*; annál bizonyosb, hogy ilyeket ismerve, s mint állítják, használva: azon értesítések, melyek ránk nézvésti újságukkal bámulást vagy kétkedést támasztottak, a legrosszabb esetben legalább *nem mind* koholmányok; s így a Székely Krónika igen is megérdemli, hogy értesítései a legszorosb és gondosabb összehasonlító kritika tárgya maradjanak.”¹⁰⁵ Arra is van tippje, miképpen kerülhetett e rejtélyes székely krónika Hollandiába: „Tudjuk hogy reformált, és főleg erdélyi atyánkfiai különösen a XVII. században csoportosan látogatták a hollandiai egyetemeket. Nem egy ily magyar vagy székely tanulóé volt-e a görög codex?”¹⁰⁶ Majd a nagy öröm rövidesen szertefoszlik, miután az *Új Magyar Múzeum* „östörténettel sokat foglalkozó olvasó”-ja, Dobóczy Ignác szerényen korigálja a tudós akadémikus bakiját, azonosítva Horn forrását a *Fasti Siculi* néven is ismert *szicíliai* görög krónikában. (Amúgy ez – a középkori-újkor latin nyelvben használt *siculus* szó kettős értelmének ismeretében – teljesen kézenfekvő és logikus feltételezés lett volna kezdettől fogva, bármely elfogulatlan történész számára.) Toldy kelleetlenül jegyzi meg: „A Horn által látott székely krónika tehát álom, éppen úgy, mint Ranzani egykori székelysége!”¹⁰⁷ Ez viszont nem befolyásolja korábbi álláspontját: „De azzal, hogy ez a pozitív védok az erdélyi székely krónikát nem támogatja, valódisága nem veszt egyéb támaszt, mint éppen csak azt, melyet Hornban feltalálni véltünk. Egyébiránt így vagy úgy, de – éljen az igazság.”¹⁰⁸

1859-ben, Kerékgyártó Árpád történelmi szintézisében is hivatkozási alapul szolgál a csíki székely krónika, midőn arról ír, miképpen küldtek a székelyek követeket Árpádhoz, aki „ősi kor-

105 Uo. 115–116.

106 Uo. 115.

107 Célzás a Mátyás udvarában élt Petrus Ransanus véleményére, miszerint a székelyek az Attila seregébe állott szicíliai légionáriusok utódai.

108 Toldy Ferenc: Igazítás. *Új Magyar Múzeum*, VII (1857). Első kötet. 468.

mányszerkezetöket megerősítvén”, hat „kö-szernek” nevezett törvénnyel bocsátotta vissza őket, „melyek a magyar vérszerződés pontjaival lényegében megegyeznek, de feltűnőleg népuralmibb színezetűek. E pontokat a székely nemzetgyűlés Udvarhely közelében, az ősi Budvárban a Küküllő mellett, nemzeti áldozat szertartásai közben örömríadással fogadta s ünnepélyes áldomással szentesítette. Így a székelység magát a magyar nemzeti test tagjává s a megszerzendő hon szabad osztályrészesévé avatta.”¹⁰⁹

Ugyancsak 1859-ben Kővári László, immár tekintélyes historikusként, védelmezi a „Csíkban, Sándor Menyhárt udvarában” szerkesztett „becses Krónikát”.¹¹⁰ Bemutatja történetét – néhány apró pontatlansággal –¹¹¹ majd megállapítja: „Szabó Károly tanár, ki [...] a krónikát alapos vizsgálat alá vette, s hazai és külföldi írókkal támogatva, hitelességét alaposan kimutató.”¹¹² Könyvében több ízben idézi forrásként,¹¹³ illetve terjedelmes jegyzetben összefoglalja „a nemzeti áldozó pohár” történetét.¹¹⁴

Bár a krónika hívei, a fennebb vázolt közéleti konjunktúra nyomán, egyre inkább uralják a szakmai nyilvánosságot, olykor megszólalnak a hitelesség ellenzői is. Bartal György például azt nehezményezi, hogy némelyek nagyobb hitelt adnak egy kézzelfogható hamisítványnak, mint Anonymus gestájának. Főképpen a krónika székely törvényei által rögzített trónöröklés-rendet – miszerint „egyedül Árpád férfiágát illesse a főhatalom Magyarországon” – tartja áruklodó jelnek. Szerinte erre semmilyen középkori forrás nem utal, következésképpen – „a legtermészetesebb

109 Kerékgyártó Árpád: *Magyarország művelődésének története, különös tekintettel az anyországon, úgy szinte Erdély, Horvát- és Tótország államelmélete kifejlésére. I. A vezérek kora.* Pest, 1859. 16–17.

110 Kővári László: *Erdély történelme.* I. Pest – Kolozsvár, 1859. 35.

111 „Egy 1695. márt. 14-én kelt s Csík-Szeredában hitelesített másolata, kezdett legelőbb közkézre jöni. Ennek másolatát 1796-ban Zabolai és Székely benyújtja az akkori Erdélyi nyelv-művelő Társaságnak.” (Uo.)

112 Uo.

113 Uo. 43, 53, 68–69.

114 Uo. 52–53.

logika által kényszerítve a Csíki Krónika e pontját az 1687-dik esztendei törvény után, a legügyetlenebb kéz által faragott koholmánynak tartom.”¹¹⁵

Ám míg Bartal e véleményét az akadémiai körök szócsöveként működő, szűkebb olvasói táborral rendelkező *Új Magyar Múzeum*-ban tárja a köz elé, addig széles körben terjedt Horváth Mihály 1860-ban kiadott *Magyarország történelme*, melyben újra azt olvashatjuk, hogy „az etelközi szerződés is kőtáblákra volt felróva, melyeket Hatköszernek nevez a csíki székely krónika.”¹¹⁶

Nagyobb lélegzetű történelmi szintézis lapjain először Szalay László kifogásolta a krónika hitelét, 1851-ben írott művének 1861-es második kiadása egyik jegyzetében ekképpen vélekedve: „A székelyek eredetét és őstörténetét jókora homály fedi, melyet az újabb időben még nevelt azon körülmény, hogy történetvizsgálóink a 'csíki krónika' nevével felruházott fonák gyártmányt némi szeszélyből hiteles iratnak akarják tartani.”¹¹⁷

A helyel-közzel megszólaló kritikusok ellenében a krónika hitelessége védelmének bajnoka Szabó Károly marad. Az Erdélyi Múzeum Egylet évi közgyűlésén, 1861. november 26-án tartott előadásában újra *A székely krónika ügyéről* értekezik, fenntartva korábbi álláspontját és szorgalmazva a krónika mielőbbi kritikai kiadását. Az előadás szemelvényes szövege alig néhány nappal az ülés után már olvasható a sepsiszentgyörgyi *Nemere* hasábjain.¹¹⁸ A következő évben az értekezés teljes terjedelmében az *Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyvében* jelent meg.¹¹⁹

115 Bartal György: A magyar vérszerződés és a csíki székely krónika. *Új Magyar Múzeum*, IX (1859). Első kötet. 416.

116 Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. I. Pest, 1860. 55.

117 Szalay László: *Magyarország története*. I. Második kiadás. Bp., 1861. 9–10.

118 Szabó Károly: A székely krónika ügyéről. *Nemere*, I (1861, december 11-13.) 287–288 sz.

119 Uő: A székely krónika ügyéről. In: *Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyve*. II (1862).

Szépirodalmi intermezzo – a hőseposztól a paródiáig

A reformkor nemzeti felbuzdulása, illetve az ezzel egyidejű irodalmi pezsgés jó alkalmat jelentenek arra, hogy az írók felfedezzék azokat a sűrített regényeket és hőseposzokat, melyeket forrásunk tömör sorai magukba rejtenek. 1842-ben jelent meg Bodor Lajos érdekes, és érdekes módon elfelejtett drámai költeménye, az *Álmos*, melyet maga a szerző „tündérmű”-nek nevez. Ebben olvashatjuk a később Álmosná változó Csaba, a székely történelem idővel és kritikával dacoló mítosz-alakja egyik monológjában:

„Imé! útközben zeng egy szittya ének,
Ujjongva vesz körül ki árva nép,
Hun-Székelyek, kik jöttöm ünnepét toborzák,
Hogy egyesülend Erdély s Magyarország!”¹²⁰

Majd később Húlek vezér szólítja társait:

„És most pecsételjük meg egyről egyre mind
Szövetségünköt ó szokás szerint!
(egy edénybe kiki vérét bocsátja)
Gyulassza összes vérünköt szentelt tűzünk,
Adur karjában, mely haladni int.”¹²¹

A kötődés a csíki krónikához a szerző másik írását olvasva válik bizonyossá, mely írását a valóban nehezen érthető *Álmos* magyarázó bevezetőjének szánta, és egybeköttette – más oldalszámozással – drámája kiadásával. E *Bevezetőben* írja: „Csak alig érintem itt azon székely és a Sándor családot illető serleget, mely *Sombori J.* szerint firól fira szállva, székelyek ily áldozó pohara lehete.”¹²²

120 Bodor Lajos: *Álmos*. Kolosvártt, 1842. 168.

121 Uo. 172.

122 Uo: *Magyar pogán hitregék. Bevezetésül az „Álmos” című tündérműhöz*. Kolosvártt, 1842. 101.

Aztán következik egy év múlva a közíróként is jeleskedő, marosvásárhelyi királyi táblai bíró Dózsa Dániel két „beszélye”, melyek nem véletlenül, éppen a Kövári László által szerkesztett *Beszélytár*ban jelentek meg. Az első „beszély” a *Feketevitéz*. Ebben a narrátor senki más, mint Zandirhám, a székelyek főrabonbánja. A krónika szelleme, hatalmi terminológiája teljesen áthatja a művet: „Az alrabonbánok elhagyták székeiket, s Budvára alá jöttek táborukkal, a nagy és a kis-gyulák, a harkázok és a hadak nagyjai a nép harci dolgait intézik míg ott a hadnak dalnokai zengének bátorító dalokat.” Említi benne Hadas Irnákot is, Oporabonbánt, Gelut, a vlakok vezetőjét, a székelyekkel hadakozó besenyőket. Feketevitéz – aki nem más, mint a honfoglalók Árpád vezére – a kor modern nemzetegység-eszméjének jegyében szól Zandirhámhoz és székelyeihez: „Idvez légy héterdők havasának fejedelme, kinek néped hasonló a tengerek hullámaihoz, s magad egy szellem kézhez, mely vezérli azokat! Szolt a feketevitéz felemelve siskát, s egy arcot tüntetve ki, mely hasonló volt a Hadas Irnákéhoz. Jöttem én Árpád fejedelme a magyaroknak, a hét erdők havasának földére, meglátogatni testvéreimet, kiket évszázadok óta nem láttam. Jöttem én Etelének gyermeke hozzátok, Etelének gyermekeihez, legfőbb kincset, egy testvér népet hozva, hogy egyesüljünk, s hatalmasok legyünk, mint őseink valának, midőn megrázták a földet.”¹²³ A *Feketevitéz* folytatása a *Beszélytár* következő füzetében közölt, romantikus-moralizáló *Fényt ne üzzetek*, melynek narrátora ugyanaz a Zandirhám, középpontjában viszont az ő felesége, Jolán áll.¹²⁴

1851-ben jelent meg a *Pesti Napló*ban Jókai *A varchoniták* című kisregénye, tele a kor magyarjainak üzenő szimbólumokkal. A „varchoniták”, egy Ázsia hegyei közt élő nép – melynek fiai az

123 Dózsa Dániel: *Feketevitéz*. Búcsújárásból. In: *Beszélytár. Erdélyi szépirodalom*. 1. füzet. Kolozsvár, 1843. 45–70.

124 Uő: *Fényt ne üzzetek*. Búcsújárásból. In: *Beszélytár. Erdélyi szépirodalom*. 2. füzet. Kolozsvár, 1843. 1–28.

őket rabságban tartó mongolok számára kardot, önmaguknak láncokat kovácsolnak – fellázad elnyomói ellen, lerázza igáját. A szabaddá lett varchoniták élén a chagán áll, vezéreik a *gyulák*, a *rabonbánok*, akik esküvéskor „késeik hegyével megszúrva karjait, a *kehelybe* csorgatták a kifolyó vért”, feljegyzéseiket négyszögű pálcára rótták, „az ogur írás saját egyszerű betűivel, mik egymáson keresztül-kasul vágott egyenes vonásokból álltak.” A kisregény 1853-ban, *Dalma* címen drámaként került a közönség elé, sikerében pedig – túl a mindenkori színházpublikum vonzalmán a tiltott gyümölcs bármely fajához, lett légyen az erkölcsi, ideológiai vagy politikai – Laborfalvi Róza színészi alakítása játszott nagy szerepet. Jókai maga írja később, az 1896-os, hatodik kiadás utóhangjában: „A miket Te, boldog idők szülte olvasóm, furcsa bombasztoknak fogadsz, abban az időben egy refractárius magyar írónak jalkiáltásai voltak az alvó nemzethez, áthelyezve a khokonorhegyi szakadékok közé, szájába adva soha nem élt királyoknak és királyleányoknak.”¹²⁵ Csakhogy a „bombaszt” hatás-kellékei – a „soha nem élt” *gyulák*, *rabonbánok*, eskü-szertartásukkal együtt – már nem Jókai képzeletéből, hanem – valószínűleg áttételesen – a csiki krónikából álltak elő!¹²⁶

Dózsa Dániel is érdemesnek látta – a kor hálás talaján – a *Beszélytárban* felvillantott témát továbbfejleszteni, és 1856-ban megírta 12 részből, összesen 63 „énekből” álló hexameteres eposzát: *Zandirhám. Székely hősköltemény a kilencedik századból*. A költeményt a szerző gróf Mikó Imrének dedikált rövid történelmi

125 Jókai Mór: *A varchoniták*. Hatodik kiadás. Bp., 1896. 137.

126 Téglás Tivadar szerint Jókai már korán olvashatta Sombori József tanulmányát *A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról*, hiszen „Jókai apja, Jókay József előfizetője volt a *Tudományos Gyűjteménynek*, és annak történelmi tájékoztatói, cikkei sok olyan érdekes eseménnyel ismertették meg a fiatal Jókait, amelyek a későbbi történelmi regényekben keltek életre. Valószínű, hogy Jókai már akkor megismerkedett a tanulmánnyal, amelyet aztán mint az *Életképek* szerkesztője viszontláthatott.” (Jókai Mór: *Bálványosvár*. Bp., 1964. Jegyzetek. 246–247.) [Sombori tanulmánya 1835-ben a *Tudományos Gyűjteményben*, 1847-ben, rövidítve az *Életképekben* jelent meg.]

tanulmánya vezeti be, mely a krónika által felvetett kérdések közül főleg a székely nemekkel és ágakkal foglalkozik, keresi az összefüggéseket e nemek és ágak rendszere és a rabonbán-kori, illetve a már történetileg is dokumentálható közép- és koraujkori székely közigazgatás között.¹²⁷ Ami pedig magát a hőseposzt illeti, bár nem tekinthető pusztá versbe-szedésnek, alapja, akárcsak korábbi „beszélyei” esetében – kései kritikusa szavait idézve – „a csiki székely krónika kifundálta pogány székely világ”. Megjelenik benne a *Boudvár romja*, a *szent berek*, a *szentelt erdő*, a *rabonbánok tornya*, a *berek rabbonjai*, a *székel hunok ős törvényei* (köoszlopra írva!), a *kókuszh pohár* és persze a hős *Zandirhám*. Feltűnik a besenyő kán is, aki az anonymusi eredetű *Gélu* vezér *vlakkjaival* szövetkezik, keleti szálak szövődnek a cselekménybe az egyiptomi *Ízisz*, *Ozirisz*, illetve a perzsa gyökerű *Ármány* és *Nemere* révén.¹²⁸ A lapaljakon a szerző az „énekek” szövegében előforduló nevekhez, fogalmakhoz részletes történeti-, földrajzi- és néprajzi magyarázó jegyzeteket fűz. „... Egy hős nemzet homályos múltjára óhajtók a költészet hangjain bármily halvány sugárt vetni...” – vallja a bevezetőben, értésünkre adva, hogy az okító tényközlésen túl („tisztá tudalmat nemzetünk őskoráról”), fontosnak tartja népében az egykori nagyság tudatának „a Múzsák és Klio sugalmi” útján való fölébresztését.¹²⁹ Az irodalom adta szabadság pedig igencsak alkalmasnak bizonyult arra, hogy a mindenkor vonzó titkokat és kérdőjeleket tényekként tárja az olvasó elé.¹³⁰ Az eposz talán

127 Dózsa Dániel: *Zandirhám. Székely hősköltemény a kilencedik századból*. Kolozsvártt, 1858. V–XVIII.

128 Tompa József: Művészi archaizálás és nyelvemlékhamisítás 1772 és 1873 közt. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXIV (1966). 106.

129 Dózsa Dániel: i.m. V–VI.

130 Itt nem feledkezünk meg arról, hogy a kor szépirodalmi alkotásai – jelesen a történeti tárgyú eposzok – nem különíthetők el élesen azoktól a szorosabban értelmezett történelmi munkáktól, melyek az alakuló szakirodalmi igényeknek igyekeznek megfelelni. Az irodalmi szerzők arra törekcsenek, hogy műveiket lapalji hivatkozásokkal, magyarázó jegyzetekkel lássák el, ám a szépirodalom és

legfontosabb, a Bach-korszak magyar társadalmát célzó üzenetét az utolsó énekben találjuk:

„Holttest-halom áll az Olt partján,
Gélu és Glád futnak népestől.
Nézzük nézzük Zandirhámot,
A hős barnavitéz érczebelén!
Sejtitek-e hogy a párducz hőse
Árpád, a magyarok fejedelme? –
Ím két tábor mint a szerelmes,
Egymást öleli és csókolja....
Mint áznak a mogorva bajszok
Két testvérnép örömkönyétől...!”¹³¹

A fölmentő magyar testvérsereg megjelenése – Arany Jánost idézve – „*deus ex machina* gyanánt vág a cselekmény folyamába”, de „szükségkép így kelle az eposznak befejeztetni.”¹³² Aligha kétséges, a különböző magyar érdekek sugallott összefogására a „Bach-huszárok” ellenében volt szükség, bár a menekülő csatavesztesek jegyzetben pontosított etnikumának is lehetett némi jelentése: *Gélu* – „Oláhok (Vlakkok) fejedelme a Szamos és Körös vidékein”, *Glád* – „Bolgárok chánja a Maros és Tisza tövénél.”¹³³ És végül megfontolásra érdemesek Arany János gondolatai a *Zandirhám* forrásairól, mely – miképp ő is jelzi – „részint az élő néphagyományra, részint s főleg azon sem elég teljes, sem elég világos feljegyzésekre támaszkodik, melyeket ‘Székely krónika’ néven ismerünk.” Közismert hasonlattal élve véli, „Ossiannak minden bübája elvesz, mihelyt föltesszük, hogy

történettudomány utélagazása így is jól látható: ezért tartja fontosnak Dózsa is (akárcsak korábban Bodor Lajos) munkájának *történeti* üzenetét és alapozását külön, más módon (római számjegyekkel) oldalszámozott bevezető tanulmányban kifejtteni, mintegy különválasztani az eposz erkölcsi-hazafiúi mondandójától.

131 Dózsa Dániel: i.m. 295.

132 Arany János: *Összes művei, XI. Próza művek*, 2. Bp., 1860–1882. 13.

133 Dózsa Dániel: i.m. 210.

Macpherson koholmánya... [...] A mű ugyanaz, de mily különböző a hatás!"¹³⁴

Dózsa Dániel könyve után alig egy évvel hagyta el a nyomdát az akkor még nagyon fiatal Thaly Kálmán verses kötete, *Ne bántsd a magyart!* címmel, melynek nyitó költeménye a *Három Opor*. A Bálványosvárba, a „rabonbánok várá”-ba visszahúzódott pogány- és a keresztényé lett háromszéki székelyek harcáról szól, egy romantikus szerelmi történettel nyomatékosítva, főszereplői a legendás rabonbán familia, Opor fiai. (A történetet, mint láthattuk, felhasználta korábban Kövári, 1857-ben kiadott rege gyűjteményében, de irodalmi „pályája” ezzel még nem ért véget.)

A *székely nemzet pohara* című költemény Thaly következő, 1861-ben kiadott kötetétének indító verse. A krónikára történő világos célzás itt erős aktuálpolitikai üzenet eszközévé válik:

„Pogány bort a pogány kehelybe!

Egünk derül szemlátomást,

Immár közelg ama dicső nap....

Igyunk reá nagy áldomást.

De ihletéssel érje ajkunk:

Mert szent nekünk e billikom -

Elődeink Aral tavánál

Vért ebből ittak egykoron.

[...]

Hajrá harcoknak bilikonja!

Hajtsuk föl: éljen a vihar!

És éljen a harc! Ily kehelyből

Békéért inni ki akar?!

Vért ittak egykor üregéből:

Éljen tehát a vér! a vér!

Hogy legalább kifényesüljön

A rozsdarágta zord acél....”¹³⁵

134 Arany János: i.m. 11.

135 Thaly Kálmán: *Székely-kürt. Erdélyi regék, mondák, balladák és dalok*. Pest, 1861. 5-6.

A gyűjtemény másik verse, a *Réka szirtje* lapalji magyarázó jegyzetében, a „Székely krónika” már közvetlen hivatkozási alapként szerepel.¹³⁶

Van még egy költemény Thaly idézett, 1861-es kötetében, mely ugyan a krónikához közvetlenül nem kötődik, de a pogány hitűkhöz ragaszkodó, elaggott székelyek kis csoportjáról szól: *Márevára a Hargitán*.¹³⁷ Utóbbihoz kapcsolódik szorosan egy – irodalmi kválitásait tekintve ugyan szerény – alkotás, melyben Máré vára és környéke ismét főszerephez jut. A mű címe *Vallási harc atya és fiú között*, írója szerint „beszély Szent-István és a székely rabonbánok korából”. Szerzője tiszteletreméltó egyházi férfiú, a máréfalvi születésű, később kanonokká és kolozsvári plébánossá lett Bíró Béla. Kétségtelen, az akkor mindössze 25 esztendő, papi pályára indult ifjút is vonzotta a rejtélyes székely ősmúlt romantikája, melyet ő keretként használ a hit küzdelmeinek megjelenítéséhez, a keresztény erkölcs felsőbbrendűségének bizonyításához. Érthető hát, hogy nála nem a pogány Zandirhám és Árpád közti szerződés „kövértjei” jelennek meg a „székely nemzet” alaptörvényeként, hanem azok, amelyeket „a pannon király”, Szent István fogalmazott újra, miután a keresztény hitet védelmező Uopour Sandour főrabonbán követséget küldött hozzá. De a hagyomány és rend kedvéért ezeket a krónika 20–22-ik verseiben, elszórtan szereplő új előírásokat – akár a „kövérték” törvényeit – Bíró hat pontba rendszerezi: „1. A király által behozott keresztény hitvallás törvény szerint vétessék be. 2. A nemzet maga szabadságában meghagyatván, minden adófizetéstől ment legyen. 3. Fő-Rabonbánt szabadon választhasson magának Opolet nemzetségéből, mint főigazgatót, kinek ítélete alá esnek azok, kik a nemzet és annak tisztviselői ellen törekednek. 4. A nemzet esztendőnkint felváltandó száz lovast adjon a király őrizetére. 5. Minden király koronáztatásakor, házasságakor és gyermeke születésekor ökörsütést – azaz, kinek

¹³⁶ Uo. 43.

¹³⁷ Uo. 64–69.

6 ökre van, abból egyet, mely megbélyegeztetett – ajándékozzon. 6. A Pannon földének királyait és népeit szabadságukban védeni tartoznak a maguk tartománya felől. Ezen szövetség pontjai minden három évben megújítottak.”¹³⁸ Ám túl a krónika és Benkő József *Tanssylvania*-ja ismeretén, ihletforrásként való használatán, a szerző számára a korhűség – a kitűzött cél szempontjából – mellékes. Erről oly részletek árulkodnak, mint amelyben a Szent István-kori lakoma kapcsán írja: „A székelyföld kevés bort termel a kedvezőtlen égalj miatt; hegységein szőlőtő helyett kukoricza-kóró magaslik *s borszüret helyett krumplic vagy székelyesen pityóka-szüretet ünnepel...*”¹³⁹ Máréfalva környékének hely- és vízneveit viszont híven építi „beszélyébe”, sőt, a történet magvát fellelhetjük az ottani néphagyományban. Azt viszont már nehéz lesz megállapítani, hogy a szerző gyerek- és ifjúkorának emlékeit, a helyi mondákat-regéket használta-e művében, vagy inkább a faluban közkezen forgó könyvének tartalma folklorizálódott. Kérdés még, hogy mi e történetben Thaly költeményének szerepe? Mindenesetre, a lejegyzett máréfalvi mondaváltozatok egyikében sincs szó rabonbánról, gyuláról, harkászról. Az adatközlők számára a csíki krónika és székely hatalmi terminológiája ismeretlen.¹⁴⁰

A krónika legnevezetesebb irodalmi feldolgozása Jókai *Bálványosvár* című regénye, mely 1882. szeptember 15-e és december 6-a között jelent meg, a *Nemzet* lapjain. Egy romantikus, a XIII. század első felének Székelyföldjén játszódó szerelmi történet (vázlatával találkoztunk már Thaly Kálmán *Három Opor* című költeményében, de megírta Kövály is), ezer kalanddal, titokzatos természeti- és történelmi tájakon, melyeket a csíki krónika és a székely-magyar pogány mitológia alakjai népesítenek be. Rögtön

138 Bíró Béla: *Vallási harcz az atya és fiú között. Beszély Szent-István és a székely rabonbánok korából*. Kolozsvár, 1902. 113–114.

139 Uo. 50. [Kiemelés: HGM]

140 A szerző köszönetet mond Kovács Piroska máréfalvi nyugalmazott tanárnőnek, amiért e tárgybéli helytörténeti- és néprajzi kutatásaiba – még az adatok végleges feldolgozása előtt – betekintést engedett.

az első oldalon szó esik a székelyek és a honfoglaló magyarok szövetségéről, mely „két kőpajzsra felvésve, őszékely betűkkel, ott őriztetik Buda várában [...], amit Attila testvére építtetett a Küküllő partján, ahol a nagy Zandirhám tartotta fejedelmi udvarát Árpád idejében.¹⁴¹ Említi „a hét vezér kókuszdió serlegét, amibe azok szövetségkötésnél a vérüket csorgatták”,¹⁴² és amelyből a fiúleányság jogán „a bágyi lakodalomban Sándor Están rabonbán uram menyasszony-leánya, Druzsilla inni akart; [...] de Burzon rabonbán ki is kapta kezéből a szent kelyhet”, amiért a főrabonbán helyben leszúrja.¹⁴³ De ugyanott történik hivatkozás a „*csiki rovatosban*” írottakra, vagyis magára a krónikára.¹⁴⁴ Hogy ez utóbbit Jókai mennyire ismerte – nem tudjuk. Téglás Tivadar szerint „egy-két név [...] és néhány motívum – igaz nagyon halványan – arra enged következtetni, hogy Jókai, ha nem is a regény megírása előtt, de olvasta a krónikát, vagy latinul, vagy Aranka György fordításában. Mindenesetre számtalan olyan adatra találhatott, amely több ízben is felhívhatta az érdekességeket szívesen gyűjtögető író figyelmét a Csiki Székely Krónikára és a körülötte zajló nem mindennapi eseményekre.”¹⁴⁵ Az viszont tény, hogy a krónikából merített dolgokkal kapcsolatban, a regény jegyzeteiben elsősorban Orbán Balázsra, aztán Ipolyi Arnoldra és Szabó Károlyra hivatkozik.¹⁴⁶ Azt is csak találgathatjuk, mennyire vette komolyan a benne írottakat. Lehet, hogy számára a krónika (vagy az ezt közvetítő mű) pusztán eszköz volt egy abbahagyhatatlanul izgalmas, tündéri történet megalkotásához, nem több mint

141 Jókai Mór: *Bálványosvár*. Bp., 1964. 5–6.

142 Uo. 12.

143 Uo. 32.

144 Uo.

145 Uo. 247.

146 Egy jegyzetben Kázi Lajos rejtélyes krónikáját is említi, hibásan (Kéri Lajos néven, és Orbán Balázsra hivatkozva, illetve az ő nyomán, szintén hibásan Szigethi Gyula Mihály 1828-ban publikált munkájára): „Kéri Lajos a XIII. században kelt kéziratában leírja a budavári sziklaüregekben talált kővérték maradványait, az állatbőrökre tett írások, rajzolatok töredékeit.” (Uo. 224.)

mondjuk Tolkien számára az őskelta mondavilág: mese, és nem történelem. Meg is jegyzi a *Bálványosvár* függelékében: „Az én történetem ugyan csak regény, s tehetném azt, hogy arra a nagy szabadalomra hivatkozzam, ami a költőnek mindent megenged.” Ugyanitt utal arra is, hogy amit a vázolt korról tudunk, az „jobbadán szájhagyományok gyűjteménye: hitelességük fölött sohasem szűnnek meg vitatkozni a tudósok.”¹⁴⁷ E tetszetős feltételezésnek sok minden ellentmond, például amit a regény megírásához felhasznált forrásainak felsorolása után fontosnak tart hangsúlyozni: „De ugyanezen történetek valóságát mind háromszéki, mind csíki ismerőseim is bizonyítják.”¹⁴⁸ A *magyar nemzet története*...újabb kiadásai, az ott újra szereplő „Ghylák”, „Rhabonbának”, „szerecsendiő-kehely” is azt sejtetik: a *Bálványosvár* cselekményének történeti vázát Jókai hitelesnek vélte.¹⁴⁹

Vannak azonban egészen másra utaló jelek is. A *kiskirályok* című, 1885-ben megjelent regényének egyik szereplője, Vakandi Anonymus szintén hivatkozik a krónikára, éppen a nevezetes „áldozatpohár” kapcsán. „Vakandi úr – immár a regény szövegét idézve – nem ennek a világnak az embere. Ő csak a nagyon régen elmúlt századokban él. Két-háromszáz esztendőre hivatkozó koponyákkal még csak szóba sem áll. Az egész históriát csak az Árpád-házi királyok fiágon kihaltáig ismeri. Hanem azután úgy ismeri, hogy egy kiásott patkóról megmondja, hogy kinek a lova viselte azt, hanyadik fokú vezéri hivatalt töltött be a gazdája.”¹⁵⁰ Csakhogy Vakandiról (igazi nevén: Justus Fraus) a cselekmény sodrában kiderül: profi történelemhamisító, aki a szomszéd földbirtokos zsoldjában, szövetségben a helység hívek és papibér nélkül

147 Uo. 221.

148 Uo.

149 Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. Negyedik kiadás. Bp., 1884. 31–35. A székely tájak és a krónika nyomán életre kelt mondavilág Jókaira gyakorolt hatásáról lásd Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben*. B., 1975. 54–57. 71–72. 244–251.

150 Jókai Mór: *A kiskirályok*. Bp., 1957. 124–127.

maradt külön „pópájával” (görög-katolikus lelkészével), kiméletlenül kiforgatja vagyonából a regény egyik főszereplőjét, Tanussy Decebált. Decebál könyörtelen iróniával megformált, korából – a XIX. század első feléből – mesteri módon kiragadott figura. Apai ágon „a hírhedett Thonuzoba vezértől” származtatja magát „akit, mint krónikáink írnak, Szent István királyunk, a pogányoltárok újra felállítása miatt, feleségével együtt elevenen elsiroltatott.” Anyja viszont „havaselvi gazdag bojárleány volt, [...] egyenesen Mihály vajdától származott le családja. Ennek a kedvéért lett az elsőszülött Decebálnak keresztelve.” Tehát megtehetné, „hogyan proklamáltassa magát Pannónia és Dácia királyának (amihez dokumentumokban őrzött igényei vannak)”.¹⁵¹ A dokumentumokat azonban Vakandi szállítja: az általa titkon „újranépesített” cölöpsírből kiásott két csontváz nem Thonuzoba vezér és neje, hanem bizonyos Piros Pista nevű zsvány és szeretője, Cifra Panni (akiket az akasztófa alól költöztettek titkon a cölöpsírba), a temetkezési kellékek pedig egy stuttgarti műtárgyhamisításra szakosodott cég termékei, melyekért Decebál busásan fizet, elöntelen birtok-cserébe bocsátkozik, egészen vagyona fogytáig. A történet ekképpen a táblabírók korabeli – ám évtizedek múltán is élenken ható – nemesi gögnek, családtörténet-kultusznak, álnemzeti nagyotmondásnak remekbeszabott torzképévé kerekedik. Ha ehhez hozzáadjuk a (titkon kártya-szenvedélynek hódoló) görög-katolikus pap, Decebál gyerekének házi nevelője, *Horkázi* (!) Kajafás alakját, aki „a pogány magyar táltosoktól származtatja magát”, ösnyelvészeti stúdiumokat folytat (valójában Justus Fraus mesterkedéseire falaz), haját pedig csak azóta nem meri a honfoglalók módjára „hármassal kontyba fenni, amióta a püspök ráíjesztett, hogy lenyíratja”,¹⁵² nos mindezek után önkéntelenül adódik a felismerés: hiszen ez a *Bálványosvár* paródiája! És adódik a kérdés is: mi okozhatta e látványos változást? A választ nem tudjuk, legfeljebb

¹⁵¹ Uo. 21–22.

¹⁵² Uo. 136.

sejtéseink lehetnek. Elképzelhető például, hogy a képbe kerül egy látszólag teljesen idegen történet...

Új hangok a kritikában

1881 őszén került Sepsiszentgyörgyre, az éppen alakuló Székely Nemzeti Múzeumhoz Nagy Géza régész-történész. A székely metropolisi babérokra aspiráló mezőváros intelligenciája, mely történeti kérdésekben aligha léphetett túl Orbán Balázs szemléletén, bizonyára elvárásokat próbált támasztani vele szemben, a székely történelemhez való viszonyulását illetően. A székely eredetmítosz azonban nem váltott ki semmiféle pozitív érzelmi reakciót a dunántúli Gárdonyból származó fiatalemberből, aki előzőleg a pesti egyetemen történelmi, régészeti, oklevéltani, irodalomtörténeti, összehasonlító nyelvészeti és földrajzi előadásokat hallgatott, majd hat évig a Magyar Nemzeti Múzeum díjnokaként dolgozott, Rómer Flóris irányítása alatt. Nemzeti romantikától idegen alkata, előtanulmányai más megoldásokat sugalltak a székely múlt korai századai körül feszengő kérdésekre, mint amit új környezete elvárt volna. Ennek 1883. június 5-én hangot is adott, a helyi *Székely Nemzet* című lap számára írt történeti tárcájában, melyet –y –za szignóval látott el. A cikk címe: *A Csiki Székely Krónika*, stílusa, tartalma pedig egyáltalán nem kímélte az egészen máshoz szokott székely olvasót: „A krónikairónak eszébe sem jut, hogy azt bizonyítsa, miszerint művét ő maga írta ezen és ezen évben. Ilyenre csakis a hamisító gondolhat. A Székely krónikát négyen írták alá s 'a kik pedig közüllök diáktalan Embörök lévén Kereszt vonással meg erősítettük jövendőbeli nagyobb bizonyásra', hogy a krónika csakugyan a Sándor Menyhért levéltárában levő 156 régi okiratból íratott össze s a kivonatba sem több, sem kevesebb nem íratott. Az 1696-iki másolatban is erősen kiemelik, hogy 'ezen Írást szoról szóra maga originálissából le írtuk igaz hitünk szerint' ”¹⁵³ Aztán tovább: „A

153 –y –za [Nagy Géza]: *A Csiki Székely Krónika*. *Székely Nemzet*, I (1883) 85. sz.

Székely Krónika [...] ki akarván tüntetni jólétesültségét, mellőzi a magyar mondát s Attila legkisebb fiának Irnákot s a székelyeket az ő népének nevezi. Azok az 1533 előtti feljegyzések bizony mélységesen hallgattak volna Irnákról; de még az 1533-ki kompilátorok is, kik közt írástudatlanok is voltak, aligha hallottak volna róla. Hiszen Heltai, Székely István és Pethő Gergely, a XVI-XVII. század krónikásai, kikről pedig elmondhatni, hogy koruk tudományosságának színvonalán állottak, Attila fiainak még Csabát és Aladárt mondják. Irnák a magyar történészek szemében csak a múlt században lesz jelentős személlyé, midőn az Attila udvarában megfordult Priskosz Rhetor feljegyzése után ismeretes lesz azon Attilának mondott jóslat, hogy családját Irnák fogja fenntartani." Úgy véli, a krónika kései eredetére utal még „az Árpád és Zandirhám közt az Anonymusnál feljegyzett vérszerződés mintájára kötött szerződés, vagy Sz. László leányának, Piroskának Byzancban felvett neve, az Iréne megemlítése." A leggyanúsabbnak viszont Kálmán király eredetének kérdését találja: „Egész a múlt századig nem volt ez vita tárgya. Régi krónikáink I. Géza király fiának mondják őt s a XVI-XVII. században senkinek sem jutott az eszébe, hogy ezen adatban kételkedjék. A múlt [azaz XVIII. - HGM] század közepe felé azonban historikusainknak szeget ütött az a fejébe, hogy ha Kálmán I. Géza fia: akkor Sz. László bitorló. Mert az elsőszülöttségi örökösödési törvény szerint, mely csak a szatmári béke után vált nálunk közszellemmé, Géza fiának és nem testvérének kellett volna következni. [...] E nézet szülte, csakis ez szülhette a Székely Krónika gyártójában, hogy Kálmánt a XVIII. század előtti köztudat s mint ma már kétséghonthatatlanul be van bizonyítva, a valóság ellenére László fiává tegye. [...] Ezt sem régi feljegyzésből nem lehetett venni, sem XVI-XVII. századbeli kompilátor be nem csempészhette. Így csak egy múlt század második felében élő historikus írhatott." Amilyen kíméletlen az érvelés, olyan a következtetés is: a székely krónika

„múlt századbeli hamisítvány, melynek a történetíró semmi hasznát sem veheti.”¹⁵⁴

Ugyancsak 1881-ben, amikor Nagy Géza Sepsiszentgyörgyre került, jelöltette magát a háromszéki Illyefalva országgyűlési képviselőjévé Jókai Mór. 1881 júniusában és 1884 áprilisában kortes-körúton járt itt, felesége származási helyén és maradandó ifjúkori úti élményeinek vidékén, végül még egyszer, 1884 októberében, hogy immár kassai képviselőként elköszönjön háromszéki választóitól. 1884-es útjai során (de akár otthonában is, választókerülete térségének sajtóját tallózva), könnyen elképzelhető, hogy olvasta Nagy Géza *Székely Nemzetben* megjelent cikkét (vagy éppen találkozott a szerzővel), és elgondolkodott érvelésén, mely kétségtől új fejezetet nyit a csiki krónika értelmezésének történetében. Ismervén Jókai különös vonzódását a tudomány legújabb eredményei iránt, ez a *Bálványosvár* és a *Kiskirályok* között bekövetkezett (talán csak átmeneti? hangulati?) történeti szemléletváltásának egyik *lehetséges* magyarázata, legalábbis ami a csiki krónikához való viszonyulást illeti...

Nagy Géza viszont folytatja székelység-történeti vizsgálódásait, és a *Székely Nemzetben*, sorozatban közzéteszi a krónika első kritikai kiadását. Kár, hogy az eredetiség tanának kései védelmezői nem, vagy alig ismerik, illetve előszeretettel mellőzik ezt, a vitás forrás magyarított szövegét kísérő elmefuttatást, mely több oly elemet is kiemel, ami a soron következő kritikusok érveléséből kimaradt, vagy elsikkadt. Érvei között biztosan akad olyan, mely az idő próbáját már nem állja, de valamennyi figyelemreméltó és megfontolandó. Mindjárt az első szóba beleakad: „Dacia Alpestris” szerinte „Oláhországot és Moldvát” jelölte és „a múlt [értsd XVIII.] században, csakis a múlt századbeli írók” nevezték ekképpen az említett országok területét.¹⁵⁵ Ami a Háromszéket jelölő „Trisedes”

154 Uo.

155 A „Dacia Alpestris” elnevezést használja 1710-ben Bíró Sámuel, aki Dácia római

kifejezést illeti, úgy vélekedik, hogy „csak II. János király idejében keletkezett ily módon, hogy az előbb teljesen külön hatóságot képezett Háromszék élére egy főkirálybíró helyzetetett.” És tovább: „egy renaissance-kori, tehát épp a Krónika szerkesztésének állítólagos ideje körül készült kókuszdió poharat megtesz a székelemek nemzeti áldozó poharának, s ezen baklövést azzal, hogy egy ügyetlen mesében előadja, miként véssette 1412-ben Stibor vajda a pohárra Sándor Péter nevét, mely fölirat úgy a betűk tiszta latin alakjánál, mint az arab számjegyeknél, s abban különösen a négyes modern formájánál fogva, a legelső pillanatra is sokkal későbbinek bizonyul 1412-nél; Árpádkori neveket teljesen múlt századbeli ortographiával és kiejtés szerint közöl, a hol pedig a régi írásmódot akarja feltüntetni, ott csak ügyetlen fordítást látunk, de nem az Árpádkort jellemző írást és kifejezést...[...]; középkori eseményeknél a latin szövegbe olyan magyar kifejezéseket csúsztat közbe, melyek XVII-XVIII. vagy legfeljebb a XVI. századbeli magyar nyelv szókincséhez tartoznak, mintha ezeket az illető eseményt előadó XI-XV. századbeli okmányból vette volna, [például] *Ezeres Kapitány*.”

kori felosztásáról értekezve írja: „Második részét hívták Alpestris, azaz Hegyi vagy Havasi Dáciának, holott most Havasalföld és Moldvának nagy része fekszik.” (*Nemes Erdély országának statussáról, lakosságáról és lakóhelyeiről s folyó vizeiről való oktatás, melyet írt volt néhaji Bíró Sámuel, Erdélyi tanács Ur. Anno M.DCC.X. 1743-as másolat, Kézdivásárhelyi Jancsó György gyűjteményében. Kézirat. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. R2737.*) Dimitrie Cantemir, a tudós moldvai vajda 1716-ban, oroszországi száműzetése idején írt műve szerint Dacia Alpestris „...Moldva azon nagyobbik felének az elnevezése volt, amely a Hierassus [=Szeret] s a Duna között fekszik, és a szomszédos Havasalföld mezsgyéi határolták.” (Dimitrie Cantemir: *Moldva leírása*. Cselényi Béla fordítása. B., 1973. 19.) A Dacia Alpestris elnevezés az újkorban keletkezett, a római kori Dacia provinciát (melynek egyébként sem Havasalföldnek az Olftól keletre fekvő területei, sem Moldva nem voltak részei) előbb (i.sz. 118-119-ben) két részre osztották (Dacia Superior és -Inferior), majd (i.sz. 158-ban) háromra (Dacia Porolissensis, -Apulensis és -Malvensis). Nincs tudomásunk a Dacia Alpestris elnevezés római kori használatáról. (*Istoria României (tratat)*. I. B., 1960. 352-356.)

„Egy szóval – vélekedik összegzőképpen – a Székely Krónika sok olyat tud, mit 1533-ban nem tudtak, de tudtak vagy tudni véltek (ténynek véve néha igazolt, de gyakran hamisnak bizonyult föltevéseket) a múlt század második felében Béla király névtelen Jegyzője, a byzanti történetírók s a nyugati krónikások megismerése után; ámde semmi olyat nem tud, mit a jelen században derített ki a magyar történetírás. Sok olyan adata van, melyekről 1533-ban a legkiválóbb magyar történetíróknak sem volt sejtelmük, csak a múlt századbeli kutatások hozták napvilágra; de mindaz, mit a múlt században még nem tudhattak, merő botlás, a legkirívóbb anachronismus e Krónikában.” Végezetül értékeli: „Ez kézzel foghatóan mutatja, hogy a Székely Krónika nem lehet régibb termék a múlt század második felénél. [...] Mondat szerkezete zilált, néha valóságos zagyvalék, szinte kétségbe ejti az embert, hogy valami értelmet adjon neki. Írálya pongyola, mely nem emelkedik fölül a legköznapiabb beszéd színvonalánál; annál kirívóbb benne egy-két mesterkélt kifejezés. Az észjárása se nem latinus, se nem magyaros, hanem mindkettőnek a keveréke. S ha már az előadás zavaros, száraz: legalább az események volnának ügyesen kigondolva. De még ezekben sem találunk semmi kárpótlást. Az olyan együgyűség, mint Stibor esete, kit Sándor Péter kiűz a Székelyföldről, mert jókedvében a székelyek áldozó poharára rávésette a házi gazda nevét, csak bosszantja az embert. [...] De elég volt ennyit foglalkoznunk azzal a munkával, mely Krónikának ügyetlen hamisítás, irodalmi műnek pedig hitvány férczmunka. Végeztünk vele.”¹⁵⁶

Nagy Gézától Szádeczky Lajos veszi át a stafétát, az elkövetkező évtizedekben ő lesz a krónika legvehemensebb kritikus, hitelességének fáradhatatlan cáfolója. Emlékbeszédet tartván a Történelmi Társaság ülésén az általa nagyra becsült Szabó Károlyról, némi sajnálkozással, olykor együtt érző iróniával szól mestere székely-

156 Nagy Géza: A Csiki Székely Krónika. *Székely Nemzet*, IV (1886) 140–169. sz.

kutatásainak mellékvágányáról: „... A székelyek eredetének kérdése : a magyar történelem tengeri kigyója. A Scylla és Charybdis örvényei fenyegetik a történetíró hajóját itt az Óperenciás tengeren. A compass és gőzerő erre nézve még nincs feltalálva. Szabó Károly is eleinte csak törékeny sajkával s később is legfőlebb csak vitorlás hajóval evezhetett az örvények között, melyeket kikerülnie egészen neki sem sikerült. Az első szirt, amibe beleütközött, az ún. *Csíki székely krónika* volt. Egy csábos szirén csalogatta a szirt felé a székely őstörténelem tündér paradicsomát kutató hajósokat. Egész új világot mutogatott ez varázstükrével, a melyről addig szem nem látott írást, fül nem hallott éneket. Havasi Dáciáról szolt a bűvös ének, a hol Attila népének töredéke megvonta magát, nemek és ágak szerint osztották fel magok között az örökséget és tisztségeket, s rabonbánjaik alatt éltek boldog vitézi életet.” A történet fonalának rövid vázolója után előtárja annak néhány fonákságát is: „... legkuriosusabb pont midőn Kálmány László nemes férfiú a nemzetes László király fia (!) lakadalmát tartja Drusillával a Sándor István [rabonbán] leányával, a Hét-erdő földének közepében, László király várában, a hol László király is ott volt a lakodalomban. A sicíliai király leánya Busilla, mint a mesék tündér királykisasszonya, így változik át itt e székely krónikában a Sicularum comes leányává Drusillává, Kálmán király a Géza király fia (a ki tudvalevőleg a sicíliai király leányát vette nőül) Kálmány Lászlóvá a László király fiává, hogy a szent király is ott táncolhasson a csíki lakodalomban. A Kálmán nővérét (?), Piroskát pedig a székely földön keresztül viszik a keleti császár udvarába, díszes székely kísérettel.”¹⁵⁷ Ezután a krónika hitelességének vizsgálatára irányuló addigi kutatásairól számol be: „Sajnos, az a törekvés, hogy a krónikának akár 1533-iki eredetijét, akár 1695-iki másolatát, akár az ezek alapjául szolgált okleveleket feltalálhassuk, mind hiábavaló volt. Magam is a legéberebb figye-

157 Szádeczky Lajos: Szabó Károly emlékezete. *Századok*, XXVIII (1894). 210–211.

lemmel kutattam a múlt nyáron székelyföldi tanulmányutamban e krónika ősei után, de sajnos, ilyesmit nem találtam. De ha őseit nem – megtaláltam testvéreit: egy magyarul írt 'Rövid krónikát', a mely szintén a Buda-várát Attila idejében építő Bouda Nabu Phileim-mel kezdődik s adja a székely rabonbánok leszármazását (a mi a másik krónikában nincs meg) Attila idejétől Zandirhámig s azon innen. [...] Megkaptam továbbá a 'Csík-szentmihályi Sándor-ház leszármazását' ugyan abban a famozus 1796. évbeli összeállításban, és 1806-ból (az előbbit latin, utóbbit magyar nyelven) s annak is egy magyar fordítását. Tartalmuk mutatja, hogy szoros rokonságban állanak a csíki székely krónikával, s ezek újabb érveket fognak az érdekes vitába bele hozni..."¹⁵⁸

Ennek dacára Jakab Elek, a magyar történetírás romantikus vonulatának utolsó nagy alakja – miután 1884-ben még eléggé tartózkodóan nyilatkozott a kérdésben¹⁵⁹ –, Udvarhelyszék történetéről írott monográfiája első nyolc fejezetét jórészt e „fonák gyártmány” jegyében szerkeszti, egyik fejezetét pedig egészében „A székelyek hunsága tagadóinak érvei” cáfolatának szenteli.

A sors iróniája úgy akarta, hogy Jakab Elek halála után az említett monográfiát Szádeczky Lajos fejezze be, aki az elődje által megírt részt változatlanul közli, még a 193. oldal azon lapalji jegyzetét is, hol Jakab őt személyesen bírálja „a székelyek érzékenységét bántó”, iróniától korántsem mentes szavaiért, melyekkel „a székelyek hunn-szkythasága kérdését Operenciás tengernek s az ezzel foglalkozó történetírót Scylla és Charybdís örvényei által fenyegetettnek mondja. [...] Minthogy én – írja Jakab Elek – azon

158 Uo. 212.

159 Jakab Elek: Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság. *Figyelő*, XVI (1884). 172. Idézi Arankának Gyarmathy Sámuelhez intézett levelét, melyben kifejti, azért kívánja közzétenni a krónikát, „hogy idővel a tudósok s régi írásokkal és oklevelekkel bántni tudó urak igazságát vagy hamisságát bizonyítsák...” Jegyzetben Jakab Elek ehhez ennyi magyarázatot fűz: „Ezt meg is tették 60 év múlva előbb Nagyajtai Kovács István, azután Szabó Károly és gróf Kemény József történetbúváraink.”

kevesek közé tartozom, a kikre az Operenciás tenger gúnyoló élcze – akaratlanul – irányul s a kik a Csíki Székely Krónikát Szabó Károly és több elismert nevű írók véleményével egyezőleg, hitelesnek tartják: nem tehetem, hogy e felolvasást művemben hallgatással mellőzzem.”¹⁶⁰

Udvarhely vármegye monográfiájának megjelenését alig egy évvel előzte meg Benedek Elek népszerű könyve a székely mese- és mondavilágról, mely kétségtelenül nagy hatással volt több nemzedék székelység-képére. Megtaláljuk benne Bálványosvár regéjét¹⁶¹, de a krónikához közvetlenül kapcsolódó elemek nélkül. Nem mondhatjuk viszont ugyanezt a Csicsér mondájáról, melynek Benedek Elek nem csupán az Orbán Balázs által lejegyzett változatát ismerhette, hanem udvarhelyi diákként minden bizonnyal találkozott a városi folklórban élő történetével is. A Benedek Elek-féle Csicsér-monda tehát oly korban játszódik, „mikor a Budvárában rhabonbánok éltek” és a szemközti „Csicsér tetején is vár volt a rhabonbánok idejében...”¹⁶²

Szádeczky viszont a krónika hitelességének legvehemensebb kritikusa marad. Az 1902-ben megtartott csíktusnádi Székely Kongresszuson, midőn sok résztvevő egészen mást várt volna tőle, ezeket mondta: „A székelyek valódi története ott kezdődik, a hol a hiteles történelmi adatok kezdenek megszólalni. A Székely Oklevéltárnak eddig megjelent hét kötete 1211-től 1750-ig m. e. 2000 oklevelet tartalmaz, a mely megvilágítja a székelység sok százados valódi történetét s reflex fényt vet a régebbi múltra.”¹⁶³ A vita ekkor már élénken lángolt a szakmától idegen körökben is. Később, 1920-ban közölt munkája lapjain Szádeczky visszaemlékezett a székely közelet nagy tiszteletnek örvendő személyiségé-

160 Jakab – Szádeczky, 1901. 193.

161 Benedek Elek: *Székelyföldi mondák és mesék*. Bp., [1900]. 8–13.

162 Uo. 43.

163 *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Bp., 1902. 25.

vel, Ugron Gáborral Tusnádon, 1902-ben folytatott beszélgetésére: „Mikor a hamisított csiki székely krónika rabonbán meséit megczáfoltam, azt mondta, hogy ‘soha sem hitt azokban az ostobaságokban;’ pedig őt hitták [a korabeli politikus-körökben – HGM] a székelyek rabonbánjának.”¹⁶⁴

Ugyancsak 1902-ben jelent meg Téglás Gábor szerkesztésében *Hunyad vármegye története*, melynek lapjain, a népvándorlás korát tárgyaló fejezet szerzője, gróf Kuun Géza kitér a székely-hun leszármazás hagyományára is. „Attila s a hunok emléke – olvashatjuk Kuun írásában – egy udvarhely széki dalban e szavakban nyilvánul:

‘Azért, hogy én székely vagyok,
minden embert nem uralok;
Attila volt az én apám,
szép örökség maradt reám stb.’

A hun-székely magyar ethnos folytonosságát egy háromszéki közmondás így fejezi ki: ‘székely szülte a magyart.’¹⁶⁵ (Hadd tegyük hozzá: ez a közmondás szalonképesebb változata, ismerünk ennél sokkal vaskosabbat is...) Tovább, az Udvarhely környéki hun nyomokat sejtető helynevekre utal: „Kadicsfalva Udvarhelyen a hunok egyik főemberének *Kadics*-nak [...] s *Budvára* ugyanott Attila testvére *Budának* emlékét őrzi.”¹⁶⁶ Végül említést tesz Attila felesége, Réka királyné sírjáról is: „A vargyasi székelyek Udvarhely megyében néphagyományaikban szintén tudnak Rikának a Székelyföldön való eltemetéséről.”¹⁶⁷ A csiki krónikára viszont sehol sem hivatkozik (!), csupán Benkő József művére (*Imago inclytae in Transsylvania nationis siculiae historico-politico*. Cibinni et

164 Szádeczky Lajos: *A székely puccs 1877-ben*. Bp., 1920. 103.

165 Kuun Géza: Hazánk lakói a római uralom megszűnte után a honfoglalás idejéig. In: Téglás Gábor (szerk.): *Hunyadvármegye története*. Bp., 1902. 221.

166 Uo. 223.

167 Uo. 224.

Claudiopoli, 1791. 19.), melyben a fennebbi nevek és hagyományok valóban mind fellelhetők.

1905-ben Szádeczky kiadja a krónika latin eredetiét, Farkas Nepomuk János és Aranka György jegyzeteivel, valamint az Aranka-féle magyar fordítást (szintén Aranka magyarázataival). A forrás szövegét Szádeczky kritikai tanulmánya előzi meg a krónika történetéről, addig megjelent irodalmáról, a szöveg után a hozzá kapcsolódó dokumentumok gyűjteményét találjuk. A bevezető tanulmányban Szádeczky megerősíti a korábban felröppent gyanút, miszerint a krónika szerzője Sándor Zsigmond ifjú csiki jogász, megírásának fő oka pedig a száz esztendeje elhúzódó per a Sándor család és Csík egyik leghatalmasabb famíliája, az Apor nemzetség között. 1694-ben a tatárok végigpusztították Felcsíkot, majd fogolyként magukkal vitték Sándor Jánost, a szék vicekapitányát és feleségét. Az asszonyt szabadon engedték, hogy pénzt szerezzen férje kiváltására, ami viszont nem sikerült neki, így kénytelen volt Apor Istvántól kölcsön kérni, zálogul adva csiki és háromszéki birtokaikat. A következő században a Sándorok szeretnék volna zálogba adott birtokaikat megváltani, az Aporok viszont ellenkeztek mondván, hogy nem zálogkötés, hanem egyszerű adás-vétel történt, tehát a birtokok nem visszaválthatók. 1797-ben a per újraindul, a Sándor familia érdekeit ekkor már a fennebb említett, a családhoz tartozó, tehát az ügyben szorosan érdekelt ifjú jogász védi. A krónika – véli Szádeczky – e korántsem tehetségtelen és fantáziátlan fiatalembernek a per megnyerése, illetve családja tekintélyének növelése érdekében írt apokrif műve.

Szádeczky hat pontban foglalta össze következtetéseit: „1. A krónikát nem 1533-ban írták és nem 1695-ben másolták az aláírt személyek, a kik nagyobbára nem is léteztek. 2. Sándor Menyhért várában sem írhatták, mert olyan nem volt s nem tudunk Sándor Menyhértről sem. 3. Nem *régi* görög és latin oklevelekből szerkesztették, mert olyanok a Sándor család birtokában nincsenek és nem

voltak. 4. A Sándor család hamis geneológiáját 1796-ban szerkesztették, s akkor szerkesztették, illetőleg hamisították a krónikát is. 5. A pogány áldozókelyhül szerepeltetett kókuszdió-serleg nem ősrégi, hanem XVII. századi ötvösmunka. 6. A székely krónika családi hiúság és anyagi érdekek czéljára készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékaul büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségből való ősi vezéri leszármazást fitogtasson s hogy a százados Apor-Sándor perben tanúbizonysággal szolgáljon.”¹⁶⁸

Az ellenkritika támadása

Az Akadémia tudósai úgy vélték: ezzel a téma végképp lekerült a história napirendjéről. A körön kívül viszont ezt másképpen gondolták.

1905-ben, abban az évben, amikor a Szádeczky könyve is megjelent, a *Gyergyó* című hetilap cikksorozatát indított, mely nem igazán értjük, miért nem keltett a korban szenzációt. Túl szerény, vidéki lapocska volt a *Gyergyó* ahhoz, hogy ez megtörténjen? Kiderült valami, ami érdektelenné tette az ügyet, és amiről, száz év távlatából nem bírunk tudomást szerezni? Találgatások helyett lássuk, miről van szó.

A július 28-i számban Fernecz Károly főesperes nagy érdeklődésre számot tartó történelmi forrás közlését jelenti be: „Van egy bekötött kéziratos könyvem – írja –, ezen – sarkára nyomtatott – címmel: *Miscellanea Profana*’. A könyv utolsó lapján ez áll. ‘Én Márkos András lettem deákka Kolozsvárott az 1776-ik esztendőben 10-a Februáriusban. És azotától fogva az egész Collegiumba létemig vettem Divisiót e szerint, melyet a *Partikularis Minuták*-ból írtam ki’ stb. Ezen könyv legutolsó kéziratának címe ‘*A székelyek közt lévő főbb nemesek eredetéről, hogy ti. kinek legyenek successori, maradéki, s egyéb szép régiségekről*’. Összehasonlítottam ezen kéziratot a Szabó Károly jeles történetírónak, az 1533-iki székely

¹⁶⁸ Szádeczky, 1905. 73.

krónika hitelességének védelmével és úgy találtam, hogy az én kéziratom is egyik másolata a 'Csiki Króniká'-nak, még pedig becsesebb a Szabó Károly által ismerteknél, mivel 21 évvel előbb magyar fordításból másoltatott. [...] ... Hazafias kötelességet vélek teljesíteni azzal, hogy kéziratomat, mely az eddig ismertek között a hatodik és legrégibb, a 'Gyergyó' hasábjain előbb a nagy közönséggel megismertetem s később külön füzetben is kiadom, azon célból, hogy a történetbúvároknak anyagot szolgáltatassak ezáltal is az oly régen várt Székely nemzet történetének megírására és a Krónika ügyének tisztába hozatalára." ¹⁶⁹

Nincs különösebb jelentősége annak, hogy a derék gyergyói főesperes közlése megelőzte-e Szádeczky könyvének megjelenését, vagy utána került a közönség elé. Tény, hogy a szerzők-közlők nem tudtak egymás publikációiról, Ferenczi Szabó Károly kutatásaira hivatkozik, míg Szádeczky a későbbi viták során sem utal a *Gyergyó* hasábjain megjelent krónika-fordításra.

A krónika hitelességének legádázabb védelmezője a következőkben – csakúgy, mint feltételezett szerzője – szorosan érdekelt volt ősiségének bizonyításában. Jósza Jánosról van szó, a szamosújvári gimnázium tanáráról, aki maga is patinás csiki primor család sarja, mely gyökereinek ágát-bogát – egy kis leleménnyel – sikerült összefonni a krónika szereplőinek családfa-koronájával. Első Szádeczkyvel polemizáló írása Szamosújváron jelent meg 1910-ben. Címe: *A csiki székely krónikáról*. Ha munkája során több energiát fordít az eredetiség tételének bizonyítására, mint Szádeczky állításainak cáfolatára, vállalkozása – a szubjektív indíttatás ellenére is – bizonyosan sikeresebb lett volna. Érvei közül így is figyelemre méltó Apor Péter egyik – nyilván legkésőbb a XVIII. század közepén keletkezett – versének részlete:

„Nemde nem nemes-e az Bán nevezetek

Kik bánnal kezdetnek s bánnal végeztetnek,

169 Csiki Székely Krónika. *Gyergyó*, V (1905) 28. sz.

Régi tisztségekről nemde jegyeztetnek,
Munkámba is előbb méltán hát férhetnek.

Mert régen a baján vagy bán oly tisztet tett,
Az ki érdem által sok népnek tiszte lett,
Ámbár ős véréről másként neveztetett,
De az maradványa Bán nevezetet vett.

Mikor az székelyek Erdélybe mentenek,
S az krónika szerint megtelepedtenek,
Míg Árpád kijöve bánsággal éltenek,
Uzandur, Kalám, Hám ily nevet viseltek.¹⁷⁰

Jósa (aki e három szakaszból csak az utolsót idézi) úgy véli, a krónika Zandirhámja – kinek nevét Szádeczky a hamisító fantáziatermékének véli, a „Sándor kán” kombinációból eredeztetve – azonos az Apor által emlegetett Uzandurral, csupán az „U” magánhangzó maradt el – valami okból – a név elejéről.¹⁷¹ A „bánságot” pedig természetesen a rabonbánság megfelelőjének tartja. Egyébként Sándor Zsigmondnak szerinte is köze van a krónikához: csak hogy nem egészében hamisította, csupán régi iratok után kutatva rátalált és céljainak megfelelően átírta.

Ekkorra már a Szádeczky-tanítványok is munkába álltak. Különte Béla, Gyergyó történetéről szóló rövid, ám máig hiánypótló kis monográfiáját épp a Jósa-féle vitairat megjelenése évében

170 *Apor Péter művei*. I. 510.

171 A verset közlő Szádeczky Lajos a következő magyarázatot fűzi a szöveghez: „Ezek a nevek a krónikára emlékeztetnek, valamint az ősmagyar nevek között is több van olyan, mely a székely krónikában – s másutt is – szerepel. Ez arra a következtetésre indít, hogy írója ismerte a XVIII. század végén gyártott székely krónikát, tehát a vers is akkortájt íratott. [Amiből viszont az következik, hogy nem az 1752-ben elhalálozott Apor Pétert tekintí szerzőnek! – HGM] A versnek egyetlen kézirat példányát ismerem egy XVIII. századi gyűjteményes könyvben (Miscellania), mely jelenleg az én birtokomban van.” (Uo. 509.)

tette közzé. A „székelyek érzékenységét” ugyancsak borzoló munka első fejezetében a következőket olvashatjuk: „...Teljes meggyőződéssel hirdetem én is, hogy a ‘kő-vérek’ kora lejárt, Zandirhám és Upolet felvették ismét a sötét köpenyt, melyre a mese s a Sándor család nagyravágyása varrta rá a hímet s a sujtást. – A székelyek nem a hunok maradékai!”¹⁷²

A tudományos viták hevében újra meg újra megszólal, állást foglal, dicsér és bírál, hol szenvedélyesen, hol meg a tárgyilagosság álarca mögül, a kor hírlapokban tükröződő közvéleménye. A *Székely-Udvarhely* című lap 1910-es évfolyamának 75. számában olvashatjuk Cs. Jósa János idézett művéről: „az adatokban gazdag, fölötte érdekes tanulmánnyal nagy szolgálatot tett a szerző a székely történeti emlékeknek s egyes tudósok tévtanaival szemben megdönthetetlen bizonyítékokkal, nagy apparatussal és hűséggel bizonyítja a csíki székely krónika létezését.” Ugyancsak a *Székely-Udvarhely* 1910/84. száma érdekes áttekintésben sorjázza több erdélyi lap állásfoglalását: a sepsiszentgyörgyi *Független Székelységet* (1910/193.), a *Csikvármegye* (1910/104.), a *Szamosújvári Hírlap* (1910/2.) cikkeit, melyekből egyaránt az derül ki, hogy Jósa „határozottan beigazolja [...] a csíki székely krónika hitelességét és igen helyesen reá mutat Szádeczky Lajosnak a tévedéseire...” A kolozsvári *Erdélyi Újság* cikkírója (1910/117.) – továbbra is a *Székely-Udvarhely* tematikus sajtószemléjét idézve – „védelmébe veszi Szádeczkyt, de aztán mégis őszinteség szállja meg és kijelenti, hogy ‘Jósa tanár okmányokkal igazolja a krónika hitelességét.’ ” A *Kolozsvár* viszont, az október 2-án közölt „Támadás Dr. Szádeczky Lajos ellen” című cikk közlésével „már megüti a nagy dobót” azt állítván, hogy „Szádeczky már végleg leszámolt a székely krónikával, amikor is megírta, hogy a krónikát egy 20 éves ifjú koholta 1796-ban.” A *Székely-Udvarhely* cikkírója viszont úgy véli, ezt anélkül teszi, „hogy a felhozott bizonyítékokat, oklevéli

¹⁷² Kölönte Béla: *Gyergyó története. A kialakulástól a határőrség szervezéséig*. Gyergyó-szentmiklós, 1910. 7.

adatokat megvizsgálná s azok alapján mondana ítéletet...” Az udvarhelyi tárcaíró hévvel vallja: „Az igazság igazság marad, akár figyelemre méltatja, akár nem. Boros Istvánból pl. a legkevesebb figyelembe méltatás avagy a leggőgösebb lenézés sem csinálhat Baruch Izidort; sem a vacsárcsi várkastély nem zsugorodik össze 3 szobás lakássá stb.” De nem talál kedvére szolgáló olvasnivalót *Az Újság* (1910. október 2.) hasábjain sem, mert ott a cikkíró „a helyett, hogy az érveket és ellenérveket egybe vetné és az egybe vetés alapján mondana elfogulatlan ítéletet, ahelyett a délibábot magyaráztatja.” Ezzel szemben örül annak, hogy a *Magyarország* „komolyabb tanulmányozás alá vette Cs. Jósa János füzetét” (1910. október 16.), mert arról úgy vélekedik, hogy „felvértezve a szorgalmas kutatás és alapos tanulmány útján szerzett fegyverekkel, egymás után döntögeti Szádeczky Lajosnak a Csíki székely krónika hitelességét és a székelységnek a hunoktól való származását támadó állításait.”

A csíki krónika hitelessége – mint székely „nemzeti” ügy – igazi hálás tárca-témának bizonyult. Megszólal („Csíki Székely” szignóval) Jósa János öccse, Jósa Sándor gyergyóditrói tanítóember is, a *Gyergyó* hasábjain (1910. november 6.): „Jósa János szamosújvári gimnáziumi tanár most megjelent kiadványában éles tükröben mutatja be Szádeczky Lajos egyetemi tanár óriási tévedéseit, melyekkel egész könnyedén el akarta temetni egyszer s mindenkorra a székelyek huneredetének kérdését s vele együtt a csíki székely krónikát. Csakhogy az igazság olyan, mint a székely borvíz, ha egy helyen elfojtják, más ponton még nagyobb erővel napvilágra tör. Így történt most is. Jósa János tanár munkája oly vonzó, oly meggyőző, hogy az olvasó nem képes kezéből letenni, míg végig el nem olvasta. Szinte emelkedik a lelke az olvasónak, midőn látja, miként töri izzé-porrá Szádeczkynek minden okoskodását s miként mutat rá a tudós tanár tévedéseire. Szinte sajnálkozik az olvasó, hogy a különben tudós egyetemi tanár, hogyan is merészkedett ilyen gyenge vértezettal harcba keveredni

az igazság ellen.” Karácsonyi János nagyváradi kanonokot sem kíméli, aki a székely fiúleányosság régiségét vonta kétségbe, egy 1451-iki székely törvényre hivatkozva. „Ámde ha a hivatolt törvény II. részében – írja Jósa Sándor –, mely az elsővel szorosan összefügg, világosan le van írva, hogy igenis ez a törvény egy régebbi ilyen székely törvénynek megerősítése... [...] Ezt a második részt bizonyára nem olvasta el dr. Karácsonyi János, mert ha elolvasta volna, látná, hogy a székelyek törvénye nem újabb keletű, egy ágból eredt a magyarokéval, hanem sokkal régibb.[...] Az igazságos tudomány előtt meghajlunk, de ilyen történetcsinálást nem tűrünk. Ilyen félszeg okmányhivatkozással a csillagokat is le lehet tagadni az égről, de csak ideiglenes hatással.”¹⁷³ A vita folytatódik, adok-kapok alapon: a hitelesség-ellenes Kölönte Béla a *Csikvármegye* november 13-i és december 2-es számaiban „Üdvözet a Csiki Székely-nek” című írásban védi a maga igazát, majd választ kap a *Gyergyó* 1910. december 11 – 1911. január 15-i lapszámaiban: „Visszontüdvözet az Üdvözet a Csiki Székely-nek cz. cikk írójához”. Az akadémiai körök történeti kérdésekben illetékes fóruma, a *Századok* is megszólal, Dési Imre ismertetője révén. Dési rendre elemzi Jósa fontosabb érveit: arra az állításra, hogy Sándor Zsigmond csupán ‘hozzányúlt’ a krónikához, „meghamisította a készenkapottat, toldozás-foldozásaival, kihagyásaival meg betoldásával” azt válaszolja, hogy „ha elhagynók a krónikából a Sándor-családra vonatkozó részleteket, ugyan mi maradna belőle?” Az Uzindur – Zandirhám névetimológiát „kényelmes” és „naiv” módszernek véli,¹⁷⁴ a krónikában szereplő hitelesítő tanúk

173 Józsa Sándor a *Gyergyó* név eredetéről később kibontakozó vita során is bizonyítékként idézi a krónikát: „A ‘Csiki Székely Krónika’ bizonyít. A ‘Csiki Székely Krónika’ szerint ‘Gyergyót’ azelőtt ‘Hegyalja’-nak nevezték. Ez elnevezés pedig azt bizonyítja, hogy ősi időben csakis a mai *Gyergyói fennsík*ra mondták, hogy ‘Gyirghu’ (vagyis ‘Gyirgyu’)...”. Id. Józsa Sándor: A „Gyergyó” név valódi eredete és értelme. *Gyergyó*, XIV (1914. április 12.)

174 Dési Imre: A csiki székely krónika. Írta Cs. Józsa János. [ismertetés] *Századok*, XLV (1911). 208.

történeti létének-nemlétének kérdését a forrás hitele szempontjából nem tartja relevánsnak, a csíkvacsárcsi „várkastély” létezését cáfolva pedig arra a székely panaszzevevényre hivatkozik, melyben a székelyek Báthori István vajda udvarhelyi várépítését „gonosz és hallatlan” cselekedetnek mondják.¹⁷⁵ Vélgövegettetése: „Jósa dolgozata üres feltételezéseknél egyebet nem ad; a Szádeczkytól megállapított tételeket megdöntenie nem sikerült, sőt ellenkezőleg, megerősített meggyőződésünkben, hogy a csíki székely krónika közönséges hamisítvány. Ugyanilyen meddő azon törekvése is, mellyel Karácsonyi Jánosnak a székely fiúleányaságról kifejtett véleményét cáfolni megkísérli. A dolgozatnak, bár nagy buzgalommal van összeállítva, tudományos értéke csekély s csak azért vettünk róla tudomást, hogy a hírhedt hamisítvány felett véglegesen napirendre térhessünk.”¹⁷⁶

Ilyen közhangulatban tartotta Szádeczky akadémiai székfoglalóját 1911-ben, melynek során immár láthatóan türelmét veszítve fordul kritikusai felé: „...A mi megteremtette a csíki krónikát – a családi hiúság beteges ambíciója – létrehozta az ellenvéleményt is. Gyöngye szárnypróbálgatás ugyan az egész, de mert nagy zajjal jött a világra, s a büszke szülő és nemzetsége a székely bércek aljában, s itt-ott másutt is a hírlapok hasábjain, igazabb ügghöz méltó buzgalommal irogatott sűrű cikkelyekben mint új megváltót hirdeti, a ki megvédi a székely becsületet (melyet nem bántott senki sem): nem zárkoztam el attól, hogy még egyszer ne foglalkozzam a famos krónikával. Nem az íróért teszem és érdemtársaiért, a kik az érvek és bizonyítékok elől elzárkóznak (mint struccmadár a Sahara sivatagjának homokjába), hanem a kérdés iránt érdeklődő olvasóközönség és főként a székely nemzetért,

175 Uo. 209. Utóbbi ellenérve nem túl szerencsés: a (mellesleg vitatott) szokásjog, miszerint a Székelyföldön nem épültek várak csupán a királyi várakra vonatkozott, saját védelmére a székelység igenis épített várakat. (Erre vonatkozóan lásd: Gyöngyössy János: A székelyek és a várépítés. *Székelység*, Új folyam, I (1990) 1. sz. 7–8.)

176 Dési Imre: i.m. 210.

melyet az igazság megismerésétől félrevezetni igyekeznek.”¹⁷⁷ A személyesen érintett Jósa ettől végképp feltűzelve, 1912-ben közlést teszi a Szádeczky diskurzusára írt *Felelet*-ét. Ebben is egyenlő félként, magabiztos hetykeséggel igyekszik vitázni ellenfelével, majd miután érveit mind bevetette, nem állja meg egy kis övön alatti törlesztés nélkül, és kéjesen idéz a *Pesti Napló* egyik újságírója, bizonyos Lakatos László enyhén bulvár-ízű (Szádeczky székfoglalóját megjelenítő) cikkéből: „Egy pirosképű úr lép a dobogóra. Ez nem lapról olvas, hanem szavalni kezd, kívülről, fejből. És hogyan beszél? Vélnéd vidéki pártelnök mond tósztot március tizenötödikén. [...] Ezután pedig következett a felolvasás, mely olyan volt, mint az előljáróbeszéd, rusztikus csipkelődésekkel teli vidéki hetilapocskába való polémizálgatás.”¹⁷⁸

A hitelesség-vitában ezt követően talán annyi a változás, hogy az akadémiai- és akadémia-közeli körök, meg az igényes szakkiadványok immár tényleg igyekeznek válasz nélkül hagyni bármilyen kihívást, így a disputa javarészt áttevődik a történelem-népszerűsítő irodalom, illetve a „nemzetféltő” retorika területére. Javarészt, merthogy akadnak kivételek is. Például a szakszerű genealógiai kutatásairól ismert Sándor Imre munkája a csíkszentmihályi Sándor familia levéltáráról, amelyben cáfolni igyekszik Szádeczky elméletét a krónika Sándor Zsigmond általi hamisításáról. Ebben közli a Sándor család genealógiáját, melyet szerinte „a XVII. század végén, avagy a XVIII. század elején” állított össze egy „ismeretlen feljegyző”, majd „Bocskor Sándor csíki assessor 1724. jan. 5-én hitelesített. Ez a leszármazás kétségtelenül egyez a csíki székely krónikával, tehát csakis annak alapján készülhetett.”¹⁷⁹ És fordítva nem? – kérdezheti a mesterségbeli kötelezettségeiből

177 Szádeczky Lajos: *Még egyszer a csíki székely krónikáról*. Bp., 1911.

178 Jósa János: *Felelet Dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár úrnak „Még egyszer a csíki székely krónikáról” című akadémiai székfoglaló felolvasására*. Szamosújvár, 1912. 77–78.

179 Sándor Imre: *A Csíkszentmihályi Sándor család levéltára*. I. 1539-1756. Kolozsvár, 1914. XV-XVI.

adódóan kételkedő historikus. Azaz: nem volna történetileg sokkal kézenfekvőbb, hogy a krónikahamisító használja a családi leszármazás létező rendjét – amennyiben annak 1724-es keletkezésű példánya valóban hiteles –, és emennek vázára komponálja saját költéseit? Hiszen az oklevelesen ellenőrizhetetlen időtávokba visszanyúló – gyökereiket illetően jobbra kitalált – családfák nemhogy nem ritkák a korban, hanem egyenesen szokványosak. Nem beszélve arról, hogy a perdöntő bizonyítékként lobogtatott genealógia nem megy vissza a krónikában megjelenített igazán kérdéses időig, a honfoglalásig, Zandirhámig s az öt megelőző rabonbánok koráig, minthogy a rabonbán tisztségről sem tud (holott azt – a krónika szerint – a benne szereplő első Sándorok még viselték), csakúgy, mint a krónika egész összékely „nomenklatúrájáról”. Így a szerző megállapítása, miszerint „a mi készen volt 1724-ben, azt nem volt szükség koholni 1796-ban”¹⁸⁰ – bár ugyan hatásosan hangzik – korántsem tekinthető vitát lezáró kinyilatkoztatásnak. Egyébként e családtörténeti írásában Sándor Imre – közvetve – önmagával is ellentmondásba bonyolódik, hiszen a csíki krónika által ősidőkből eredeztetett székely nemekről és ágakról 1903-ban még úgy vélekedett, hogy „a szék és rend fogalma régebb keletű a genusoknál s azok ágainál”, az egész rendszer pedig nem korábbi a XV. századnál, „eredetileg Marosszéken keletkezett s onnan terjedt el szokás képpen a többi, esetleg valamennyi székben.”¹⁸¹ Jóna János viszont siet kihasználni az alkalmat sérelmei újabb előtárására, és „szenzációs fordulat”-nak nevezi Sándor Imre felfedezését, mellyel „leleplezte Szádeczkyt, és a harcot az ők ‘tudományos elméletének’ megsemmisítésével végleg eldöntötte.”¹⁸²

1918-ban Erdélyi László, a forráskritikai vizsgálódásairól ismert bencés szerzetes nyilatkozik bővebben a krónika ügyében.

180 Uo.

181 Sándor Imre: Nemek és ágak a Székelyföldön. *Genealógiai Füzetek*, I (1903). 3–4.

182 Jóna János: *Válaszok*. Szamosújvár, 1914. 7.

Állásfoglalásának előzménye az lehet, hogy 1911-től 1918-ig ő a kolozsvári egyetem tanára volt, ahol minden bizonnyal szembesült a krónika körül dúló erdélyi szenvedélyekkel, a hitelesség védelmezők közvélemény biztosította erős hátszelével, ami arra készítette a tudós szerzetest, hogy maga is nyilvánosság elé tárja véleményét. 1918-ban közzétett kis könyve voltaképpen a székely eredetkérdésről szól, ebben nem tagadja a hun-székely leszármazást, szerinte a székelyek igazi ősei a hun gyökerekkel rendelkező „eszégel” bolgárok, akik a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyarokhoz. Ezzel viszont azt is világossá teszi, hogy a székely krónika hitelességét elutasítja. A hamisítók forrásaiként jelöli a magyar vezérek vérszerződését megörökítő (1746-ban publikált) Anonymus-gestát, Thuróczy György 1782-ben közzétett krónikáját (melyben szó van arról, hogy „a hun község rektort választott főbíróul és kettévágatta azt a hunt, ki méltatlanul viselkedett”), Konstantinos bizánci császár 955 körül írt munkáját (melyben a „türk” magyarok kapcsán szerepel a „karchas” tisztségnév), valamint Barthelemy francia szerző 1788-ban publikált könyvét (mely Anacharsis történetét tartalmazza). Hatással volt még szerinte a hamisítókra az 1796-ban felbukkant karcfalvi felirat, a tévesen 888-nak olvasott 1444-es évszám. Képtelenségnek tartja, hogy a Sándor család birtokában ősrégi levelek legyenek Árpád bejöveteleéről, miközben „a legritkább szerencse, ha valakinek 1200 előtti oklevele van”.¹⁸³ Még kevésbé valószínű, hogy ott hányódjanak Radaguus gót király aktái (akit mellelleg Radagis-nak hívtak, és germán volt ugyan, de nem gót). Egy ilyen levél – véli Erdélyi – „a legritkább látványosság volna a világ tudósai számára”. Mint ahogyan képtelenség az is, „hogy ezeréves szcitiai, déloroszországi távoli dolgokról egy keverék barbár germán sereg vezére állítson ki aktákat”.¹⁸⁴ Olyan írnokok sem nagyon foroghattak a Székelyföldön, akik a Sándorok görög leveleit kiállítsák, hiszen „Magyar-

183 Erdélyi László: *A székelyek eredete*. Kolozsvár, 1918. 38.

184 Uo. 41.

országban egyetlen görög oklevél készült kezdetben görög apácák számára.”¹⁸⁵ Uopour Sandour neve is hibázik, „mert a vezetéknevek divatja 1400 körül kezdődik Magyarországon. Ha két személyneve volt, akkor sem lehetett a másik Sandour. Mert e név századokon át Alexander, magyar ajkon Aleksánder, később 1300 körül Aleksándor, aztán Sándor, kiírva Sandur vagy Sandor, de nem Sandour, semmi esetre sem 1000 körül.”¹⁸⁶ Képtelenségnek tartja, hogy a székelységben 352 rabonbán, gyula és harkáz létezett volna úgy, hogy oklevél egyről sem tud, míg a 72 magyarországi várispán nevére rengeteg lajstrom készült.¹⁸⁷ Azzal, hogy „az aldunai Dobrudsza, a régi Kis Scitia helyett Havasi Dáciába helyezi Irnák hun királyfit, mintha ez a havasi Székelyföld fejedelme lett volna [...], eltér az egykorú görög-római írók igazságától”.¹⁸⁸ A szerfelett törékeny Drusilla-históriát pedig a hamisítók azért iktatták a krónikába, hogy bizonyítsák: a „leány-fiúság [...] a Sándorokra nem kötelező.” Erdélyi szerint „az egész krónikának itt kell keresnünk a célját.”¹⁸⁹ Végül van még egy érdekes észrevétele: „Az lehetséges, hogy volt a Sándoroknak 153 aktájuk és 3 chartájuk, csak egy kicsit meglepő az akták és charták szétválasztása, mert hiszen a charták is akták, és feltűnő, hogy az akták és charták egymás mellé írt száma éppen a krónikairás évszámát adja. Itt is mesterkedés látszik.”¹⁹⁰

Érdekes Erdélyi végső következtetése is: „De azért nem kell eldobni a Csiki székely krónikát. Őrizzük meg, mint érdekes elmeterméket, mint a székelyek megtévesztésének egy különös kísérletét. A múzeumok mindenféle hasznos és nem hasznos emberi találmányt összegyűjtenek, megbecsülnek, okulásul. A Csiki székely krónika is múzeumba való. Olyan, mint egy régi

185 Uo. 43.

186 Uo. 41.

187 Uo. 42.

188 Uo. 51–52.

189 Uo. 46–48.

190 Uo. 51.

puska, mely ma már nem sül el, de azért eltesszük emlékül a többi régi fegyverek közé.”¹⁹¹

A háborúk közti vitacsend

A hitelesség-vita elcsendesedésének okaira már utaltunk: egyszerűen arról van szó, hogy a szakma – Szádeczky nyomán – a kérdést lezártak tekintette. Az viszont mégis különösnek tűnik, hogy a korábban markáns módon véleményt nyilvánító szerzők olykor is igyekeznek kerülni az újabb állásfoglalást, amikor a téma szorosan megkövetelné. Például az imént idézett Sándor Imre, akinek – nem mellékes körülmény – időközben az egész székelykérdésben elfoglalt álláspontja alapvetően módosult. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, annyit megemlíthetünk, hogy a korai székely történelemmel foglalkozó, 1930-ban megjelent könyvében szót sem ejt a csíki krónikáról.¹⁹² Ehhez kapcsolódva: nem csupán érdekes, de talán jellemző is az a szemérmesség, mellyel Szádeczky átsiklik a krónika hitelességének (egyáltalán: létének!) a kérdésén 1927-ben kiadott, mindmáig egyedülálló székely történeti szintézisében.¹⁹³ Valószínűnek tűnik, hogy nem akarta borzolni a kiadás támogatóinak, a magyarországi székely emigráció elitjéből verbuválódott *Hargitaváralja jelképes székely község* „polgárainak” érzékenységét. Általánosságban szemlélve a jelenséget pedig alighanem arról van szó, hogy Trianon után történelmi kérdésekben némiképpen hasonló pszichózis alakult ki, mint a Bach-korszak magyar közgondolkodásában: ajánlatossá vált a nemzeti mítoszok iránti kétségek mellőzése, főképpen széles olvasóközönségnek szánt munkákban. Ne feledjük: az úri társa-

191 Uo. 52.

192 Csikszentmihályi Sándor Imre: *A székelyek letelepülése*. Bp., 1930.

193 Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927.

dalom 1930 táján is úgy emlegetett egyes főurakat, mint „a székely rabonbánok ivadékait”.¹⁹⁴

Míg a szakma óvakodik a kérdés bolygatásától, a helytörténeti-földrajzi népszerűsítő jellegű irodalom szívesen foglalkozik vele. Sőt, az impériumváltás nyomán annak is tanúi lehetünk, hogy a krónika rabonbán-mítoszai román nyelven is ismerté válnak. 1932-ben jelent meg a székelyudvarhelyi katolikus gimnázium tanárának, Józsa Jánosnak (ne tévesszük össze a Szádeczkyvel vitázó Jósa Jánossal) könyvecskéje Udvarhely megye néhány történelmi nevezetességéről, a román érdekeltségű helybéli „Minerva” nyomda kiadásában. A munka feltehetően az új közigazgatás- és tanügyi átszervezés nyomán a „székely anyavárosba” vetődött, magyarul nem tudó regáti értelmiségiek tájékoztatására született. Az egyik ilyen nevezetesség a Budvára, melynek története „a néphagyomány szerint”, valójában egészében a krónika nyomán tárul a román olvasó elé, az építető Buda vezértől, Attila testvérétől egészen a „Béla király” által végrehajtott hagyományromboló intézkedésekig.¹⁹⁵ Ugyanazon forrás alapján elevenedik meg – a bágyi várról szóló fejezetben – Sándor István rabonbán „Druzsilla” lányának lakodalma Kálmán László „derék nemes emberrel”, amelyen „az Erdélybe menekült” László király is részt vett.¹⁹⁶

A disputa lángját viszont nem a jószándékú ismeretterjesztő közlemények igyekeznek újra fellobbantani, hanem a kor szaporodó és egyre bátrabb „nemzet és fajvédő” kiadványai. A krónika-kérdés elsőszámú szócsöve ebben az időben egy Gödöllőn szerkesztett, Budapesten megjelenő, alapvetően szélsőjobboldali irányultságú lap volt: A *Székelység* (felelős szerkesztő és laptulajdonos:

194 Tompa József: Művészi archaizálás és nyelvemlékhamisítás 1772 és 1873 közt. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, XXIV (1967). 103.

195 Józsa Ioan: Câteva monumente istorice din județul Odorhei. Odorhei, 1932. 9–12.

196 Uo. 27–28.

Szépvízi Balázs Béla). Egy 1934 márciusában, név nélkül közölt cikk például idézi, illetve összevontan ismerteti a krónika szövegét, megállapítva a székelyek ott leírt katonai szervezete, a Harkász, Rabonbán, Gyula címek kapcsán: „Ezek a katonai méltóságnevek megmaradtak egészen András és Béla magyar királyok idejéig. Béla ekkor a székely nemzet hercege, népiesen vajdája lett. Ő törölte tehát el a rabonbán nevet, s nem csak eltöröltette, de [...] mindenünnen ki is töröltette. Azért nem fordul elő, csak a Csíki Székely Krónikában, de annak hitelét is diszkreditálták.”¹⁹⁷ E tárgyilagosságot hamarosan – a felelős szerkesztő és laptulajdonos tollából fakadó – agresszív vészharang-kondítás váltja fel: „Vissza a Csíki Székely Krónika felbecsülhetetlen kincseihez, már csak azért is, mert azt időszerűvé teszi az, hogy miként régebben is belső ellenségeink, most is, nem lehet tudni mi okból, hamisítványnak akarják a nem székelyek – szemben székely nagyjaink egész sorával – feltüntetni.”¹⁹⁸ Az áprilisi számban elindítja – *A történelem ítélőszéke előtt* című sorozat keretében – a krónika szövegének folytatásokban való közlését. A felvezetés enyhén szólva is zavaros: „A XVII versből álló krónika szövegét az eredeti latin kéziratból Dr. György Gyula országgyűlési képviselő [...] még diákkorában kimásolta. Ezt én és Tibor fiam a világháború alatt onnét szintén lemásoltuk, most pedig magyarra fordítva *A Székelységben* – székely nemzeti történelmünk igazolására, evvel ellenkező, különösen az oláh történelemhamisítások leleplezése és a történelmi igazság helyreállítására [...] közreadjuk.”¹⁹⁹ Aztán néhány sorral odébb kiderül: a közreadott szöveg voltaképpen Aranka György régen ismert, Szádeczky által már megjelentetett magyar fordítása és jegyzetei. Az utóbbiakhoz a szerkesztő több helyen fűz – hét évtized távlatából is nehezen

197 A Székely Nemzet katonai szervezete és feladatai. *A Székelység*, III (1934) 3. sz. 4–5.

198 *A Székelység*, IV (1935) 1. sz. 1.

199 Szépvízi Balázs Béla: *A történelem ítélőszéke előtt*. A Csíki Székely Krónika. *A Székelység*, IV (1935) 4. sz. 2.

kommentálható – kommentárt: például, hogy „Szádeczky úr csak mint turista ír könyveket”,²⁰⁰ másutt a krónikából azt olvassa ki – ami szerinte „a felcsíki hagyományból s ősi székely iratokból, de minden magyar és világtörténeti adathból” is kitetszik –, hogy „az oláhok itt is török testvértörzsünknek uralma alatt élő háziállatok voltak.”²⁰¹ Odébb van még egy nem éppen szalonképes kirohanása „a székelysége nézve vadidegen” Szádeczky ellenében, akiről – mert egy helyütt „Tapolczát, a mi Csíksomlyó mellett van, Topliczának írja”²⁰² – megállapítja, hogy „nem is konyít a székely dolgokhoz”. Aztán summáz, immár nem csak Szádeczkyre nézve: „Ilyen alakok írnak székely történelem-, néprajz-, földrajz-, mythológia-hamisító gonosz könyveket a székelységről, a magyarságról s ilyeneket ad ki a Magyar Tudományos Akadémia...”²⁰³ Egyéb-iránt a krónikáról semmi olyat nem tudunk meg, amit Aranka nem tudott volna.

Végezetül *A Székelység* még egy cikkéből idézünk, melynek címe is sokat elárul: *Hunkép a székelyek életében*. „A hun származás gondolatát alátámasztja azon körülmény is, hogy a kijevei csata után Zandirhám rabonbán megjelent a magyar fejedelem előtt és arra kérte, hogy tovább ne menjenek, hanem foglalják el Attila birodalmát, mert ahhoz a vérség révén joguk van. [...] Nem kazár, nem bolgár, nem oláh, nem telepítvényes a székely. Igazi hun vér. Földjét nem parancsból, de önszántából őrizte.”²⁰⁴ Ő is tényként számol a krónikában lejegyzett hagyománnyal, miszerint I. Béla intézkedései nyomán „a rabonbánból lett székely gróf, a főrabonbánból főispán, a főgyalák pedig királybíró nevet kapott [...], a pogány vallásra, intézményekre emlékeztető nevek eltöröltet-

200 Uo. 3.

201 Uo. IV (1935) 6. sz. 2.

202 Csíktapolcáról (nem Tapolcáról!) van szó, ami mellelég régi iratokban, két ízben is (1569, 1602) *Taploczia* néven tűnik elő. (Vö. Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. II. Csíkszereda, 2003. 1049.)

203 Szépvízi Balázs Béla: i.m. IV (1935). 10. sz. 2.

204 H. Fejér Ignác: *Hunkép a székelység életében*. *A Székelység*, IV (1935) 12. sz. 18.

tek.”²⁰⁵ Végső következtetése a XX. századi nemzet-értelmezés szempontjából is radikálisnak mondható: „Bátran kimondhatjuk tehát, hogy a székelyek intézményei a magyar alkotmány átalakítását megelőző időkben – a hoktól [így!] – erednek s ezek a *saját külön nemzeti életet élt székelység* szelleméből Székelyföldön fejlődtek ki.”²⁰⁶

A fennebb többször idézett lapocskával – mely a feszítő eszmék eregetésére alkalmas szelep volt a korban – csupán azért foglalkoztunk, mert ennek szellemisége is része a krónika utóhatásának. De ez idő tájt érdekes vélemények is felszínre kerülnek, mint az a hitelesség-vita korábbi felhangjaitól némiképp elütő álláspont, mely Endes Miklós Csík-, Gyergyó-, Kászsónszék történetét tárgyaló munkájában körvonalazódik. Ebben, a krónika keletkezési körülményeinek, illetve szövegének történeti-nyelvjárási vizsgálata nyomán, a szerző eléggé különös következtetésre jut: „... 1796-ban nem koholták a 'Csíki székely krónika'-t és annak Sándor Zsigmond nem lehetett a szerzője. Farkas János Nepomuk egy 1695. évi régi iratot másolt le, mely egy 1533-ban készült eredeti másolataként tűnt fel. A Farkas János Nepomuk által beküldött másolatot a történetírás minden lelkifurdalás nélkül elutasíthatta volna, de nem tette; a történetkutatás hovatovább halad, úgy fogja találni, hogy a székely őstörténetre nézve a 'Csíki székely krónika' nem mondott valótlant. Magam történeti forrásmunkának sohasem tekintettem, rá mint forrásra nem hivatkoztam. De nincs okom kétségbe vonni, hogy 1533. évben ennek az iratnak a magva létezett, a kompilátora Mátyás András vagy András Mátyás,²⁰⁷ de ha ő volt a szöveg írója, akkor nem volt székely, hanem Dunántúlról jött szláv pap, aki a magyar történetírás forrásait ismerte. Az 1695. évi másolatot is csak ilyen pap írhatta.” Tehát Endes,

205 Uo. 20.

206 Uo. 22.

207 András Mátyás „Csíki Törvényes embör” volt a krónika 1533-as „hitelesítő” személyei között az írástudó.

bár kételkedően viszonyul a krónika forrás-értékéhez, 1533-as datálását hitelesnek tartja, és úgy véli: mint „Csík történetírójának”, kötelessége megvédeni „Sándor Zsigmond s más meggyanúsított társai ártatlanságát”.²⁰⁸

Az akadémiai vonal azonban változatlanul elzárkózik a krónika forrásként való kezelésétől: vitát ezután sem folytat senki, a tudósok inkább elejtett megjegyzések szintjén vallanak színt, mint Hóman Bálint, aki – jóllehet a hun-magyar leszármazás híve – azt írja az egyébként általa is „kitűnő” jelzővel ellátott Szabó Károlyról, hogy „súlyos módszertani hibát” követett el „az otrombán hamisított Csíki székely krónikának heves védelmével”.²⁰⁹

A két világháború közti székelység-kutatók vélekedései közül figyelmet érdemel még a Rugonfalvi Kiss Istváné. Jóllehet ő is a székelyek hun származásának elkötelezett híve, 1939-ben kiadott székely történeti szintézisében a következőket írja: „Ha a csíki székely krónikának hitelt adhatnánk, nem kellene ebben a korszakban sötétben tapogatóznunk; de bármily nehezemre esett, nekem is meg kellett állapítanom, hogy az legjobb esetben a XVII. század legvégéről származó tákolmány. [...] Előfordul benne a Trisedis (Háromszék) kifejezés, melyet emlékezetem szerint a XVII. század előtt nem használtak. A hamisító munkáját az 1691. évi 14. t.c. idézésével (a székelyek az emberi nem legharciasabb népe!) kezdi. Osztom azonban Jakab Elek véleményét. Ebben az infamis hamisítványban olyan adatok is előfordulnak, melyeket történelmi érzékkel bíró ember feltétlenül hitelesnek ítél. Annak, aki ezt a krónikát összerotta, kétségtelenül hiteles régi adatok is állottak rendelkezésére. Bár inkább azokat jegyezte volna le és adta volna tovább. Jakab Elek kísérletet is tett arra, hogy a

208 Endes Miklós: *Csik, Gyergyó, Kászon-székék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1937. 517–519.

209 Hóman Bálint: *Történelem és forráskritika*. Bp., 1938. 49.

hitelesnek látszó adatokat felhasználja; – én ilyen kísérlettől óvakodom.”²¹⁰

Ez az óvatosság pedig nem marad büntetlenül a Magyarországra áttelepült „keményvonalas” székely elit körében. Jósa János, a székely emigráció Szegeden megjelenő, *Hargitaváralja* című lapjában dorgálja Rugonfalvit kétkedő magatartásáért: „Egyrészt ‘emlékezet’ alapján semmit sem állíthat gondolkozó történetíró, másrészt a krónika bevezető mondatáról nem lehet azt állítani, hogy az 1691. évi tc.-ből vett idézet, mert a megállapítás a régebbi íróknál is fennmaradt s mert nyilván a krónikából került a tc-be!”²¹¹ Aztán bizonyos Ács Tivadar *Nemzeti Újságban* közölt cikkére hivatkozik, mely „Csíkszentsimoni Endes Miklós dr. újabb kutatásainak eredményei” alapján „perdöntően” igazolja a krónika valóságát. „Amit tehát a csíki székely krónika tartalmaz – állítja Jósa –, mind hiteles.”²¹²

Lássuk hát a „perdöntő” cikket: ez a krónika hihetetlenül zavarosan előadott történetével, tartalmi kivonatával kezdődik, majd egy igénytelenül, megtévesztő elírásokkal lejegyzett, Endes Miklóssal készített interjú következik. Ezt a részt viszont – néhány felvillantott, újszerű gondolat-csíra okán – mégiscsak érdemes teljes terjedelmében idézni: „A csíki székely krónikának nem is lehet nagyobb hitele – mondja – mint más VI. századbeli [így!] oly okiratnak, mely négy egyszerű székely, akik között deáktalan emberek is vannak, hitelesít és nem kíván több hitelt. Én csak azt hárítom el, hogy hamisítás volna. Az Országos Levéltárban átnéztem az összes erdélyi királyi könyveket és protokollumokat, ezek alapján megállapítottam, hogy a csíkszentmihályi Sándor-család leszármazása, amint a csíki székely krónika feltünteti, 1500-ig visszamenve, teljesen hiteles, továbbá alkalmam volt csikdelnei

210 Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe*. I. Debrecen, 1939. 79.

211 Jósa János: Csíglamező és a csíki székely krónika. *Hargitaváralja*, IV (1939) 18. sz. 553.

212 Uo. 554.

Bocskor Sámuel által 1724-ben hitelesített családfát, mely szintén az Országos Levéltárban őriztetik, megtekinteni, amelyben a csíkszentmihályi Sándor család leszármazása 898-tól kezdve a krónikának megfelelően van leírva.²¹³ Tehát nem történhetett hamisítás 1796-ban.

Endes Miklós tanulmányai szerint az 1533-ban készült és 1695-ben másolt krónika másolója a Szent Péter egyházmegye rákosi plébánosa, Philipechovich Pál volt. A Ráday-könyvtár kéziratgyűjteményében előkerült egy levél, mely az 1695. évi okmány egyik hitelesítőjének, Némethy Józsefnek szolgáltató elvégzését, Szádeczky feltételezésének ellenében. De a Nemzeti Múzeum okiratgyűjteményéből újabb okirati bizonyítékok is kerültek elő, amelyek mind hitelesen igazolják a csíki székely krónika valóságát, valamint Endesnek tanulmányai során meggyőződést kellett szerezni arról, hogy a XVIII. század közepét megelőzően Erdélyben az egyházi közigazgatás állandóan és intézményesen jogforrásnak és történelmi kútfőnek alkalmazta a csíki székely krónikát és annak ma már ismeretlen példányai közkézen forogtak.

Tehát végérvényesen megdőlt a hamisítás vádja s így mindaz hiteles, ami a csíki székely krónikában van. És igaz a nemzetszeri kelyhe is, amelyet most Sándor János fia, csíkszentmihályi Sándor Béla őriz ajtunyi kastélyában, a honfoglaló család elsőfoglalású birtokán.²¹⁴

Kétségtelen: itt több új, talán jobb sorsra érdemes adat is előjön Endes három évvel korábbi közléséhez képest, így érthető módon

213 A Sándor Imre által közölt, 1724-es keltezésű genealógia így kezdődik: „Anno 958. genealogia familiae Sándor de Sz. Mihály. Truncus Sándor Ipolito. Vixit annos 136. Ez Toxus főkapitánynak ítélő mestere volt hadakban. Lopókat, tolvajokat ketté mecsette. Uxor Felicita Ország de Gibárt. Filii Sándor István, Sándor Péter, Sándor Gáspár, ez Dunántúl telepedett meg. Filiae Sándor Marina, Sándor Apolonia. Ezek apácák lettek.” (Sándor Imre: *A Csíkszentmihályi Sándor család levéltára. I. 1539-1756*, Kolozsvár, 1914. 26.)

214 Ács Tivadar: Eldőlt a székelység ezeréves pöre. Endes Miklós, a Közigazgatási Bíróság tanácselnöke bebizonyította a csíki székely krónika valóságát. *Nemzeti Újság*, XXI (1939. július 23.) 166. sz.

nagy reményeket fűztünk az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Endes-kéziratok tartalmához. Az OSzK-ban e kérdéskörhöz kötődően Endes Miklós két kiadatlan munkáját találjuk, mindkettőt gép-, illetve kéziratos változatban. E keletkezési, az 1940-es évek elején (a gépelési hibákból következtethetően más személy által) letisztázott írásaiban a szerző ismert krónika-elméletét tárja elő, azonban a várva-várt fordulat-elemek nélkül. Tekintsük át érvelésének néhány érdekesebb részletét:

A Zandirhám felesége által 888-ban épített „Rabanbán áldozattyához illő házat” szerinte helytelen a karcfalvi templommal összekeverni, mert „a Boldogasszony-i templom a Tarkő alján épült, ez pedig Rákoson.”²¹⁵ A Sándor Menyhért vacsárcsi házára vonatkoztatott „arx” kifejezést kőházként értelmezi, „amikor Csíkban más kőház aligha volt...”. Azt is bizonyítja, „hogy az 1533. évi hitelesítők családjai a csíki falvakban megvoltak.”²¹⁶ Továbbá, az 1695-ös másolatot hitelesítő „taploczai Veres Péter és csíkszentkirályi Bors István a csíki 1702. évi lustrumban mint primorok előfordulnak”,²¹⁷ sőt, „Veres Péter taploczai nobilis” már 1686-ban előtűnik.²¹⁸ Azt is fontosnak tartja kiemelni, hogy a Bocskor Sámuel által hitelesített leszármazás „majdnem olyan alakban” készült, „amint az a csíki székely krónikában meg van írva, csak Zandirhám és Drusilla hiányzik” (tegyük hozzá: eléggé fontos tételek...), ezt pedig a Gubernium nem hitelesítette volna, ha nem létezett volna az 1695-ös „eredeti”.²¹⁹ Hivatkozik Gyöngyösi István 1733-ban, Budán nyomtatott munkájára (*Új életre hozott Chariclia*), melyet 1700. január 10-én szentkirályi Andrássy Péternek ajánlott, melyben a család őseinek „azt az Andorás lovagot mondja, aki a csíki székely krónikában is szerepel”. Úgy véli, Gyöngyösi a

215 Endes kézirat, I. 6.

216 Endes kézirat, II. 4.

217 Uo. 5.

218 Endes kézirat, I. 24.

219 Endes kézirat, II. 8.

krónikát „nem használhatta, hacsak nem az Andrássyaknál létező példányból. Minthogy az Andrassy család a Székelyföldről 1575-ben menekült el, ők csak az 1533. évi példányt vihették magukkal.”²²⁰ Losteiner (a gépiratban itt: Losteinel) Lénárd csíksomlyói és szárhegyi szerzetes krónikájára is utal, mely „több helyt hivatkozik a csíkszentmihályi kézíratra”, mely szerint csakis a székely krónika lehet, és amit Losteiner 1796 előtt kellett lásson.²²¹

Endes kétségtelen érdeme, hogy nem kerüli meg a krónika számára is gyanús elemeit. Arra vonatkozóan, hogy „Gázon földjét, mint széket, [Szent] László megerősítette” megjegyzi, hogy „Kászonnak külön székké alakulása anachronismus. Erre nézve 1396-ból van emlékün...”²²² A sokat vitatott Drusilla-történetről a következőket írja: „Ez egyik legsúlyosabb bizonyíték lenne arra nézve, hogy a csíki székely krónika a XVIII. század vége felé íratott. A XVI. század közepén Heltai és Székely István úgy tanítják, hogy Kálmán I. Géza királynak legidősebb fia volt; az, hogy Szent László fia lett volna, csak a XVIII. század második felében vetődött fel. Így írta meg Losteiner Lénárd 1796. év körül. Losteiner Csíksomlyón élt, ugyanekkor itt lakott Farkas János Nepomuk is, nem tartom kizártnak, hogy Farkas János Nepomuk a transumptio alkalmával ezt betoldotta.”²²³ Arra is figyelmeztet, hogy 1350-ben András volt a gyulfehérvári püspök, nem pedig „Miklós páter”, miképpen a krónikában írva van, és hogy a Tamás Deák vajda által a fennebbi évben, az erdélyi urak soriban elkövetett „tömeggyilkolásnak nincs emléke.”²²⁴ Ami pedig Háromszék említését illeti, úgy véli, ez az 1695-ös másolat elkészítésekor került a szövegbe.²²⁵

220 Uo. 9.

221 Uo.

222 Endes kézirat, I. 17.

223 Uo. 18.

224 Uo. 21.

225 Endes kézirat, II. 35.

Endes alaposságát és felkészültségét oktalanság volna kétségbe vonni. A kéziratban maradt munkáiban előhozott érvek viszont, túl azon, hogy megfontoltak, hogy a vita szakmai vonalába illeszkednek, nem nyitnak új fejezetet a krónika utótörténetében.

1940-ben jelent meg Blénessy Alajos fennebb idézett cikke, melynek hosszú címében a szerző már felteszi a feleletet is tartalmazó kérdést: „*Hamisíthatták-e a Krónikát 1796-ban, amikor már 1776-ban magyar nyelven is meg volt?*” A krónika hitelességének bizonyítását célzó okfejtésében kizárólag Ferenczi Károly esperes [akinek nevét hol *i*-vel, hol *y*-nal írja] 1905-ben, a *Gyergyó* című lapban megjelent forrásközlő sorozatára hivatkozik. Blénessy cikke egyetlen újdonságot tartalmaz, azt, hogy a gyergyószentmiklósi plébánia levéltárából eltűnt az a kéziratot kötet, melyből Ferenczi esperes állítása szerint a *Gyergyóban* közzétett szöveg származik.²²⁶

Közben a háborús évek radikalizálódó nacionalizmusa, a Székelyföld visszacsatolása, mítoszvilágának fokozódó aktualitása újabb lendületet ad a hitelesség-tan követőinek. E talajon lendül újabb támadásba, 1942-ben, Jósa János. Elsőszámú célpontja ismét Rugonfalvi Kiss István munkája, *A nemes székely nemzet képe*, melynek időközben harmadik kötete is megjelent. A krónika valódiságának védelmén túl Jósa sajtóhibákat, elírásokat és egyéb apróságokat pellengérez ki (amelyekben Rugonfalvi munkája sajnos valóban bővelkedik), hogy következtetésképpen megállapítsa: „a Csiki székely krónikát hitelesebb és jobb munkának tartom másolatban is, mint Rugonfalvi Kiss István dr. munkáját...”²²⁷

Ugyanabban az évben Jósa meglátogatja a 70 éves Endes Miklóst, melyről riportban számol be. A házigazda (akkor már világtalan) felesége, született primor csíkszentkirályi Sándor Rozi,

226 Blénessy Alajos: Egy régi hetilap hasábjairól került elő a Csiki Székely Krónika legrégebb és ismeretlen magyar nyelvű másolata. Hamisíthatták-e a Krónikát 1796-ban, amikor már 1776-ban magyar nyelven is megvolt? *Csiki Lapok*, LII (1940. febr. 18.) 7. sz.

227 Jósa János: *Székely őstörténelmünk kérdése és „A Nemes Székely Nemzet Képe”*. Szeged, 1942. 34.

megérintvén a látogató homlokát, így szól: „Egy fényt láttam a homlokán... Nem tudom biztosan Majláth vagy Zandirhám szelleme volt ott. De láttam bizonyosan!”²²⁸ Vendéglátói 1898-ban kötött házasságáról írva ismét a krónika jut eszébe: „A két ifjú lélek frigykötésében egyesült a nagy és szent ősök történelmi szellemeinek ősműveltsége, őstehetsége, őshite, ősakarata és a megszentelt hagyományok minden öröksége, hogy az Isten és történelem parancsszava szerint kölcsönösen érleljék meg azt a történelmi elhatározást, amely a sovány tudományú tanúk sorozatos ellentánuzkodásai ellenére a csíki székely krónika nagy perében a vádlottak felmentését eredményezte, mert az ifjú albíró négy évtized múlva alapos tudással és diadalmas érvekkel felszerelt, hatalmas ítélő bírása lett a történetírás vádlóinak, vádlottainak egyaránt, és örökbecsű szent bibliánknak, a Csíki székely krónikának hitelességét őszinte, igaz örömeinkre megvédve és igazolva. [...] ...dr. Endes Miklós, az összeláncolódott családi hagyomány alapján vált Zandirhám hun-székely fejedelem-vezér egyenes lezármazottja családjának, a Sándor családnak első és egyetlen genealógiai kutatójává...”²²⁹ Az akadémiai történetírás és a közönség-elvárás álláspontjai krónika-ügyben itt már nagyon távol kerültek egymástól...

Vitán felül és szőnyeg alatt – a kommunizmus évei

Ha 1911 után a történész szakma jobbára igyekezett nem észrevenni a krónika hitelesség-kérdésében időnként odavetett kesztyűt, a kommunizmus éveiben eltűnik a kesztyű is. Sajnos a székely eredetkérdéssel együtt: hogy a korban kedvelt klasszikus példával élünk, akár a fürdővíz gyerekestől... Amit a Bach-korszak cenzúra viszonyairól elmondottunk, hatványozottan igaz az 1948

228 Uő: *Látogatásom Dr. Endes Miklósnál, a székely történetírás és a székely nép atyjánál*, Szeged, 1942. 4.

229 Uo. 7-8.

utáni Romániára, és jó ideig Magyarországra is. Mivel a mitikus belemagyarázásokkal, torzításokkal megtűzdelt történelem a romániai kommunizmus bizarr vesszőparipája volt, itt a magyar nyelvű történeti szakirodalmat külön figyelemmel kísérték. Ráadásul a krónika által megjelenített kor a román eredetmitosz történetileg kényes szakasza: az ezzel kapcsolatban gerjesztett viták váratlan dolgokat hozhattak volna a felszínre, amit a merev klisékkel dolgozó kultúrpolitika semmiképp sem óhajtott. Ez az állapot viszont a csíki krónika mítoszának különös folklorizálódását eredményezte. A krónika szövege, a vele kapcsolatos írások, tartalmát továbbörökítő munkák (például Orbán Balázs műve) szinte teljesen hozzáférhetetlenek voltak. Maradtak hát a tanárok, tanítók, papok, olykor egyszerű emberek (néha csak távoli emlékekből előhívott, „valahol olvasott”) történetei, amelyeket érdeklődéssel fogyasztott az ifjú korosztály. Jelen sorok írója, székelyudvarhelyi kisdiákként, csaknem hetente felejthetetlen kirándulásokon vett részt, melyek során a túravezető (Firtos Áron, nyugdíjazása küszöbén álló, képesítése szerint román szakos tanár) az eredeti helyszíneken (a Budváron, a Kénosi-, a Bágyi-tetőn, a Hargitán) beszélt elpusztult várakról, Attiláról, Budáról, rabonbánokról, harkászokról, kókuszpohárról és köre rótt őstörvényekről. Kétségtelen, Csíkban és Háromszéken a mi Firtos Áronunk megannyi derék társa tette ugyanezt. Hogy ez hasznos volt-e, vagy ellenkezőleg, erről bővebben később szólunk. Az viszont semmiképp sem volt szerencsés, hogy a „kritikai oldal” – a körülmények kényszerűségéből adódóan is – néma maradt. Amikor pedig megszólal, akkor az érdeklődő közönség töredéke által elérhető fórumokon teszi. Így például, a krónika felbukkanásának körülményeiről írva, Jancsó Elemér – egy szakembereknek szánt, sok új adatot feltáró forráskiadvány bevezető tanulmányában – csupán futólag utal „a Csíki

Székely Krónika hamisítvány voltá"-ra, Szádeczky 1905-ös tanulmányára hivatkozva.²³⁰

Tompa József 1967-ben közzétett tanulmányáról ellenben elmondhatjuk, hogy – jóllehet csupán tágabb kontextusban, nem kiemelt módon vizsgált forrásként tárgyalja – vázlatos, de új elemekben igen gazdag képet ad a krónikáról, utóhatásairól, részben a krónika-vitáról is. Csakhogy *A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* – melyben írása megjelent – az akkori Magyarországon is legfeljebb néhány tucatnyi beavatott kezén forgó szakkiadvány volt, nem is beszélve arról, miképpen juthatott volna hozzá az erdélyi érdeklődő! Nem véletlen hát, hogy nemcsak laikus, de szakmai körökben is alig ismerik. A krónika által ihletett, egykor közkézen forgó irodalmi művek elemzése mellett foglalkozik születésének körülményeivel, okaival, mely utóbbiak sorában – a Szádeczky nyomán ismertetett indítékokon túl – kiemeli Sándor Zsigmond óhaját, „hogy a családi kókuszserleget pogány áldozókehelyként tárhassa az ámuló világ elé...”²³¹ A különböző történeti forrásokból átvett tulajdonnevek, „történetimondai mozzanatok”, a székely nemzetségnevek, a „vaivoda” méltóságnév használata mind sikerrel szolgálták a hitelesség látszatát, hiszen „a múlt század végső negyedében is harsányabb volt a szenvedélyes hívők, mint a józan kritikusok hangja...”²³² „Hanem e neveknek s az előforduló helynevek írásában és hangalakjában – véli Tompa – mérhetetlen sok történetietlenség és más zavar van. *Csaba*²³³ és *Törösvára* nevében már cs betű van; a ma *Bors*-nak mondott név végén z-vel váltakozik az s; *Arad* régi alakjában hiába keressük itt a várható régi o-t, sőt elől kettős a-t találunk helyette (Aarad!); igen sok ékezetes magánhangzó is van

230 Jancsó, 1955. 30.

231 Tompa József: i.m. 103.

232 Uo.

233 A krónikában *Csaba* ugyan nem szerepel, de előfordul (sorrendben) *Csik*, *Vacsárk*, *Cserthe*, *Csák*, *Cseke*, *Csolha*, *Csángour*, *Törösvára*, *Csiszér*, *Csomortány*, *Csikfalva*, melyek írásmódjában a cs kétségtelen anakronizmus, még a XVII. században is.

a mai hosszú magánhangzónak megfelelő helyeken stb. De legkivált a sok megokolatlan *uo* és *ou* kettős magánhangzó-betű hökkent meg: *Uopour*, *Upour*, *Opour* (de *Upur* is akad, ti. a mai *Apor* névben); *Sandour* (=Sándor); *Bours* és *Bourz* (=Bors); *Uogroun* (=Ugron) stb. [...] Én azt is el tudnám képzelni, hogy csak az anonymusi *Ound*-féle diftongusos alakok zavarták meg a laikus fejet. [...] Az állítólagos 1533-i hitelesítő záradékban levő magyar szövegecske korántsem ilyen vadul zavaros, de ez sem korhű nyelvű-írású: 'A kik pedig közülük diáktalan Embörök lévén, keresztvonással megerősítettük jövődöbeli nagyobb bizonyásra' stb. Az 1695-i hitelesítés már jóval elfogadhatóbb e korhoz, de csak mert a várt régi nyelv időben úgyis közelebb volt már az 1796-i – nem neológus – nyelvhasználathoz: 'Ezen írást szóról szóra a maga originalisából leírtuk igaz hitünk szerént' stb."²³⁴ E vázlatos nyelvészeti elemzés mellett – melyre a korábbi krónika-kritikák sajnos nem igazán törekedtek – Tompa az általa gyanúsnak vélt *regényes részleteket* is felsorolja: Zandirhám és Árpád egyezsége, a székelyek hat köre vésett törvényei, az Árpád által rabonbánu ajánlott három ifjú, az István király által megtérített székelyek *Uopourok* általi visszapogányosítása, a királyok későbbi szerződése a székelyekkel...²³⁵ Összegezve a krónikával kapcsolatos tapasztalatait úgy véli, „a magyar-székely régiesítésben némely akkor időszerű tartalmi és krónikás-történeti vonatkozásokra, illetőleg a finnugor összehasonlítás előtti nyelvtudományi hiedelmekre vetette a súlyt. Magyar nyelv- és írástörténeti felkészültség dolgában azonban a maga korában is fércmű volt a mérhetetlen hatású krónika.”²³⁶ E „mérhetetlen hatás” pedig szerintem azzal magyarázható, hogy felbukkanásának korában „kevés volt még az igazi szakértő”, valamint azzal, hogy nyelvi anyaga és főleg tartalma „sok magyar hazafit valósággal elkábított, megfosztott józan kritikai érzékétől.”²³⁷

²³⁴ Tompa József: i.m. 103–104.

²³⁵ Uo. 104.

²³⁶ Uo. 105.

²³⁷ Uo. 104.

Valószínűleg a történész szakma erdélyi élvonalát is kezdte zavarni, hogy a laikus érdeklődők tömegében – mindenekelőtt a krónikus információhiány miatt – a csíki krónika egyfajta refolklorizálódás útjára indult. E jelenségről kutatóink a kolozsvári egyetem történelem szakán – esetleg más, rokon tagozatokon is – továbbtanuló székelyföldi diákok révén szerezhettek tudomást. Ezzel magyarázható, hogy 1970-ben, egy általános kultúrpolitikai enyhülés körülményei között, a *Korunk* folyóirat többszörösen hiánypótló, történelem-súlypontú számában megjelenhetett Pataki József kolozsvári professzor krónikánkkal foglalkozó írása. Hogy a téma mennyire kényes volt – egyfelől a cenzúra és öncenzúra szempontjából, de legalább annyira a tájékozatlan olvasóközönség érzékenysége miatt – azt a cikk szokatlanul terjedelmes bevezetője sejteti. Ebben a szerző hosszasan taglalja, miért is fontos a kérdéssel foglalkozni, román és magyar példákkal illusztrálja, hogy a „történelem legendák nélkül olyan, mint a virág illat nélkül”, ám azt is hangsúlyozza, hogy „sajátos jellegüknél fogva a mondák a történeti valóság rekonstruálásában csupán *kisegítő elemként* vehetők tekintetbe.”²³⁸ A cikk elemző része főleg Szádeczky nyomán, a korban igen hasznos kis szintézis keretében tárja elénk a vitás kútfő keletkezésének és utőéletének történetétét, némiképp árnyalva Szádeczky ingerült elutasító álláspontját: „...a krónika, bár egészében koholt, több olyan elemet is tartalmaz, amelynek valósága felől nem lehet kétség. Eltekintve attól, hogy az események mindenki által jól ismert helyeken mennek végbe, a krónika szerzője ügyesen fel tudta használni a székely társadalom élő hagyományait (hun származás) és berendezkedésének jellegzetes vonásait is (nemek és ágak megléte) ahhoz, hogy mondanivalójának, legalább első pillanatra, valamelyes hitelt biztosítson.”²³⁹

238 Pataki József: *Legenda és valóság. A csíki székely krónikáról. Korunk*, XXIX (1970) 4. sz. 507.

239 Uo. 510.

A hetvenes évek viszonylagos enyhülésének időszaka azt is lehetővé tette, hogy a csiki krónika mondavilága beszivárogjon a szakmai szempontból lazábban ellenőrzött ismeretterjesztő kiadványok cikkanyagába. Így, 1976-ban megjelent írásában Fülöp Dénes makfalvi történelem szakos tanár, a faluja határában található „Maka vára” maradványairól a következőket írja: „A hagyomány szerint ezt a várat a székely rabombánok egyike (Maka) építette és lakta. A várőrség tagjai fokozatosan letelepedtek Váruta tövében és lerakták egy új település alapjait, amelyet Maka falvának neveztek, és melyből egy magánhangzó kikopásával kialakult a település végleges neve: Makfalva. Ez egyben azt is megcáfolja, hogy Makfalva valaha is a ‘makk’-ról kapta volna a nevét.”²⁴⁰ Ekkor még a kritikának is lehetősége adódott arra, hogy helyére utasítsa az eltévedt rabonbánt. Fülöp Dénes cikke nyomán rövidesen megjelent Komoróczy György sajtójegyzete, melyben, miután figyelmeztet, hogy a rabonbán szóban „véletlenül ‘m’ betű került az ‘n’ helyére”, tisztázza a dolgokat: „A rabonbán szó a romantikus őskeresés korában keletkezett, amikor az ábrándkergetők csakis nagy műveltséggel rendelkező nyelvekkel rokonítgatták a magyar nyelvet. [...] A nyelvészek szerint a rabonbán szót a hamisítók alkották, valószínűleg a héber nyelv rabbi „tanító, mester” (a zsidó vallás papja) szavából meg a közismert bán méltóságnévből. (Ismeretes, hogy a délibábos nyelvészek még a héber-magyar nyelvrokonságot is próbálták bizonyítani.) Azt mondhatjuk tehát, hogy a rabonbán halva született szó, ha nem muszáj, ne használjuk!” Befejezésül Tompa József intelmét idézi, a sosemvolt rabonbánokról, akikről „szó se essék!”²⁴¹ Ezt aztán a nyolcvanas évek romániai sajtója maradéktalanul tiszteletben is tartotta...

240 Fülöp Dénes: A makfalvi néprajzi iskolamúzeum. *Művelődés*, XXIX (1976) 8. sz. 9–10.

241 Komoróczy György: Rabonbán nincs! *A Hét*, VII (1976. szept. 24.) 39. sz.

A szabad sajtó és az ellenkritika feltámadása

1989 után megszűnik a cenzúra és öncenzúra, utóbbi sajnos abban az értelemben is, hogy az elfojtott értékek mellett felszínre törnek mindenféle tudománytalan fantázia-elméletek. Várható volt, hogy a csiki krónika is újra terítékre kerüljön. A sorozatot egy 1980-ra keltezett Szöcs István-írás indítja újra, mely – valószínűleg annak köszönhetően, hogy újból kiásta a hitelesség-kérdés csatabárdját – a krónika-viták egyik legsűrűbben publikált cikke lett.²⁴² Bár új érvet alig találunk benne, a szerzőtől viszont régen megszokhattuk, hogy előszeretettel dacol az akadémiai elméletekkel – így ez sem jelent különösebb novumot –, mégis néhány felvillantott ötlet-csira kapcsán érdemes foglalkoznunk vele. Olvasmányossága főként abból adódik, hogy mondandóját leleményesen szövi, a hitelesség és hamisság érvei között lavírozva. Előhozza a hitelesség régi érveit, például: „hogya a Krónika hamisítója az adatok kisebb részét bebizonyíthatóan vette valahonnan, nem vehette-e a többi, nem azonosított forrású adatokat is?” E kérdést 1910-ben, mint láthattuk, Jósza János már feltette, és válasza is hasonló volt a Szöcs Istvánéhoz, aki szerint „...Sándor Zsigmond rendelkezett egy általunk nem ismert forrással, amelyet hamisításaiba beledolgozott, vagy amelybe hamisításait beledolgozta.”²⁴³ Idézi és elemzi Apor Péter kérdéses sorait – ugyancsak Jósza nyomán.²⁴⁴ A krónikában szereplő *turkokkal* már Zsombori József,²⁴⁵ aztán Szabó Károly,²⁴⁶ majd Jósza János²⁴⁷ is foglalkozott,

242 Szöcs István: Újból a csiki székely krónikáról. In: *Székely Útkereső Antológia*. Székelyudvarhely, 1994. 27–32.; Bencsik Gábor (szerk.): *Csiki Székely Krónika*. Bp., 2000.; György Attila (szerk.): *Csiki Székely Krónika*. Csíkszereda, 2000. 5–11.

243 Uo. 6–7.

244 Uo. 8.

245 Sombori József: i.m. 13.

246 Szabó Károly: Az 1533-diki székely krónika hitelességének védelme. In: *Szabó Károly kisebb történelmi munkái*. II. Bp., 1873. 65–66.

247 Cs. Jósza János: *A Csiki Székely Krónikáról*. Szamosújvár, 1910. 55. Később Jósza, „a krónika szövegének tüzetesebb megvizsgálása után” másképpen vélekedik: a „Terra Turcorum” nem a turkoknak nevezett honfoglaló magyarokról kapta nevét,

mindhárman úgy vélték, semmiképp sem oszmán-törökökről van szó, mint Szádeczky gondolta, és ironikusan használta ezt hitelesség-cáfoló érvelésében. Szerintük a kompilátorok forrásai minden bizonnyal a bizánci és keleti történetírók „turkjairól”, vagyis a honfoglaló magyarokról szólhattak. Endes Miklós egyik kézirat-változatban úgy véli, hogy a blakok jelentése elszlávosodott bolgárok, türköké pedig avarok”.²⁴⁸ A másik – szintén a csiki krónikáról szóló – kéziratában árnyalja ezt a megállapítást, itt a „türkök [...] szlávokkal kevert bolgár, török és avar népesség”.²⁴⁹ (Esetben nem értjük, mi lehetett a különbség a türkök és blakok között?) Szöcs István véleménye igen közel áll az Endeséhez: ő a bolgár-török *bulakokra* gondol, akiket Erdélyben egyes történészek a latin szövegek *blaccus*-aival azonosítanak.²⁵⁰ Felismerése, hogy a krónikában a „Terra Turcorum” a „Terra Blaccorum” mellett szerepel,²⁵¹ mint elgondolkodtató adat, mindenképp megér egy könyvjelzőt. (A „Terra Blaccorum”-ot a krónika magyarítói és értelmezői következetesen „oláhok földje”-nek fordították, minthogy a középkori feljegyzések is jelölik olykor így a jobbra „vlachus” alakban feltűnő románokat.) Kevésbé mondható szerencsésnek az igyekezet, mellyel a székely ösközpont Boudvár – Bondvár „becsületét” próbálja menteni. Szerinte a krónika két ilyen nevezetű helyről tud: „az első Budvártat ‘metropolisnak’, azaz anyavárosnak emlegetik, a másodikat csak várnak.” Furcsának találja, hogy „a krónika szerint Árpád és kísérete mintegy lerándul ide Munkácsról, majd

hanem „az a Törökök földje a Székelyföld egy része és olyan nevű nemzetségei vala, s a kivonat (krónika) készítői a 16. században ismert és használt eme néven nevezték meg azt a területet, amelyen a főrabonbánnak s nejének joga volt nemzeti áldozati házat építeni.” (Cs. Jósza János: *Felelet Dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár úrnak „Még egyszer a csiki székely krónikáról” című akadémia székfoglaló felolvasására.* Szamosújvár, 1912. 55–61.)

248 Endes kézirat, I. 6.

249 Endes kézirat, II. 3.

250 Erre vonatkozóan lásd Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon.* Bp., 1994. 115., és az ott megjelölt irodalmat.

251 Szöcs István: i.m. 7.

a szerződés megkötése után visszatér.” Székelyudvarhely ehhez túl távoli pont. Zavarja az is, hogy „a legutóbbi ásatások azt derítették ki, hogy meglehetősen kis területű volt, tehát fontosabb központ nem lehetett.” (Erre Zsombori József már 1819-ben, egyszerű terepszemle alapján figyelmeztetett.) „Ezért gondolnak egyesek Óbudára, annál is inkább, mivel annak a közelében még ma is léteznek ‘Csíki hegyek’, továbbá, mert Attila első udvartartását *Scewennél* üttötte fel, ez keltául ‘hetet’ jelent, s ez összefüggésbe hozható a székelyekkel, illetve az Erdéllyel kapcsolatban emlegetett Hét várral.”²⁵² Ez már enyhén szólva is erőltetett elmfuttatás, nem beszélve az anakronisztikus fogalomtársításokról. A cikk zársorai azonban tartalmazznak megfontolandó észrevételeket: „Szádeczky bírálatának gyengéi, s az azóta felbukkant újabb adatok indokoltá teszik, hogy a tudomány újból felvegye a kutatás fonalát, illetve elemezze a krónika szövege által megőrzött történeti és nyelvi adatokat; honnan származhatnak, milyen más adatokkal hozhatók összefüggésbe? Föltétlenül elemezni kellene, hogy a krónika latin szövegébe beékelte magyar és más nevek helyesírása milyen korokra és nyelvjárásokra utal?”²⁵³ [Ezt részben ugyan megtette Nagy Géza, majd Tompa József, de a krónika teljes szövegének alapos filológiai elemzése várat magára.]

A Szöcs Istvánéhoz némiképp hasonló álláspontra helyezkedik Bakay Kornél, aki egy 2003-ban tartott előadás szövegében a krónikát ekképpen jeleníti meg: „Kétségtelen, hogy megmaradt formájában Sándor Zsigmond nevű erdélyi úr kezemunkája formálta, de mégsem koholmány teljes egészében, csak kibővített, hozzáírt részekkel átdolgozott s igenis sok értékes adatot tartalmaz. Ilyen mindennek előtt annak kinyilvánítása, hogy a székelyek Atilla hunjainak leszármazottjai, a főemberük fő rabonbán nevet viselte (rovó bán? Rabbi bán?) [...] Árpád kortársát Zandirhamnak hívták (Zandir kán (?) – Jordanes Ultzindur, Uzindurja (?).”

²⁵² Uo. 9–10.

²⁵³ Uo. 11.

Értékes új adatnak tartja annak említését is, „hogy I. Béla szüntette meg a székelyek ősi tisztségeit”, illetve azt, „hogy volt egy áldozati szent edényük, amelynek ‘egyik változata’ sokáig megvolt. S ez a csésze valóban a szkíta Anacharszisztól való.” Több hitelesség-védelmesző elődjéhez hasonlóan úgy véli, a kézirat felbukkanása után közzétett nemek és ágak szereplése „arra mutat, hogy voltak ősi iratok, amelyeket felhasználtak, az anyag 153 ősi okiratról beszél.”²⁵⁴

Ennél jóval radikálisabb szemléletmódot képvisel Grandpierre K. Endre és Grandpierre Attila írása *Földalatti krónikáink különös történetéről*. A szerzők „hivatalos történetíróink idegen szemléletű, a magyarság érdekeivel ellentétes munkáit” bírálják, melyek oda vezettek, hogy „a mai közéletben is irányadó az a szempont, amit a magyarellenesség dühöngése alakított ki”. Itt vizsgált krónikáinkról a következőképpen vélekednek: „A Csíki Székely Krónikát 1533-ban írták. Eltemetődött, nem kedveztek neki a türelmetlenségi viszonyok, és csak 1796-ban látott napvilágot. Rögtön támadások érték, pedig Szabó Károly, egyik legalaposabb tudású történészünk 1854-ben bebizonyította, hogy alaptalanul, mert a Csíki székely Krónika hiteles.” Szabó Károlyt idézve állítják, hogy „e krónika szerkesztői előtt az általok használt latin irományok közt görög kéziratok, egyenesen a székely földön írt görög kéziratok, vagy legalább ezek kivonatai feküdtek.” A krónika hitelességi vitájáról nem esik szó (csupán a könyvészeti felsorolásban szerepel az a 2000-es budapesti kiadás, mely tartalmazza Szádeczky egyik tanulmányát is). Következtetésük: „... Ez mindmáig nem volt elég arra, hogy a magyar hivatalos történetírás tudomást vegyen a krónika létéről és a benne foglaltakról.”²⁵⁵

254 2003. november 18-án, Budapesten, a MOM Művelődési Központban elhangzott előadás. www.gobeshop.com/GobeForum

255 Grandpierre K. Endre – Grandpierre Attila: Attila és a hunok – kordokumentumok és legújabb tudományos eredmények tükrében. 3. rész. *Kapu*, 2004. 4. sz.

2003-ban, Császár Vilmos csikrákosi tanár tollából született helytörténeti írás a krónikát ismét hiteles hivatkozási alapként használja: „Zandir Hám özvegye [...] Rakus végében, nem messze a víztől, rabonbáni áldozatokra alkalmas házat épített és Apolt [az új főrabonbán – HGM] a nemzet áldozópoharát idehozta.”²⁵⁶ A pohár történetével még több oldalon keresztül foglalkozik, érdekes adalékokkal szolgálva jelenlegi hollétét és élő kultuszát illetően.²⁵⁷

2004-ben jelent meg, ugyancsak helyi szerzők munkájaként a Csíkvacsárcsiról szóló „faluleírás a XVI–XX. századból”. A szerzők utalnak a krónika hitelességével kapcsolatos kételyekre, arra, hogy 1905-től (Szádeczky kritikai művének megjelenésétől) a történetírás már nem tekinti „titokzatos nemzeti értéknek”. Tartalmával, kiemelten a falujukra vonatkozó részekkel viszont bőven foglalkoznak: „1533-ban kivonatolták [...] Csíkvacsárcsiban. Itt állították össze és másolták le. Az eredeti változat soha sem került elő. A legrégibb feljegyzés a faluról, ami 888-ból való a krónika 9-ik versében található, Vacsárk néven.”²⁵⁸ A vacsárcsi „várkastély” nyomait kutatva, ennek kapcsán a krónika hitelesség-vitája történetében is tallózva, „A falu a Csíki Székely Krónikában” című fejezetet Jóna János idézettel zárják: „Az nem szándékos megtévesztésre szánt koholmány, hanem – eltekintve a hibáitól, fogytokozásaitól s tévedéseitől, – alapjában hiteles munka.”²⁵⁹

A krónikával foglalkozó újabb szerzők közül a legradikálisabb álláspontra Barabási László helyezkedik. Könyve műfajilag nehezen besorolható, 20–25 évvel ezelőtt pedig bizonyosan általános meghökkenést váltott volna ki, ma viszont – Dan Brown, Herbert Illig, vagy éppen Pap Gábor és epigonjaik hada után – már nehezebb meglepni az olvasót. Lényege: a világtörténelem, jelenleg

256 Császár Vilmos: *Csikrákos krónikája*, Csíkszereda, 2003. 20.

257 Uo. 23.

258 Fodor Zoltán – Kovács István – Szöcs Mária: *Csíkvacsárcsi. Faluleírás a XVI–XX. századból*. Csíkszereda, 2004. 14.

259 Uo. 18.

közkézen forgó és tanított formájában egy hatalmas hamisítás. Az emberiség genetikailag 2000, az ősrégiségben a Kárpát-medencében élő egyedre vezethető vissza. Következésképpen: „Nekünk magyaroknak van egy nagy feladatunk, mely származásunkban gyökerezik. Tisztázni a világ történelmét, mert az az ősmagyarság története. Bárki bármilyen nyelvet beszél a világon, bármilyen bőrben szaladgál – a mi leszármazottunk.”²⁶⁰ Ami pedig a széke-lyeket illeti, ők azok a magyarok, akik a Kárpát-medencében maradvá vigyáztak e területre, míg nem eltávozott magyar testvéreik visszatértek. A krónikában előforduló neveket ugyanolyan magabiztosan magyarázza, ahogyan a könyv többi oldalán a földkerekség majd minden élő és elhalt nyelvéből vett példák kapcsán etimologizál: „Ra=Nap, Ban=Fia, Bán=Vezető – Nap fiainak vezetője, a sumér és utódnelvekben, melyet a krónika összeírása után tár fel a történelemtudomány. Zandir-Hám: Zán-Zen=megvilágosult japán, kínai nyelven. Buda legfelsőbb állapotának jelzője. Dir, Div, Dev=Isten (pl. Deva, Déva vára). Egy egész sor keleti nyelvben használták és használják értelem csúszással is Devlaként. [...] Buda-Nabu-Fileim [...] Buda=megvilágosult. [...] Náb=Nap, Fileim=Fia, de jelent érzékelést, kapcsolattartást az univerzum energiáival a Zen budhizmusban.” Hogy pedig e demonstrációkban senki se kételkedjen, arra „az a bizonyíték erejű, hogy a rovásírásos okiratokból való kiírás, többszöri átírás után is tökéletesen felismerhetők az azonos értelmű nevek. A krónikás mintha fantasztikus jártasságát, odatartozását kívánta volna egy későbbi kor elé tárni, amikor ezeket értelmezni tudják. Ha a Sándor család ezt ‘hamisítani’ tudta az 1500-as évek elején, akkor időgéppel kellett rendelkezzen, mert a fogalmak nagy része még a 20. század első felében is szinte ismeretlen volt. Időtlen idők óta őrizgetett okiratok kerültek elő valahonnan? Vagy inkább az történt, hogy a közvetlen királyi ellenőrzés alól az 1700-as évekig

²⁶⁰ Barabási László: *Hol vagytok székelek?* Bp., 2005. 468.

mentes Székelyföldön minden rendelkezés, népirtás ellenére megmaradtak a rovásírásos okiratok? Erről tudomása volt Bécsnek is. A benyomuló osztrák hadak fő feladatai közé tartozott ezek megsemmisítése, 700 évvel Szt. István után. Mert mi őriztük azt, ami a miénk. A krónika latin átírása annak a felismerése lehetett, hogy nemsokára nem lesz aki elolvassa a rovást.”²⁶¹

Ebben az egész bravúros, vagy inkább vakmerő elmefuttatásban annyi hibázik, hogy a krónika záradéka nem említ rovásos okiratokat. Egyszerűen és magyarul „levelek”-ről szól, melyek között, mint a szövegből kiderül, kellett (volna) legyenek latin- és görög nyelvűek is. „Deákos” módon, azaz tintával-pennával *levelekre* írt, terjedelmes és egykor nagyszámú rovásírásos feljegyzésekről közvetett forrásokból sem tudunk, az effélékre akkor is alkalmasabbak voltak a latin jelek.²⁶² A székely hagyománytisztelő, de egyben gyakorlatias is. Az igaz, korábban felmerült – ötlet szinten! – annak lehetősége, hogy létezhetett egy ős-székely krónika, mely a székelyek sajátos betűivel íródott volna. Ilyen összefüggésben beszél „Csiki rovatos”-ról – mint a csiki krónika elődjéről – Jókai Mór, a *Bálványosvár*-ban. Ötlet és bizonyítás (illetve az ebből fakadó magabiztos állítás) azonban legalább oly távol esnek egymástól, mint regény és történelem.

És ha már újra Jókainál tartunk, hadd említsünk egy, a krónika világába elvezető – egyelőre kéziratos – kortárs irodalmi alkotást is. Gál Elemér csiki származású, Egerben élő újságíró 2004-ben befejezett „őstörténeti hitregénye” – akárcsak letagadhatatlan előképe, a *Bálványosvár* – él a téma kínálkozó eszközeivel: ezek a romantikus szerelmi történet, a szüntelen pergő kaland, a krónika részben folklorizált elemeivel, de főleg a fantázia termékeivel bőkezűen dúsított székely őstörténet, monda- és hitvilág, a hagyo-

261 Uo. 385.

262 „Pergamenre vagy papírra tintával írt oklevelet vagy levelet egyet sem ismerünk. Tintával írt emlékei mind ennek az írásnak egykorú, tudományos célú ismertetései.” (Bodor György: *A székely nemzeti szervezet*, Csíkszereda, 2003. 140.)

mánytisztelet és integráció kihívásai közt vívódó hősök külső-belső konfliktusai.²⁶³ Tartalomjegyzéke – túl azon, hogy itt-ott *A Gyűrűk Ura* meg a *Harry Potter* alcímeit juttatja eszünkbe – efféléket is ajánl a jövődő olvasónak: „Amikor bölények járták a havast és a nevük begyen volt, a Hargita hegyeit pedig Héthavasnak szölitö-ták”, „A rabonbánok tornya”, „A förabonbán, a Nagy Zandirhám, a papfejedelem fogadja a hírhozót”, „Zandirhám imája”, „A förabonbán áldozata”, „Az áldozó kehely”, „A förabonbán népe”, „Az öreg Bágy rabonbán majdnem leszédül lováról”, „A székely nemzet erős vértézete – hat köpajzson”, „Nemzetgyűlés Rákos mezején”, stb. A jelenlegi piaci viszonyok között nehéz egy kézirat jövőjét megjósolni, hiszen rengeteg tényező közrejátszik, de aligha lehetnek kétségeink: a *Héthavas* megtalálja olvasóit...

Jöllehet 1989 után, érthető okokból a hitelesség – jobbára céhen kívüli – hívei foglalkoztak többet a krónika kérdésével, nem állíthatjuk, hogy a forráskritikai és művelődéstörténeti kutatások teljesen mellőzték volna. 1999-ben jelent meg Deé Nagy Anikó írása a Marosvásárhelyen őrzött krónikamásolatokról, mely egy 1997-ben, Csíkszeredán tartott előadás szerkesztett változata. Röviden áttekinti a krónika kutatástörténetét, majd ismerteti a három Marosvásárhelyen található krónikamásolatot, melyek közül kettő (egy latin és egy magyar nyelvű) eddig ismeretlen volt a szakirodalom számára.²⁶⁴

A krónikával kapcsolatos újabb vizsgálódások közül külön érdemes odafigyelni Szöcs János csíkszeredai muzeológus tanulmányára.²⁶⁵ A forrás kutatástörténetét vázolvá, újabb érveket sorakoztat hitelességének cáfolatára: „... A honfoglalás idején [...] a székelyek között Adorján és Ábrám (Ábrahám) nevű nemzetség,

263 Gál Elemér: *Héthavas. Östörténeti hitregény*. Eger, 2004. (Kézirat a szerző tulajdonában.) Köszönöm Gál Elemérnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta – HGM.

264 Deé, 1999.

265 Szöcs János: A székely krónika, Sándor Zsigmond és más atyafiak. In: *Csíki Székely Krónika*. Csíkszereda, 2000. 12–19.

továbbá Balázsi, Boroszló, Ecken, Gyerő, György, Karácson, Názán, Péter, Pozsony (Poson), Szovát, Vacman nevet viselő ág nemigen létezhetett. Ezek a nevek a honfoglalás után, még inkább a keresztény hitre való áttérést (1000) követő időkben honosodhattak meg mind a magyarság, mind a székelység körében. (Ezek részben bibliai, keresztény, részben szláv, kisebb mértékben germán eredetűek.)²⁶⁶ Szerinte e nemek és ágak egykori létét igazoló források „a XVIII. század második felében az érdeklődők számára ismertté, hozzáférhetővé válhattak, hiszen a kolozsvári unitárius kollégium levéltárában heverték.”²⁶⁷ Arra is adatokkal szolgál, hogy Sándor Zsigmond, a csíki székely krónika „gyártásán” túl egyéb okmányok hamisításával is gyanúsítható. Egy 1746. május 25-re keltezett, Sándor Imre által közzétett jegyzőkönyvet idéz, mellyel a hamisító sejtetően azt próbálta bizonyítani, hogy a Szentmihály községhez tartozó Bodorvész jövedelmét a Sándorok a Csíkszentmihályi templomnak ajánlották, így ő nem köteles képét fizetni.²⁶⁸ Levéltári kutatásai nyomán Sándor Zsigmond jellemrajzához is fűz néhány kiegészítést: „különös, kiegyensúlyozatlan, impulzív és robbanékony természet” – véli a felsorakoztatott források alapján –, bajkeverő, szolgáló embereivel durván bánó személy, aki egyik jobbágját „addig verte egy vasvillával, amíg elfáradt.”²⁶⁹

Jelen sorok írója szintén 2000-ben, a kolozsvári egyetemen megvédett, román nyelvű doktori disszertációjában foglalkozott először a krónikával, mint a székely mentalitástörténet fontos forrásával, illetve a székely csoporttudatot lényegesen befolyásoló

266 Uo. 12. Természetesen némi etimologizálás ezen is segíthet: Balás Gábor szerint „az Adorján nem régi formája az Odurján [...], ami törökül '30 íj', 'oldal' vagy 'lélek' jelentéssel értelmezhető; a baskiroknál is van 'berján', vagyis 'egy lélek' elnevezés”; Ábrán pedig „törökül védőt jelent”. (Balás Gábor: *A székelyek nyomában*. Bp., 1984. 102.)

267 Uo. 13.

268 Uo. 15–16.

269 Uo. 17–18.

dokumentummal.²⁷⁰ Ez később, némileg átdolgozva és kibővítve 2003-ban magyarul, könyv formájában is hozzáférhetővé vált.²⁷¹

2004-ben jelent meg Berki Tímea fennebb idézett tanulmánya, mely a krónika és Aranka György kapcsolatát elemzi.

„Őfelsége, az pohár” – tárgykultusz születése a második ezredfordulón

Miután a történeti szakirodalom alternatívájaként kínálkozó kiadványok szintjén ennyire erőteljes ragaszkodást regisztrálhatunk a székely történelem mítosz-elemei iránt, elkerülhetetlenül felmerül a kérdés: vajon mi van a valós köztudatban. Kiss András nyugalmazott kolozsvári levéltáros visszaemlékezése szerint, 1970-ben megjelent, a krónika történetét sommázó, hitelességét cáfoló (fennebb idézett) írása okán Pataki József kolozsvári történész-professzor fenyegető leveleket kapott. Érdekes lehetne egy felmérő a székelyföldi lakosság különböző iskolázottságú rétegiben arra vonatkozóan, hogy ezek regionális identitását mennyiben befolyásolják a krónikából közvetve származó információk.

Hogy a történész szakma csak saját szűk köre számára zárta le a krónika hitelesség-vitáját, ékesen bizonyítja Császár Vilmos idézett csíkrákosi falutörténete is. Ám túl azon, amit a krónikáról mond, érdekes dolgokat árul el a legendás Anacharsis-kehely legújabb-kori történetéről: „1991 tavaszán – meséli Császár – vendégeim érkeztek New Yorkból. [...] Bemutatkozván kiderült, hogy az idős férfit Sándor Istvánnak, és az őt kísérő kb. 2 m magas fiát, Györgynek hívják. Rögtön felfigyeltem a névre és arra, hogy valamikori őseik szentmihályiak. Kezdtünk beszélgetni a székelyek történelméről, s kiderült, hogy a székelyek áldozópohara a család

270 Hermann Gustav Mihail: *Identitatea de stare privilegiată și conștiința națională a secuilor în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*. Teză de doctorat. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2000. 160–173.

271 Uő: *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda, 2003. 175–198.

birtokában van és öt fia közül az fogja örökölni, aki a legszebben beszéli a magyart. [...] 2002. május 15-én Sógor Csaba szenátor felkereste iskolánkat, és baráti csevegés közepette az áldozópohár-ra terelődött a szó. A következőt nyilatkozta: 'Nemrég Budapesten jártam. Gergely István csíksomlyói plébános úrral róttuk a várost. Ő elvezetett ahhoz a családhoz, ahol az áldozópoharat őrzik, s közelről gyönyörködhattunk a szépműves munkában.'²⁷²

Jelen sorok szerzője untig mérlegelte, mit enged meg a szövegközlés etikája, míg eldöntötte, mégiscsak idéznie kell egy magán jellegű elektronikus levélből – több okból is személyek nevesítése nélkül –, melynek feladója erős és érzékeny szálakkal kötődik vitatott forrásunk örökségéhez:

„'Az Pohár' – vagy ahogy mások nevezik, 'Őfelsége' – rejtőzködik. Tény, hogy meg van, de a mai zavaros világban legjobban, ha pontos hollétét nem publikáljuk. [...] Szerintünk elválaszthatatlan a Kehely ('Őfelsége') a Csíki Székely krónikától, melyet csúnya és oktalan támadás ért Szádeczky professzor úrtól (még abban sem vagyok biztos, hogy így írják nevét!)... [...] Szerintünk nem fér kétség ahhoz, hogy a Krónika jó része – monda, tehát semmiképpen sem lehet a kristálytisztán bizonyított történelmi tények követelményeit támasztani vele szemben. Hogy – mint minden monda – egy nép, egy csoport, esetleg egyetlen hős személy regényes történetét mondja el, ez hozzá tartozik világunkhoz.

Az is bizonyos, hogy a mondákat valaki, valamikor kezdetben elmondta, megírta, családokban, tábortüzeinknél, gyermekeinknek tovább mondjuk, tovább színezzük legendás történeteinket. Így válik ez a világ, legyen az 'A csodaszarvas' ha kell Toldi Miklós, vagy 'Anonimus Glorissimi Belae Regis Notarius' írásai – a mi világunk szerves részévé, annak romantikája, szépsége mai szürke világunk egyik legértékesebb színfoltjává.

272 Császár Vilmos: i.m. 23.

Viszont azt sem tagadhatjuk, hogy mondáink a történelem folyamán valahol a valósághoz kapcsolódnak: a Magyar Nemzet létezik, 'Öfelsége' megvan, a Sándor család is megtartotta, elhozta annak méltó helyére ... [...] Életbevágóan fontos, hogy ha valaha, most igazán szükségünk van legendáink romantikájára. Ezt pedig elrabolták tőlünk, jogunk van hozzá, akár erdeink őserengetegeihez is jogunk van. Senkit nem támadunk, senkit nem akarunk elnyomni, de 'Adják vissza legendáinkat'.²⁷³

Közben elérkezik az ideje annak is, hogy „Öfelsége” méltóképpen színre lépjen: a 2004-es csíksomlyói pünkösdi misén – a helyszínen és a Duna TV közvetítésének köszönhetően – százezrek lehettek tanúi a titkok kódéből előlépő kehely segítségével bemutatott áldozatnak. Az esemény háttéréről az Esztergomi Érsekség honlapján tájékozódhattunk, Bánó Atilla cikke révén. Ebből megtudjuk, hogy valóban, „az ünnep alkalmából, hosszú évtizedek elteltével visszatért Erdélybe a székelyek ősi áldozó pohara, az úgynevezett Rabonbán serleg. A szentmise előtti éjszakán restaurátorok dolgoztak rajta, hogy a misét celebráló Erdő Péter bíboros, prímás, érsek ezzel a serleggel mutathassa be az áldozatot. [...] Sándor István Budapestről vitte az ősi földre, és a család nevében felajánlotta azt a csíksomlyói kegytemplomnak. Hámos Ottóné Sándor Margit (Sándor István nővére), aki férjével jelenleg a New Jersey-beli Englewoodban lakik, legutóbbi látogatásakor így számolt be arról, hogy a család 1944-es menekülése idején, miként mentették meg a székelyek serlegét: „Apám azt mondta, hogy nem mentünk semmit, csak életeket, és a legszükségesebb személyes holmikat. Nagyon fájt nekem, hogy rengeteg értéktől kellett megválnunk. Egy valamitől azonban semmiképp sem válhattunk meg. Családunk ősidők óta őrizte az úgynevezett Rabonbán serleget. [...] Október végétől a Győr megyei Szanyban, Apor Vilmos püspöki birtokán éltünk, több Apor-rokonnal együtt. Apám-

273 A levél nincs datálva, 2005-ben kelt, a szerző 2005. augusztus 19-én jutott másolatának birtokába.

nak és István nagybátyámnak az volt a véleménye, hogy a Rabonbán serleget nem szabad kivinnünk Magyarországról, ezért megkérték Apor püspököt, hogy tartsa biztonságos helyen. [...] Édesanyám húsz évvel később érdeklődött a serleg holléte felől. Eleinte senki sem tudott felvilágosítást adni, mert már a vértanúságot szenvedett püspök titkára sem élt. István öcsém kiderítette, hogy Pannonhalmán őrzik, mint leltárba vett magyar műkincset. A híres régész, László Gyula közbenjárására végül kiadták jogos tulajdonosának, a családuknak. István öcsém mindezidáig biztonságos helyen őrizte Budapesten.”²⁷⁴

A helyi sajtóban, némi késéssel az eseményhez képest, Pomjánék Béla biológus reagálja le a búcsú alkalmával történeteket egy ismeretterjesztő jellegű cikkben, kétségek felett hitelesként tárva az olvasók elé azt, amit a krónika a pohárról mond: „Ha az eredet homályos is, a legendák azt igazolják, hogy a pohár a hatalom jelképe volt a székeleynél s mint ilyen, Budvárban, a rabonbánok székhelyén tartották.”²⁷⁵ Szintén a krónika nyomán írja le a pohár hányatott történetét, a Hámosné Sándor Margit által elmesélteket azzal toldva meg, hogy a tulajdonosai Pannonhalmán „évekig hiába keresték. 1979 szeptemberében Sándor István Botha Lajos plébános segítségével a győri püspöki várban találta meg.”²⁷⁶ Végül – vélhetően immár saját megfigyelése alapján – Pomjánék leírja magát a poharat is: „... Felső része kókuszdió héjából van, mely a régiség miatt egészen meg van feketedve, fényesre kopva. A kehely egész magassága 20 cm. A diót felül egy két cm szélességű ezüstlemez szegélyezi. Ettől három díszített pánt nyúlik le a dió alsó foglalatához. A kehelytalp alsó részén havas, fenyőfákat mutató vidék van, az előtérben szaladó állatok. A kehely felső

274 Bánó Attila: Erdélyben a rabonbán serleg. http://www.esztergomi-ersekseg.hu/?fm=3&op=ujzag04_2&min=20.

275 Pomjánék Béla: Milyen kehellyel miséztek a pünkösdi búcsún? *Hargita Népe*, XVI (2004. aug. 21.) 196. sz.

276 Uo.

részen a gyűrű görög eredetűnek néz ki, a rabonbánok korából maradt meg. A talpa később, a XV. században készülhetett.”²⁷⁷

Noha a csiksomlyói pünkösdi mise alkalmával történt felbukkanása az elképzelhető legszelesebb nyilvánosság előtt történt, a „rabonbán serleg” jelenkori közszereplésének csúcsát mégis a 2006. június 18-án, Gyergyóditróban tartott „Székely Nemzetgyűlés” jelenti. A gyűlést a Székely Nemzeti Tanács hívta össze, részben azért, hogy „ultimátumot” adjon a román politikai elit számára a (sajnos stratégiailag és technikailag egyaránt még szakszerű kidolgozásra szoruló) székely autonómia kérdésében, részben pedig az RMDSz vezetésnek üzeni, „hogy határozott és ismételt tömegigény-kinyilvánítás nélkül, csak szűk körű tárgyalások útján lehetetlen kivívni egy régió területi autonómiáját...”²⁷⁸ A közlemény leszögezi: „A képviselt közösségek nagy száma, valamint a székelység ősi áldozati poharának jelenléte biztosítja azt, hogy a határozat valódi közakaratot képvisel, a székely hagyományok szellemében.”²⁷⁹

A tudósítók által mintegy 5000-esre becsült egybegyűlt tömeg előtt a Székely Nemzeti Tanács széki elnökei akképpen tettek hitet az autonómia ügye mellett, hogy ezt – akárcsak a régi idők rabonbánjai – a serlegből való ivással (annyi engedménnyel, hogy ők bort ihattak) pecsételték meg. Az eseményről valamennyi sajtóorgánus a maga nemzeti, illetve ideológiai beállítottsága függvényében számol be, de a ceremóniát vagy mellőzik, vagy majd mindenik enyhébb-fokozottabb iróniával utal rá.²⁸⁰ Talán két írást

277 Uo.

278 Székely Nemzetgyűlés után: A Gyergyószéki Székely Tanács közleménye. http://relatio.ro/index2.php?option=com_content&task=view&id=7869&Itemid=28&...

279 Uo.

280 A teljesség igénye nélkül: *Adevărul*, XVIII (2006. jún. 19.) 4960. sz.; *Adevărul Harghitei*, XVIII (2006. jún. 20.) 3976. sz.; *Erdélyi Napló*, XVI (2006. jún. 20.) 25. (769) sz.; *Krónika*, VIII (2006. jún. 19.) 115. sz.; *Polgári Élet*, III (2006. jún. 23–29.) 25. sz.; *Riport*, V (2006. jún. 22.) 25. sz.; *Udvarhelyi Híradó*, XVII (2006. jún. 19.) 117. sz.; *Új Magyar Szó*, II (2006. jún. 19.) 116. (178) sz.

említhetünk – a tallózásaink során felleltek közül –, melyek a ditrói kelyhes szertartásról írva semmilyen formában nem céloznak annak anakronizmusára. Az egyik Bajna György beszámolója a csíkszeredai *Hargita Népe*-ben, mely bármiféle kommentár nélkül, tárgyilagos hangon állapítja meg: „Ft. Gergely István címzetes esperes felkérésére a széki székely vezetők egyezségét írtak alá, és abból az áldozókehelyből ittak, amelyet talán már Árpád vezér, majd Szent László királyunk is ajkához emelt.”²⁸¹ A másik a kézdivásárhelyi *Székely Hirmondó*-ban, szerző nevesítése nélkül közzétett cikk, melyben a következőket olvashatjuk: „A ditrói nagygyűlésen bemutatott székely áldozati kehely alaposan megdobogtatta a részvevők szívét, s megmozgatta egyesek fantáziáját, amire a szervezők is rálapátoltak, amikor minden széki elnök nyilvánosan szájához emelhetette egy korty bor erejéig, ezzel is nyomatékosítva a helyszínen megfogalmazott követelmények melletti elkötelezettségét, áldozatkészségét.”²⁸² Ezután részletesen ismerteti a pohár történetét, Pomjánék Béla idézett írása nyomán, teljesen azonosulva annak szemléletével.²⁸³

Számvetés-kísérlet, kritikán innen és túl

Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol a szerző kénytelen feladni tényeket sorjázó deskriptív alapállását, és nyíltan szint vallani a vitában. A hamisítás ténye régtől bizonyított. Az ismérvek, amelyek alapján az ítélet megfellebbezhetetlennek látszik, röviden sommázva a következők:

1. a krónika születésének amolyan dekameroni kerettörténete,
2. a benne vázolt korok (népvándorlás, korai középkor) hiteles székelyföldi forrás-analógiáinak hiánya,
3. a szöveg kritikai elemzése, filológiai visszasságai,

281 Bajna György: Székely Nemzetgyűlés. Tárgyalásokat sürget a határozat. *Hargita Népe*, XVIII (2006) 139 (4640). sz.

282 Amit tudni kell a székely ősi áldozati pohárról. *Székely Hirmondó*, 2006. július 11.

283 Uo.

4. történeti következetlenségei, ellentmondásai és anakronizmusai,
5. a régészeti források merőben más tanúságai.

Ez nem azt jelenti, hogy a felmerült kérdőjeleket mind félresöpörhetjük.

Ott van például a szerzőség kérdése. Az 1796-ban még igen fiatal (mindössze 20 esztendő) Sándor Zsigmond szerzősége, és főképpen társ nélküli szerzősége legalábbis kétséges. Maga Szádeczky is úgy véli, „hogy e célból másnak a segítségét is igénybe vette.”²⁸⁴ Gyanúsított több is akad: köztük van például *Kilyéni Székely Mihály*, a krónika első kiadója, Sándor Zsigmond tanuló-társa és rokona; vagy a jezsuitáknál tanult „kiválóan eszes ifjú” *etfalvi Halmágyi István*, aki unokahugát, Sándor Jozefát vette el, sógorai (a madéfalvi Zöld, a taplócai Lázár, a Kaáli Nagy családok) mind szerepelnek a krónikában.²⁸⁵ Szádeczky listáján felmerül a csíkkarcfalvi Nagyboldogasszony templom plébánosának, *Némethi József*nek a neve is, bár őt kevéssé tartja gyanúsnak, jöllehet tudjuk róla, hogy szorgosan kutatta a székelyek hun gyökereit. 1796-ban, a karcfalvi templom javítása idején felfedezett felirat alapján a templom építését 888-ra tette (nyilván az 1444-es gót stílus évszám jegyeinek hibás olvasása nyomán, ám Zandirhám özvegyének imahely-építtetésével több mint gyanúsán egybehangzóan), a templomfalban „hun” csontvázat, „hun” edényeket talált (melyek utóbb bronzkoriaknak bizonyultak). 1797-ben „a károlyvári nagy templomban 1753-ban talált köre metszett három inscriptioakat” közölte a Magyar Nyelvemelő Társasággal,²⁸⁶ illetve március 30-án írt levelében két rovásírást a csíkszentmihályi templomból, melyek „valami kórus deszkáinak hulladékára valának írva, s valami Mikrai nevezetű székely regimentnél szolgáló strázsamester így magyarázta: csináltatta Sándur 1111”; a másikat meg így: „ezen

284 Szádeczky, 1905. 81.

285 Uo. 81–82.

286 Jancsó, 1955. 235.

képrámát csináltatta..."²⁸⁷ És ott van a gyanúsítottak sorában a homoródszentpéteri *Cseke József*, aki 1796-ban guberniumi kancalista volt, és akinek 1785-ben írt munkájában (*Az Erdélyben levő rejtett kincsekről*) szerepel Bondvára, Zethavára, Budvára, Gumez vagy Gyemes apátúrság... Későbbi, 1833-ban írt kéziratos munkájában (*Scithia vagy Seth Hellye*), kissé másként, a hun közvetítés nélküli közvetlen szkíta eredeztetésben, a krónika több eleme is előjön.²⁸⁸

Nem kevésbé elgondolkodtatóak Apor Péter sorai (amennyiben tényleg ő a szerzőjük): a krónikával különösebb erőltetés nélkül kapcsolatba hozható „bánság”, „Uzandur, Kalám, Hám” XVIII. század első felében való emlegetése még magyarázatra szorul. Mint ahogyan azt sem sikerült tisztázni, hogy mi az összefüggés a Kázi Lajos állítólagos krónikáját ismertető kézirat, illetve a csíki krónika között: egyáltalán, melyikük a korábbi?

Sok a kérdés a hamisítók forrásaival kapcsolatban is. Sejtjük, hogy a korban fellelhető írott és íratlan hagyományok tömegét használták, ezekhez adagolták képzelőerejük termékeit. A középkortól kimutatható szkíta-hun eredet hagyománya – mely a XVIII. század levegőjében hangsúlyosan benne volt – egyfajta vázként szolgált, erre eklektikus módon, mindenünnen gyűjtött, rendeltetésszerűen átformált vagy éppen kitalált információk sokasága épült. Rendet tenni bennük – miután ez a hamisításra vonatkozó verdikten aligha változtat – mindenkinek túl terhes feladatnak tűnik, pedig szellemi kalandnak nem volna utolsó.

Az is figyelemreméltó, milyen kitűnő pszichológiai érzékkel alapoztak a hamisítók a kor székely társadalmának pozitív várokozására. Ezt a társadalmat II. József reformjai megsértették rendi

287 Nagyajtai Kovács István: Székelyekről közlemények. XLV. Kánonok és felcsíki esperest Németh József 1797-ben martius' 30dikáról Nagy Boldogasszonyfalváról Aranka Györgyhöz, mint az erdélyi magyar nyelv-mívelő társaság' titoknokához. *Nemzeti Társalkodó*, 1836. II. félév. 232–233.

288 Szádeczky, 1905. 83.

büszkeségében, aztán rövidesen a „szászok szolgálatába” szegődött göttingai professzor, August Ludwig von Schlözer tiport bele népi önérzetébe és eredetmítoszába (tagadja a hun leszármazást, a magyarokat és székelyeket egyaránt műveletlen ázsiai jövevényeknek, a székelyeket kun ivadékoknak véli).²⁸⁹ Érthető felháborodással írja a csíki krónika másolatát Aranka Györgynek megküldő Farkas Nepomuk János atya, a kéziratot kísérő levelében: „majd meglátjuk mit szól erre az ebegő Göttingai, effélékben épen semmi tudományú Schlötzer professzor.”²⁹⁰

Ám ezek után is nehezen érthető, miképpen képes a krónika – meglehetősen széles rétegek tudatában, akár ismeretlenül is – napjainkban, a kritika megannyi csapása után, szinte ugyanazzal az elevenséggel hatni, mint a felbukkanását követő időkben? Nos, nagyon sok ember számára a székelyek hun származásának, és ezen belül a csíki krónika eredetiségének kérdése nem pusztán tudományos ügy. Minden népnek, illetve sajátos közösségi jegyekkel rendelkező embercsoportnak – így a székelynek is – megvan a maga eredetmítosza, mely ritkán egyezik a történetileg adatolható valósággal. E mítoszok magva a legtöbb esetben réges-régi tudós spekuláció, mely bekerült a múlt korok történeti irodalmába, sőt, gyakran többé-kevésbé széles körben folklorizálódott (a hun-székely leszármazás hagyománya meglehetősen széles körben). Ha valamiről évszázadokon át úgy írnak és beszélnek, mint megtörtént tényről, az a történelem részévé válik akkor is, ha a dolgok valójában másként történtek. Ez volna – kissé elkoptatott, de találó divatszóval élve – a *virtuális múlt*. Mellőzni lehetetlen, fölényesen lekezelni pedig illetlenség. A történész egyetlen módon avatkozhat munkaterülete eme kényes elemének sorsába, mely kezéből kicsúszni látszik: nem hatástalanítani, törölni, megsemmisíteni próbálja, hanem kellő tisztelettel *helyére tenni*. Ez egy tudati-lelki

289 A. L. Schlözer: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–III. Göttingen, 1795–1797.

290 Szádeczky, 1905. 211.

művelet, melyhez hasonlót valamennyi gyerek kénytelen elvégezni bizonyos életkor felett, megkülönböztetve a számára továbbra is kedves mesék világát a hétköznapiak valójától. Vannak gyerekek (és ez jobbára lelki alkat, nem értelmi szint kérdése!), akik sokáig makacsul elszabotálják e műveletet, miképpen léteznek népek-csoportok, melyek hasonlóképpen viszonyulnak mítoszaikhoz. Mindkét esetben a türelem, a kérdés következetes, de árnyalt és körültekintő kezelése segít.

ORBÁN ELEK POSZTUMUSZ SZÁMÜZETÉSE

egy költött életút és történelmi megfelelője

Két vidéki lap történelmi kacsája

A székely múlt bűvárainak figyelmét az alábbi, amúgy rég elfelejtett történet iránt Gellért Géza *Az ágyúöntő Orbán Elek* című cikke keltette fel, a csíkszeredai *Hargita* napilap 1982. április 4-i számában. A hétvégi csemegének szánt rövid tárcából egy udvarhelyszéki kuruc hős életútja bontakozik ki, több olyan fordulattal, melynek történelmi hitelessége első olvasatban is kétséges, illetve kapásból cáfolható. A szerző egyetlen forrásra hivatkozik: egy cikksorozatra, melyet 1914 tavaszán közölt a *Székelyország* című udvarhelyi hetilapban Orbán Ottó, Orbán Elek utódja, a nagy székelység-kutató Orbán Balázs testvéröccse.¹ Ez utóbbi írást olvasva már a meghökkentő adatközlések zuhatagával kell szembenéznünk:

„A dicső fejedelem hadseregében és oldala mellett küzdött a haza szabadságáért Orbán Elek. Mikor II. Rákóczi Ferenc leverett és bujdosó útjára indult, ősem is csatlakozott a fejedelem kíséretéhez és a száműzetésbe szintén követte Rákóczit Törökországba.

Útját a fejedelem Erdély felé vette, mert itt az oláhországi határszéleket legközelebb találta. Oláhország akkor ugyanis török fennhatóság alatt állott.

A nagy fejedelem ezúttal kíséretével együtt két egész hetet töltött Székelylengyelfalván, az ősi Orbán kúriában. Addig maradt itt, amíg biztos menekülő utat fedeztek fel számára hűséges emberei a határon keresztül Törökország felé.

1 Orbán Ottó: II. Rákóczi Ferenc kincsei Székelylengyelfalván. *Székelyország*, XX (1914) 17–19. sz.

Orbán Elek már abban az időben is nagy mechanikus volt, mert az akkori szerkezetű ágyú-öntéshez értett, amit még Törökországban sem tudtak [...] ... Amikor Orbán Elek a fejedelemmel kijutott Törökországba, ott a szultán vele öntette meg hadserege részére az első két ágyút, mely ma is a topánai ágyútelepen látható. Addig csak olyan apró, mozsárágyúkat használtak.

Mikor én Törökországban voltam, a szultán engedélyével megnéztem a topánai ágyútelepet és akkor mutatta meg nekem a telep felügyelője azt a két ágyút, melyet ősom: Orbán Elek öntött. [...]

A telep felügyelője úgy mutatta be a két ágyút, hogy azokat Rákóczi Ferenc fejedelem idején a vele kibujdosott s az ő kíséretében levő Orbán Elek nevű magyar öntötte és ez a két ágyú szolgált mintául a törökök által később öntött ágyúkra.

E két ágyút ma is nagy becsben tartják és mint első ágyúkat a topánai arzenálban a legnagyobb kegyelettel őrzik.

Törökországi létem alatt sokat kutattam Orbán Elek ősom hamvai után, de csak annyit tudtam meg, hogy porhüvelye ott nyugszik.”²

És, hogy a legenda teljes legyen, a történetbe beleszővődik a lengyelfalvi Rákóczi kincs. Orbán Ottó atyja, Orbán János keresette állítólag, nem kevés fáradsággal és költséggel, és 92 esztendőskorában is azzal a tudattal halt meg, „... hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem kincsei az ősi Orbán kúria kertjében vannak elásva, és azok felfedezésére utódai vannak hivatva.”³

Érdekes, hogy Lévai Lajos székelyudvarhelyi tanár, anélkül, hogy ismerte volna Orbán Ottó *Székelyországban* közzétett írását, nyomára bukkant a kincs mítoszának, az 1930-as évek lengyelfalvi szájhagyományában: „A monda szerint II. Rákóczi Ferenc Lengyelfalván rejtőzött volna sok ideig a szabadságharc leverése után. Itt rejtette el *temérdek* kincsét. A falu öregjei arra is emlékeznek, hogy fűrógépekkel keresték az Orbán báró kurjáján a kincstárat, több,

2 Uo. 17. sz.

3 Uo. 19. sz.

mint 50 lukat ásva a százados cserefák alatt. A kincset azonban nem találták meg.”⁴

Rejlik-e egyáltalán vajmi kevés valóság e sűrített kalandregényben? Annyi bizonyos, leginkább tetten érhető valótlan pontja Rákóczi Lengyelfalván át történő menekülése. Köztudomású, hogy a fejedelem a bukást megelőző időben Észak-Magyarországon tartózkodott s innen indult Lengyelországba (nem Lengyelfalvára!) még az összeomlás előtt, a magyar határt Vereckénél, február 21-én lépve át. A szatmári békéről (április 29) és a majtényi fegyverletételről (május 1) már ott értesült. Udvarhelyszéket, melynek központi részében Lengyelfalva fekszik, ekkor már évek óta a császári csapatok ellenőrizték.

Nem kisebb kérdőjelt vetnek az egész történet hitelességére a benne szereplő csodatevő ágyúk. Elképzelhető, hogy a kuruc hadvezetés köreiben forgolódó Orbán Elek – bár tisztje egészen más volt – elleste volna az ágyúöntés műhelytitkait. Rákóczi tüzérsege valóban a kor színvonalán állott, korszerűsítésénél francia mérnökök (La Maire, De la Motte, Damoiseau) is közreműködtek, alkalmazták a század összes lövegneveit. És (semmiképpen a Rákóczi-emigráció tagjaként, de egy esetleges diplomáciai küldetés alkalmával, aminőt több ízben teljesített török fennhatóság alatti területen) az amúgy igen anyagias Orbán Elek akár áruba bocsáthatta tudását. Két dolog is valószínűtlenné teszi ezt: egyrészt semmilyen korabeli forrás, beleértve Orbán Elek emlékiratnyi terjedelmű végrendeletét, nem utal az ő „mechanikus” képzettségére, másfelől a XVIII. századelő török tüzérsege – a hadsereg nyilvánvaló válsága ellenére – nem állott olyan alacsony szinten, hogy a másodkézből kapott technika forradalmasította volna. Valójában a török ágyúöntés a XVII–XVIII. század fordulóján már régi hagyományokkal rendelkezett, 1701-ben, egy nem teljes lista szerint 1756 darab, különböző űrmértékű ágyút számoltak össze

4 Dr. Lévai Lajos: *Polonița-Lengyelfalva Monográfiája*. Odorheiu, 1935. 16.

a területileg megfogyatkozott birodalom legfontosabb váraiban, és csupán az egri vár hadszertárának leltára, melyet „a német katona-hivatalnokokat jellemző pontossággal” készített Untenburger András cs. k. hadszertárnok, midőn a vár osztrák kézre került, 106 kisebb-nagyobb ágyút vett nyilvántartásba, a 40 fontos tömör golyókat szóró nagy faltörőtől az egy, sőt, $\frac{3}{4}$ fontos kis hegyi tarackokig.

Ki volt hát valójában ez a rejtélyes Orbán Elek?

Gyermekkor és ifjúság

A lengyelfalvi Orbán család története visszamenőleg 1555-ig követhető, ez évben találjuk *Orbán Jánost* az agyagfalvi *Székely Constitutio* aláírói között. Az 1606-os Básta összeírásban, illetve az 1614-es (Bethlen Gábor-féle) lustrában (utóbbiban elsőként a lőfő székelyek sorában) szerepel Orbán István, aki 1609-ben lett Udvarhelyszék alkirálybírája, fiai voltak Ferenc és Miklós. 1656-ban Orbán Ferenc táblai asessor tagja volt az *Approbatæ Constitutiones* szerkesztő bizottságának. Kecseti Borbálától született fia, Péter 1639 és 1646 között alkirálybírósgot viselt Udvarhelyszéken, az ő fia, Pál, akinek felesége bögözi Farkas Ferenc leánya, Ilona, Péchi Simon unokája. Az ő gyerekek *Orbán Elek* (az Orbán genealógiában I. Elek, megkülönböztetésképpen fiától, a bárói rangot elnyerő II. Elektől).⁵

Egyébként buzgó katolikus família. Szeles János, Udvarhely történetének XVIII. századi krónikása jegyzi fel Sámbar Mátyásról, a híres jezsuita hitszónokról (aki 1647 és 1653 között volt székelyudvarhelyi rendházfőnök) egy anekdotában, hogy „a reformátusok csak úgy csatáztak vele, mint Magyarországon laktával, ingyen sem gondolván, hogy Erdélyben köztük volna, mivel mint nevét, mint ruházatját elváltoztatván jött volt be az országba, s mulatozott, hanem egyszer gyanú esik, hogy ő volna az udvarhelyi

5 Persián, 1911. 6.

pápista plébánus, fülébe megyen a suttogás lengyelfalvi Nagy Orbán Eleknek, az Udvarhely-széki pápistaságnak akkori egy jeles oszlopának [kiemelés: HGM], a ki tudván valójában a dolgot, p. Zsámbárt Lengyelfalvára hivatja, onnan boros hordóba zárattatva Kolozsvárra küldi, s úgy reá következő csúfoltatástól megmen-ti.”⁶ (Az ugyan a lényegét tekintve részletkérdés, hogy Sámbar Udvarhelyen léte idején „Nagy” Orbán Elek még meg sem szület-tett, a történet így is egyértelműen utal a család hagyományos szerepére a vidék „pápista” társadalmában.)

I. Elek 1670 körül látta meg a napvilágot, Erdély és a Székelyföld történetének elég hányatott időszakában. A porta és a Habsburg ház versengése Erdély birtoklásáért belső pártharco-kat szült, melyek II. Rákóczi György országglásának utolsó eszten-dőiben, és főleg halála után (1660. június 7.) igencsak elmérgesed-tek. 1660 novemberének végén a székelyek a Habsburg-párti Kemény János biztatására fellázadtak a török által támogatott Barcsai Ákos ellen. Megtorlásképpen 1661-ben Ali temesvári basa, az erdélyi hadjárat szultántól kinevezett szerdárja⁷ feldúlta a Székelyföldet. A Lengyelfalva közvetlen közelében fekvő Székely-udvarhely városkrónikásának feljegyzése szerint „a pogányság a mit lovainak és magának életre valót kapott, azt erőszakosan elhúzta, az egész várost tűzzel megégette, marháitól megfosztot-ta.”⁸ E dúlás csak tetézte az esztendővel korábban pusztító pestis nyomorúságait. Csoda-e, ha Orbán Elek végrendeletében ezt olvashatjuk: „noha atyámnak feles gyermekei voltak, a többi mindnyájan decedáltak, maradtunk mi ketten az öcsémme...”⁹

Minderre következett a zord időben gyöngének bizonyult Apafi Mihály szomorú emlékü uralkodása (1662-1690). Ezalatt, bár a fejedelemség lassan haldoklik, területén az élet megy tovább. Míg

6 Szeles - Szájdél, 1898. 460.

7 főparancsnoka

8 Szeles - Szájdél, 1898. 394.

9 Végrendelet. 482.

a királyi Magyarországról elmenekült „bujdosók”, azaz a Habsburg-ellenes összeesküvéssel és fölkeléssel gyanúsítottak Erdélyben újabb zavargást szítanak, Udvarhely városában új iskola születik, a későbbi jó hírű református kollégium (1670). Megszokott kerékvágásban zajlik az élet a lengyelfalvi Orbán portán is: Orbán Pált 1673. november 29-én és december 2-án, Gyulafehérváron perben találjuk a Toroczkai famíliával.¹⁰ Midőn a török Bécsset rohamozza, 1683-ban Udvarhely városában „felállott [létrejött] a kalmár társaság”. Míg a főrendek Erdély sorsáról alkudoznak, a székben a riadalmat az kelti, hogy „iszonyú sok sáskák voltak, a melyek sok károkat tettek helyen-helyen.”¹¹ Így nincs különösebb akadály a idősbik Orbán fiú taníttatásának, kit 1689-ben az udvarhelyi jezsuiták *syntaxistái* közt találunk,¹² majd Kolozsváron folytatja, de ott esztendő múltán megszakítja tanulmányait, mint végrendeletében írja, „az oskolát elhagytam és Lengyelfalvára Kolozsvárról hazaérkeztem.”¹³

A békésnek tűnő hatalomváltás mégsem volt teljesen zökkenőmentes. 1690-ben Tököly Imre török-tatár segítséggel tört Erdélyre, Orbán Pálnak pedig hadba kellett vonulni. A Teleki Mihály parancsnoksága alatti, császáriaktól támogatott erdélyi had Zernyesten vereséget szenvedett, így Tököly átmenetileg az ország ura lett, szeptember 22-én, Keresztényszigeten az országgyűlés fejedelemmé választotta. A török-tatár hadak nem kimélték a székely „anyaszéket” sem: „Tököly tábora a városon [Székely-udvarhelyen] felyül a bethlenfalvi lokra szálván – olvashatjuk Szeles János krónikájában –, mint másutt úgy itten is nagy pusztulást hagyott maga után. [...] Mikor Tököly általköltözött a városon a várban német katonaság volt, de sem Tököly a várat,

10 Persián, 1911. 7.

11 Szeles – Szájdél, 1898. 587.

12 Az Országos Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda. A székely-udvarhelyi Tamási Áron Gimnázium Levéltára. Album Gimnasii Udvarhely Anno D[omi]ni 1689.

13 *Végrendelet*. 483.

sem a várbeli katonák ötét nem bántották, hanem a városnak gyengébb része, úgy mint asszonynép és az gyermekek rész szerint a várba, rész szerint a vár körül való sáncba vették volt bé magokat.”¹⁴ Az egyszerű ember ösztönösen a biztonságot keresi, nem számít kinél. Akárcsak Orbán Elek, kinek már ekkor kitűnik az adott korban igencsak hasznos képessége, nevezetesen a heves harcok, villongások árnyékában leleményesen helyezkedni, akár a korábbi ellenség pártjára állva. Hazatérve a kolozsvári iskolából, atyja keresésére indul, aki a Tököly ellen vonuló erdélyi sereggel táborozott Töröcsvárnál. Végrendeletében hadtörténeti értékű rövid leírás olvasható a zernyesti csatáról, melynek szemtanúja volt, de nem résztvevője, mert odaérkeztekor „a két fél táborról való ellenkezők derekasan harcoltak [...] és csakhamar, egy lúdtojás sülte alatt meg is lőn a harc.” Hazatér Lengyelfalvára, fél óra múltán megérkezik atyja is, de nem sokáig élvezheti az otthon nyugalma. Bádeni Lajos őrgróf hadainak Erdélybe jövetele ugyanis Tökölyt menekülésre kényszeríti, ő pedig magával viszi őt esztendőre „sok úri-, főrendek” mellett Orbán Pált is. S míg a német a Tökölyvel tartók minden javait lefoglalta, addig az Orbán birtok „egy poltúrára kárt nem vallott”, mert Elek, Bethlen Gergely főkapitány mellett, a császári sereggel táborozott.¹⁵

Ifjú korától a „servitiumok és szolgálatok”, azaz a tisztségviselés hierarchiáján igyekezett feltornázní magát. Előbb Alvinczi Péter ítélőmester mellett volt afféle küldönc, mint írja „nagy rendeknek expeditioira”. Alvinczi a kor neves jogásza és diplomataja; ő tárgyalta az 1692. március 15-i országgyűlés megbízásából a *Diploma Leopoldinum* – az erdélyi rendek érdekeivel egybehangzó – kiegészítéséről. Az eredmény a felekezetek jogait szabályozó, a katolikusok védelmét biztosító és a Magyar Kancelláriától független Erdélyi Udvari Kancelláriát létrehozó, 1699. május 14-én, Luxemburgban kiadott *Resolutio Alvincziana*. Az Alvinczi

14 Szeles – Szájdél, 1898. 395.

15 *Végrendelet*. 483

házban töltött „negyedfél esztendő” a törekvő fiatalember számára pótolhatatlan tapasztalatok forrása volt. Később Udvarhelyszéken vállalt hivatalt, ahol „az odavaló főkapitány háromszáztizenhárom lovas katonából álló seregnek főhadnagya” nevezte ki.¹⁶ Mit jelentett ez? A hagyományos székely hadszervezet szerint egy-egy nemes ember parancsnoksága alatt több falu hadkötelesei teljesítettek szolgálatot. Egy 1695-ös adóösszeírás sorolja ezeket a „százak”-nak nevezett egységeket¹⁷, melyek (Udvarhelyszéken legalábbis) a Habsburg igazgatás által létrehozott járások szervezésének az alapjait is képezték. 1700-ban¹⁸, majd 1703-ban feltűnik *Orbán Elek Úr Száza*, melyhez a következő falvak hadköteles lakói tartoztak: Lengyelfalva, Farcád, Hodgya, Bikafalva, (Felső)-Boldogasszonyfalva, Miklósfalva, Ocfalva, Szombatfalva, Kadicsfalva, Máréfalva, Betlenfalva, Sükő, Betfalva, Szentmihály, Bencéd, Kecset és Kisfalud, Korond, Atyha.¹⁹ E meglehetősen tágas területen, Udvarhelyszék két alegységében (Udvarhely anya- és Keresztúr fiú-székekben), esetenként távoli szegletekben szétszórt települések fölött disponált Orbán Elek „főhadnagy”. Később ugyanaz a kapitány „a szék akaratjából generális perceptorságot, inspectorságot és főkomissariusságot offerált” a törekvő és agilis fiatalembernek, magyarán adószedői munkakörrel bízta meg. Végrendeletében kifejti: nem akképpen volt főadószedő, hogy az egész szék adója kezéhez jött volna, hanem a kerületi adószedőktől kapott „quietantiák” (nyugták) alapján könyvelte az adó begyűjtését.²⁰

Orbán Elek többszöri jötevője – a végrendeletében meg nem nevezett udvarhelyi főkapitány – nem más, mint gróf Pekry Lőrinc, a későbbi kuruc generális, Rákóczi erdélyi hadainak főparancsnoka.

16 *Végrendelet*, 482.

17 USzLT. Székely Láda. 117 (120) sz.

18 SzOkI. VII. 92.

19 USzLT. Székely Láda. 117 (120) sz.

20 *Végrendelet*, 482.

Érdekes, hogy a jó politikai szimattal megáldott kitartó karri-
erista fiatalember, dacára annak, hogy kora szokásrendjéhez és
elvárásaihoz híven nem éppen szíve sugallatára választja élete
párját – saját bevallása szerint is –, előnytelen házasságot köt.
„Az én házasságom csak occasionaliter történt Beszterczére menő
utamban” – meséli végrendeletében, mintha utólag szabadkozna
a háztűznéző, lánykérés meg lagzi kissé bizarr, szinte reneszánsz
komédiába illő története miatt. Jövendő apósa, Galgói Rácz István,
akihez ügyes-bajos dolgai végett mentében betért, előző napon épp
hajadon lányát adta nőül Felvinczi Zsigmondhoz, „nagy frequen-
tiával való lakodalmi alkalmatossággal.” A család lagzira összezsö-
dült jóakarói pedig ajánlották neki a másik Rácz leány, Borbála
„alkalmatosságát”. Eleket – úgy tűnik – nem zavarta Borbála nem
éppen ifjú kora, sem özvegyasszonyi státusa. „Copulálának” seb-
tében őket (régí magyar nyelvünk eme többértelmű latin jövevény-
szava ez esetben jelenthet törvényes házasságot, de házasságkötési
szándékkal történt ismeretséget, „kézfogót” is), ám két nap múltán
hintóra szállván, az ifjú férj (vagy férjjelölt) megrökönyödve
számolhatta felesége első házasságából származó gyermekeit, akik
a bejelentett egy helyett hárman ültek fel.²¹

De az új frigybe lépő özvegyasszony vagyon tekintetében sem
bizonyult nagy fogásnak: „Beszterczéről hozattam volt valami
matériát nagyhirtelen – olvashatjuk a végrendeletben –, úgy
öltöztettem ki a szárkosból [vagy szákkosból] a feleségemet;
hintója vagy kocsija nem volt, lova sem volt egynél több, azon ült
az inassa; az atyja maga hintóján, hat lován vitette volt az
lakodalomra Felvinczről Sófálvára.”²² Történt pedig mindez 1702
novemberében. Esztendő múltán kitört „az revolutio”, mely Orbán
Elek életében nem volt oly sorsmeghatározó, mint a kései utód
írásából sejlenék, de annyira jelentéktelen meg eseményszegény
sem, mint végrendeletében maga állítja: „Az revolutio pedig tarta

²¹ Uo. 484.

²² Uo. 485.

nyolc esztendeig. Az alatt hazánkon kívül bujdosunk Magyarországon, Máramaroson, és Moldovában. [...] Az nyolc esztendeig való bujdosásból jöttünk haza 1711 Molduva felől. Ez alatt az revolútió alatt az édesapám és az anyám megholtak. [széljegyzetben: a feleségem édesatyja is galgói Rácز István uram megholt.]”²³

Ami a végrendeletből kimaradt...

Ma már tudjuk, hogy Orbán Elek „az revolútió” éveiben korántsem volt ennyire ártatlan. S bár végrendeletet írva nem támad mesélő kedve (mint oly sokszor) Rákóczi korához érkezvén, „bujdosása” színhelyeinek megjelölésével elárulja magát: Magyarországon, Máramarosban hevesen zajlottak „az revolútió” eseményei, a bukás közeledtével pedig Moldvába húzódott a kuruc emigráció legjava. Lássuk hát, mi rejtőzik e szűkre szabott emlékező sorok mögött!

Az udvarhelyi „kuruc világról” Szeles János krónikája tudósít a legbővebben, igaz, eléggé labancos felhangokkal: „Fertelmes életű Guti István [ekképpen sommázza az udvarhelyi krónikás a neves kuruc vezér jellemét] Szombatfalva felől jöven [tehát nyugati irányból, Orbán Elek szülőfaluja mellett, vagy épp azon keresztül haladva], a Budvára alatt [ez már délre van], átkél a Küküllőn, a csere vápáján fel, a papak kertén keresztül, a Gatyaszár-utczán ki [ez egy patak két partján húzódik, mígnem egy híd – akkortájt vélhetően csak palló – egyesíti: innen szokatlan neve, utóbb a szebben csengő Rózsa utcára keresztelték], a felső piacon megálapodik, s onnan a kuruczokat szállásra osztja, maga Botos-utczában [ez ma is a település fő utcája, immár Kossuthról elnevezve] az Ugron házhoz vészi magát, ez előtt pedig már a városiak több portékáikat ládába rakván, a felső templomba hordották volt, mind a két religion levők elegendesleg, az ifiabb és személyesebb fejr nép is mind oda rekeszkedett.

23 Uo.

Guti ezalatt a vár ostromlásához való eszközököt szorosan készítette, de Ritter [valójában: Ruyter] az várbeli commendans nem várván az ostromot, az várat feladta s maga is mind a németekkel kuruczczá lett; azután mondotta Ritter: hogy ha a várost nem sajnálotta vona, a várat fel nem adta volna, mivel tudta, hogy a kuruczoknak annyi erejek nem volt, hogy azt azon uttal megvehették volna, de általlátván, hogy ha az ostromot megállja, s több kuruczság jő a városra, végső romlása következik a városnak miánna.”²⁴

Az udvarhelyi vár labanc őrségének kapitulációja után itt egy tágabb térséget behálózó kuruc központ létesült, amiért a brassói helyőrségből Rabutin de Bussy generális éberén figyelte ezt a vidéket. 1704. január 17-én egy Wallenstein nevű labanc tiszt jelentette Rabutinnak, hogy az udvarhelyi kurucok előzőnlőtték az egész Olt völgyét, Háromszéket, sok helységet (Böhlönt, Apácát, Nagyajtát, Barótot, Rákost, Köröspatakot, Bibarcfalvát, Martonost és Gidófalvát) elfoglaltak. Vezetőik közül – Guthin kívül – Szeke-res János és Kuruc János kapitányokat említi.²⁵

A folyamatosan „által meg által járó kuruczság húzni s vonni kezdette” a városi rendet – mely nem igazán lelkesedett a viszonylagos csend és nyugalom állapotát felforgató vitézekért –, „káromolván őket, hogy [...] az haza szabadságáért fegyvert nem kötnének, még az városból költ kuruczok is, ha megharagudtak, ezt hánták szemekre az városi renden valóknak.” Szeles „ezekről az innen költ kuruczokról” sem mond sok hízelgőt: „zászló alá ugyan mindnyájon iratták magukat, de derék táborozást igen kevesen viseltek: mivel némelyeknek fegyverek, némelyeknek ahoz való köntösök, másoknak bátorságok nem lévén, kigondolt színes mentségekkel a táborozástól szabadok voltak, hanem a közel levő szász falukban olykor olykor lemenvén, ottan húztak, vontak, prédáltak, s ha egyebet nem kaptak, még a szekérről is a vasat

24 Szeles – Szájdél, 1898. 398.

25 Markó Árpád: Az 1704-i erdélyi kuruc hadjárat. *Hadtörténeti Közlemények*, XXXIV (1933). 188.

leszedték, a mit gyűjtöttek az hátaikon általvetőkbe hozták haza, ha elfogyott újra úgy cselekedtek; az ilyen kóborokat a szászok *laskás kuruczok*-nak nevezték volt..."²⁶

A kis és középnemességből is többen a kurucok soraiban kötöttek ki. Jó részük nyilvánvaló politikai számításból, hiszen a francia udvar által támogatott, Európa több uralkodójától elismert, vagy legalábbis számon tartott mozgalom nem tűnt esélytelennek. Másoknak pedig – ha hitelt adhatunk az utólagos magyarázkodásnak –, kuruc fogságba esvén, nem volt egyéb választása. Vargyasi Daniel István, Udvarhelyszék későbbi főkirálybírója több oldalon részletezi emlékirataiban, miképpen fogták el a kurucok, midőn Vargyasról Brassóba próbált menekülni (oda, ahol a Habsburg-hű nemesség kereste a városfalak oltalmát). Végül hozzáteszi: „Midőn aztán a nyugtalan idők ezen zavaros szélveréseitől a mi ifjú korunk is egészen elborítódott volna, akarva nem akarva a szövetkezett magyaroknak társaságába belé kellett merülnünk.”²⁷

Nem tudjuk, Orbán Eleket mi vonzotta a kurucok soraiba. Sejtjük csupán, hogy korábbi jótevőjének, Pekry Lőrincnek – aki maga is úgy lett Rákóczi híve, hogy 1703 decemberében a kurucok fogságába esett – része lehetett e döntésben. Mindenesetre némely viselt dolgaiból gyanítható, hogy ő nem a „laskázás” szintjén igyekezett hasznot hajtani a vitézi életből. Ez derül ki legalábbis egy Közép-Erdélyben fekvő falucska, Mezőszentjakab jobbágyainak Radvánszki Jánoshoz, a fejedelem teljhatalmú erdélyi megbízottjához írt, 1704 júliusában kelt panaszleveléből: „...mivel mióta ennek az falúnak dominus terrestrise [földesura] Szebenben beszorult, azóta k[el]g[y]elmes urunk ő n[agysá]ga számára foglaltanak el beniünket, mostan penig Orbán Elek uram tart számot reánk, mely sok változások mia annyira elnyomorodtunk, hogy nincsen lelkinknek hova folyamodni éjjeli és nappali sok húzás vonás mia.”²⁸

26 Szeles – Szájdél, 1898. 396.

27 *Erdély öröksége. Erdélyi Emlékirók. VII. Erdély változása. 1703-1750.* Bp., é.n. 181-183.

28 R. Kiss István: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemsé válságát.* Bp., 1906. 147.

Jó volna tudni, mit jelent itt a „számontartás”: csupán a fejedelem hasznára lefoglalt gazdátlan birtok kezelését, netán öncélú kiaknázását, bekebelezését (vagy annak szándékát). Ami tény, hogy Orbán Elek serényen igyekszik felfele a „servitiumok és szolgálatok” grádicsain. Igaz: annak, hogy „derék táborozást viselt”, nehezen lelni nyomát. Azaz 1704 augusztusában, amikor „Nemes Udvarhely szék” kuruc hadát lustrálták Medgyesen, az összeírók a „Nemes száz” (a székbeli nemesek különítménye) felsorolásánál a következő bejegyzés olvasható: „Orbán Elek Csáki László ur[am] ezeriben”.²⁹ Ott azonban sehol sem szerepel. Az esztendővel előbb őáltala kommandírozott falvak „serege” (apró változásokkal) immár „Borsai István uram száza”-ként jelenik meg az udvarhelyiek hadában. (A lengyelfalviak sorában ott van – többek között – „Benedek Márton, Orbán Elek uram szolgája” is.)³⁰ Orbán Elek viszont egészen máshol bukkan elő. Épp egy hónappal az udvarhelyi had Medgyesen történt megszámlálása előtt már az erdélyi kurucok nem kis hatalommal élő embereként, levélben kereste Klein János Beszterce városi főbíró:

„Mint jóakaró uramnak ajánlom k[elg][yelme]dnek kész szolgálatomat. Isten k[elg][yelme]det sok jókkal megáldja!

Az úr, Száva Mihály uram [a kuruc hadsereg ellátásáért felelős bizottság vezetője – HGM] az mely repartitiókat tölt az K[olozs]vár alatt való militia intertentiójára öt holnapra, az két hétre sem elég; mert itt úgy megszaporodott az had, napról napra is szaporodik. Csak németünk regularis három compania gyalog és egy compania lovas. Harmad nap alatt hat ezer hadnál több leszen itt. [...] Kenyerünk, semmi vágó marhánk nincsen. Az kegyelmes urunk ő n[agysá]lga és az haza kárára ezek miatt az hadat el nem oszlatjuk; mert az sükségtől viseltetvén az had az táborhoz közel való falukra excurrál, szekereit fű, fa hordani behajtja, vágó

29 II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Kolozsvár, 1994. 396.

30 Uo. 406–412.

marháinak csordáit behajtja és így két hét alatt két mérföldig az tartomány végképpen elpusztul.

Azért k[e]l[yelme]d Besztercze székről intra quinque dies [öt napon belül] ide a táborba a mi quitentiaánkra [nyugtánkra] cubulos trici 1200, avennae cubulos 250 [250 köböl zabot], 1040 mázsa húst administráltasson, minden mázsát száz forintra intézvéen. Ha nagyobb marha lesz, per libras [fontonként] többre deputáljuk, ha tinó per consequens [amint következik]. A főtiszturak s más tisztviselők asztalára, úgy a mi kezünk alá túkot, ludat, eczetet, hagymát, egyéb kerti veteményt, szalonnát, valami fűszer-számot is administráltasson k[e]l[yelme]d, másként az had szükségét, késedelmet nem szenvedvén, instructiojában van Pralukai Mihály uramnak, minthogy az vágó marha legszorosabb, Beszterceszékből akármelyik falunak minden marháját hajtassa el az fenn specificált mázsa számig, egyébből pedig ha mi fogyatkozás lesz in administratione, bővebben küldünk k[e]l[yelme]dtekre katonákat kikkel is az had szükségére valókat kénytelenítettünk megvétenni. Jobb volna pedig k[e]l[yelme]dteknek ad singularem requisitionem [egyetlen megkeresésre] administráltatni; mert jól tudja k[e]l[yelme]d, az katona excessus [túlkapás] nélkül nem jár. Fű, fa hordó szekér ötven kell, kaszával, fejszével, villával, ezenkívül húsz szekér eleibe tésalás ökör hat ökörrel. K[e]l[yelme]det követem búsításomról; evvel tartozom, meg kell lenni.

Ezzel maradok k[e]l[yelme]dnek

Datum ex castris ad Pusztaszentmiklósi táborban, 22 Jul. 1704.

Kész szolgálja

Orbán Elek

Kolosvár alatt való hadak commissarius.³¹

Klein ezután ír Radvánszky Jánosnak, panaszolván, hogy miután igyekezett előteremteni a „föcommissarius” által, „az

31 R. Kiss István: i.m. 164-165.

nemes ország egyenlő akaratjából” a városra és vidékre kivetett „naturálékat”, közbejött „hirtelen Orbán Elek uram ő k[e]g[yelm]e kemény missilis levele [...] melyben ő k[e]g[yelm]e sokkal többet kíván...”. A főbíró ezt sérelmesnek találja: „Kérem az méltóságos urat, mint az mi kegyelmes urunk ő n[agysá]ga erdélyi plenipotentiariusát, méltóztassék ezen dolgot remediálni és ez iránt parancsolni, melyik assignatiót [kiutalást] tartsuk elsőbbnek, az nemes országtól rendeltetett főcommissarius assignatióját-é, vagy penig Orbán Elek commissarius uramét?”³²

Még további érdekes dolgok derülnek ki abból a levélből, amelyet Vay László, Rákóczi régi híve, a kurucok ugyancsak fontos embere küldött Radvánszkynek Besztercéről, 1704. július 26-án: „Nemes Besztercze városa becsületes főbírája jelenti nékem, hogy micsoda confusióban vagyon ezen megromlott vidéknek dolga. Úgy tudom, az nemes ország, k[e]g[yelm]e[d] consensusa is accedálván [hozzájárulván], választá Száva Mihály uramot főcommissariusnak; ő k[e]g[yel]mek és ő k[e]g[yel]me dispositióját engedelmességgel effectuálni készek, csakhogy Orbán Elek uram azon Száva uram dispositióját, a mint látom, bontogatni akarja. *K[e]g[yelme]d maga meg fogja ismérni, micsoda ember legyen, én penig jól tudom, ő k[e]g[yel]me ki legyen.*” Kéri Radvánszkyt, „tekintse meg ezen vidéknek mind az obsidio [megszállás] miatt megromlott állapotját, s mind penig másként is terméketlen, sovány voltát”, és érje be azzal a száz vágó marhával, amit a beszterceiek a had gyors megsegítésére „megindítottak”, és többet ne követeljen.³³

Meglehet, hogy a célzás csupán egy gátlástalan feltörekvő jellemzését helyettesíti – mely kategóriába Orbán Elek, eddigi ismereteink alapján, kétségtől befér –, és lehet egyéb is mögötte. Mindenesetre, megbízatása végrehajtásában tanúsított buzgósága bevált: 1705-ben Orbán Elek már Rákóczi főlovászmestereként nemes fajú tatár lovakat vásárolt a fejedelem számára

32 Uo. 167–168.

33 Uo. 168–169.

Krimben és Bucsákban.³⁴ Rákóczi néhány későbbi levele viszont arra enged következtetni, hogy a lóvásárlás inkább figyelem-elterelő foglalatosság volt, igazából az ifjú székely nemes fontosabb ügyek intézésén is fáradozott.

1707 elején hősünk már Rákóczi erdélyi fejedelmi székbe való beiktatása körüli kulisszatitkok egyik beavatottjaként teljesít futárszolgálatot, miközben a nyilvánosság előtt most is lőügyben jár el: február 19-én a fejedelem Moldvába küldi Munkácsról, Szabó Andrással együtt, meghagyván Udvarhelyszéknek, hogy nekik „a lovak vásárlásához szükséges emberek dolgában, vagy más aassistentia iránt, segítséggel legyenek.”³⁵ Csakhogy tizenegy nappal korábban, Sárospatakról, az „Erdélybe való bemenetel” ügyében intézkedve a következőket írta Pekry Lőrincnek: „... Ámbár ugyan Nemzetes Vitézlő Orbán [Elek?] ... [a pontozott hely ki van szakadva] hívünknek Munkácsról minapában küldött parancsolatunk szerint hamarább kellett volna hozzánk jönni: mindazonáltal ennyi időre lett eljövételét [le]velünk késedelmes beérkezésének tulajdonítjuk; kitől mind szóval izenetit, mind levelében feltett dolgokról való írásait bőven értettük kegyelmednek.”³⁶

Pekry a bevonulás előkészítésének kulcsembere, amint Rákóczi jellemzi, „kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott.”³⁷ Orbán Elek – Pekry kegyeltje – itt már a mozgalom kulcsfontosságú dolgaiban közvetít írásban, sőt *szóban*, mégpedig oly információkat, melyekre a válaszlevélben Rákóczi – feltehetően biztonsági okokból – csak sejtelmesen utal. Majd február 21-én Vay Ádám udvari kapitányhoz megy levél, ismét Munkácsról, szigorúan bizalmas közlés „az gyűlés [országgyűlés] helyéről”. Sejthetően ugyancsak biztonsági megfontolásból úgy intézkedik, legyen előbb leszögezve „Fejérvárt [...], Kolozsvárt vagy másutt az gyűlésnek

34 Jakab – Szádeczky, 1901. 426.

35 Uo.

36 Thaly Kálmán (szerk.): *Archivum Rákócziánium*. II. Bp., 1873. 18.

37 *II. Rákóczy Ferenc fejedelem Emlékiratai*. Bp., 1979. 177.

terminussa, és csak rövid nappal azelőtt transferáltassék Fejervárra, és ottan az inauguratio meglévén, más olyan harmadik helyre, a hol mind subsistentiára, mind securitásra nézve alkalmas volt; így [...] mindenek alkalmasan véghezvethetnének az elődés praetextusa alatt. Az convocatiókat tegnapelőtt Orbán Elek elvitte, de félek, hogy Somlyó felé vette útját.”³⁸ A „tegnapelőtt” éppen 19-ére esett, amikor Orbán Elek a moldvai lovakért indult...

A „harmadik hely” – mint tudjuk – Marosvásárhely lett, ahol az országgyűlés április 5-én nagy pompával iktatta be Rákóczi Erdély fejedelmi székébe. Ez viszont nem akadályozta meg Rabutin császári csapatait abban, hogy még azon év októberében Aradot, majd hamarosan Erdélyt is birtokukba kerítsék. Ettől kezdődően pedig az erdélyi falvak-városok sűrűn cserélték gazdájukat, hol kuruc, hol labanc kézen forogva, s a nép az egészből csak annyit értett, hogy *sanyarú világban* kell élnie... Nem meglepő, hogy sokan elpártoltak a bizonytalan kimenetelű üggyől.

Orbán Elek nem szerepel a császár hűségén megmaradt vagy arra visszatért udvarhelyszéki nemesség hivatalos névjegyzékén,³⁹ de nem találjuk a 37 Moldvában bujdosó kurucpárti nemes között sem, kik 1708. szeptember 4-én Dormonesten (Dărmănești) gyűlést tartottak, sem azon hat között, kinek ottlétéről tudtak a gyűlésezők.⁴⁰ Pedig akkor még alighanem ott volt, vagyis hol ott, hol meg másutt, ahol éppen szükség volt szolgálataira, mert a fejedelem Kassán, 1708. január 10-én keltezett, Grabaricsnak címzett levelében ezt olvashatjuk: „... nagyobb szükségünk lett volna Havas alföldébe való bemenetelére, és Orbán Elektől informatiot vévén, úgy is betérhetet volna az módvai vajdához, helyesen excusálhatta

38 Thaly Kálmán (szerk.): i.m. II. 23.

39 SzOkl. IV. 349–351.

40 Csutak Vilmos: Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707-11-ben. In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929. 637.

volna az levélnek nem küldését avval, hogy még visszajövetelit nem tudták.”⁴¹

A sokat utazgató Orbán Elek Moldvába későbbben is visszavisszatér, olykor talán huzamosabb időre, mert – maga írja végrendeletében – volt idő, amikor családját is ott helyezte biztonságba (úgy, mint 1710-ben, a „Blesest [Blăjești?] mezején épített” szálláson).⁴² Különböző ürüggyel tett útjai során pedig *informatiokat* gyűjt, magyarul: kémkedik. És megmarad a fejedelem hűségén akkor is, midőn az általános amnesztia, a sereg sorait tizedelő pestis, az ország kimerült állapota bomlasztotta a kuruc csapatok rendjét, készítetett többeket arra, hogy esküvéseikkel újra a császári udvar kegyeit keressék. „Szaporán kezdének hazajönni az erdélyi kurucok Molduvából gratiára...”, írja 1709-ben Cserei Mihály, felsorolván 25 nevet, de Orbán Elek itt sem szerepel azok között, kik „... haza jödőgelnek naponként a hugyos körtövélyre.”⁴³

Pedig Erdély helyzete a kurucok szempontjából hosszú távon sem volt kecsegtető: csapataik már inkább csak az erdőkön tartották magukat, de „prédálásból” élvén, eltávolodtak a néptől. Az erdélyi várak mind a császáriak kezére kerültek, még Váradot is Erdélyből élelmezték.⁴⁴

Mindennek ellenére Orbán Elek csak 1711-ben érkezett haza, Moldva felől, tehát nyilvánvalóan kuruc sorból. Bár nem emigrációban halt el, mint kései utódja állítja, aligha vonhatnók kétségbe a fejedelem és a kurucság ügye iránti hűségét, ha nem ébresztene némi gyanút, hogy a következő években, midőn a harcok alig csitultak, már a közélet aktív részvevője; társai pedig – akikkel együtt, vagy csaknem egyidőben utazik az országgyűlésekre Udvarhelyszék követeként (Sebesi Jób, Markó Sándor, Szombat-

41 Thaly Kálmán (szerk.): i.m. II. 149–150.

42 *Végrendelet*. 499.

43 *Cserei Históriaja*. 435.

44 Kövári László: *Erdély története*. VI. Kolozsvár, 1866. 83.

falvi Zsigmond, Kovács Péter)⁴⁵ – a fennebb említett, 1708-ig terjedő listán a császárhűek között található. Az is furcsa, hogy a korábbi kuruc hős Stephan Steinvillet, Erdély 1711-ben tisztségbe lépett katonai főparancsnokát, ki a Rákóczi-korban őrnagy, majd tábornok volt a császári seregben, „régi nagy jó uram”-nak nevezi,⁴⁶ elmesélvén végrendeletében, miképpen volt segítségére egy kétes birtokügyben. Hozzáadva mindehhez Mária Terézia 1744-ben írásba foglalt dicsérő szavait („... az egész fejedelemséget érdeklő alkalmakkor is irántunk s császári házunk iránt hűségének derék tanújelét adta...”), kémregényeken nevelkedett fantáziánk máris kettős ügynököt lát a korábbi lojális kuruc személyében. De szabadjára engedve képzeletünket, emlékezetünket se tegyük félre. Mert ugyan miféle kettős ágens lehet az, ki lakodalma [vagy akár kézfogója] másnapján döbben rá, hogy [leendő?] felesége nem egy, hanem három gyermeket hoz előző házasságából?!

...És amiről nem kívánt tudni a kései utód

Orbán Elek ugyan nem dicsekszik Rákóczi oldalán viselt dolgaival, megfosztva ezzel bennünket egy izgalmas olvasmányélménytől, de némileg kárpótolnak végrendelete azon passzusai, melyek élénk színekben ecsetelik a „revolutio” korának nyomorúságait: „... [A] gyergyó-szentmiklósi templomból generalis Gráffen praedálta el egy nagy ládával való könyveimet egyéb javaimmal együtt; a feleségem maga is ott volt Gyergyóban és nekie is semmije meg nem maradt; esztendeig akkor nem is láttam az feleségemet, Isten tudja micsoda szegénységben volt, csak egy szolgálójával más emberek háta megett nyomorgott, a míg én más országokról előkerültem.”⁴⁷

45 Az 1714. január 6-ra, Nagyszebenbe összehívott országgyűlésen Orbán Elek Sebesi Jóbbal és Markó Sándorral képviselte Udvarhelyszéket. (Jakab – Szádeczky, 1901. 446.); Kovács Péter és Szombatfalvi Zsigmond az 1717. január 7-re hirdetett országgyűlésen voltak a szék követei (Uo. 449.)

46 *Végrendelet.* 494.

47 *Végrendelet.* 488–489.

Immár tudjuk, valami módon, az utolsó pillanatban ő is élt az udvar „gratiájával”. Birtokán lehangoló látvány fogadta: „Minde-nütt való jószágunkat pusztán találtuk, egyik udvarházunknál is csak egy karó-kertet sem találtam; az lengyelfalvi köudvarházunk a nagy tűzben földig lehasadozott [...] ... A frátaí udvarházat is, mikor az bujdosásból hazajöttem, egy karó kert nélkül, pusztán találtam, az háznak felét nagyon mind megjuggatták az németek, artelleria szállott volt be az udvarházhoz, szakálosokat, seregbon-tókat vontak volt fel az ház héjjára, a palotára borjuk jártak delelni.”⁴⁸

Közben Erdély-szerte tombol a pestis. A ragály 1708-ban Bukarestben ütötte fel fejét, onnan terjedt át Moldvába. „... Valami gyergyai cigányok - olvashatjuk Cserei Mihály krónikájában - kik a kurucok előtt futottak vala Molduvában, betegen kijövének Gyergyószentmiklóstra, ott meg is halának, egyiknek pokrócát más cigány gyermek elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a többi falusi emberekre is kihat a contágió. A németnek hírivel esvén, mindenfelől az útakot bevágatja, s strázsákat állít, senki se be ne menjen Gyergyóba, se onnan kijöjön, de már azelőtt egy segesvári szöcs vadbőrök vételire ment vala Gyergyóban, s mihelt hazamene Segesvárra, maga elsőben, azután minden háza-népe s a szomszédság is meghalának. A Rabutin regimentje vala ott quártélyban, kijöve onnan a táborra Küküllőváratt, hálának egy éjszaka Küküllővárat, mindjárt elkezdődék a pestis, azután Marusvásárhelyen és az egész Marusszéken, Torda vármegyében szörnyen kezdének halni... [...] Udvarhelyszékre is a Segesvárott szolgáló leányokról elhatalmazék, és szörnyűképpen halnak az egész székbén.”⁴⁹

Mintha Defoe *Londoni pestisének* első sorait olvasnók a ragály terjedésével kapcsolatos mendemondákról, az erdélyi tájakra átír-va. A katonaság kerüli a fertőzött vidékeket, amit kihasználnak a

48 Uo. 493.

49 Cserei *Históriája*. 429-430.

kuruc szín alatt fosztogató tolvajok. Egyik „kapitányuk”, Fekete Vaszyly 1709-ben Marosszékről „Udvarhelyre jöve, egynéhány napot üle a sok tolvajokkal, mind a császári embereket, mind a körül való nemességet meg sarcoltatván, számtalan prédával onnan elmene”, de Nagysinkről elüzetvén „visszamene Udvarhelyszékre s mivel ott döghalál grassál s a német oda nem megyen portyázni, ő ott vendégeskedik s prédálja a szegény falukat.”⁵⁰ Udvarhelyszék 1711-ben kelt, a „királyi deputatio”-hoz címzett kérelmében olvashatjuk: „Minthogy a pestis miá az két esztendő alatt közöttünk nem igen foroghatott az ő felsége militiája, éppen szabad prédájokra tartják lenni az tolvajok, mely miá már nemcsak javainktól fosztattunk meg, de magunk személyünkben is minden nyáron halálra üldöztetünk tőlük...”⁵¹

(Ezek után csoda lett volna, ha a lengyelfalvi udvarház „karókerítése” épen marad...)

A pestis Orbán Elek közeli rokonságát sem kímélte: 1710-ben, Máramarosban meghalt előbb sógorának, „Felvinczi Zsigmondnak három gyermeke, azután egynéhány cselédje, azután maga Felvinczi Zsigmond, Felvinczi Zsigmond után megint több cselédje, utoljára maradt felesége Rácz Ágnes, kire is reáragadván a pestis, idétlent szült, nagy nyavaljájában mégis oztán két nemesember előtt fekvőágyban testamentumot tött...”. Ez végül is hasznot hozott az Orbán portára, hiszen haldokló sógornője Orbán Elek feleségére, a nővérére hagyta „az édesatyjától Rácz István uramtól vött bonumokat”, „... Ezek ugyan igen szép clenodiumok valaának” – jegyzi meg Orbán Elek, aki viszont elégedetlen azzal, hogy felesége leányai közt osztotta szét őket, így közös gyermekük kimaradt az örökségből...⁵²

Térjünk vissza a „revolutio” végének Udvarhelyszékére. Kiszorítatván a prédálók a császári katonaság által, következett a

50 Jakab – Szádeczky. 1901. 434.

51 SzOkl. VII. 166.

52 *Végrendelet*. 499.

„qartélyozás” cseppet sem enyhébb terhe, merthogy – a már idézett udvarhelyi krónikás, Szeles János szavaival élve – „... minden által járó militziát ingyen való gazdálkodással kellett befogadni, és minden fizetés nélkül elébb költöztetni.”⁵³ A pestis sem akar csillapodni, 1711-ben – amint Cserei Mihály írja – „Erdélyben még ugyan senki számba nem vette, mivel a pestis a mai napig meg nem szűnt, de gondolom nincs héja százezernek kik eddig a pestisben megholtanak...”⁵⁴ A sáskák is „sereggel jártanak”, 1711-ben marhavész pusztít „300 000 pénznél több kárral”, égszakadások, árvizek fokozzák az általános rémületet. A nyomorgó udvarhelyieken egy Szeles által Szántimor néven emlegetett, helyben kvártélyozó császári generális próbált segíteni: ispotályt építtetett, „az oda rekesztett betegekre a regiment borbélyával gondot viseltetett”, ingyen cipót osztogatott a szegényeknek. Értesülvén erről a környék népe, „kivált ha mirigyesnek [pestisesnek] érzette magát, legottan a város felé indult, némelyek az útban megholtak, mások béérkezhvén, a piacon a varga szín alatt vertek szállást magoknak, a hol némelykor 3 és 4 feküdt halva, ezeket a város bírása az város költségén temettette el, némely halottnak a nagy szükség mián rágott fű találatott a szájában.”⁵⁵

Az elhúzódo kétségbeesés pedig – amint ez ilyenkor lenni szokott – mindenféle mendemondát nagyít és színez csodás- vagy rémképekké. „Itt Brassóban húsvét éjszakáján a bolgárszegi oláh templomban egy crucifixus kép vérrel veritékezett, azután egynéhány napokon az egyik szemiből szüntelen jött a nedvesség... [...] Itt benn a városban [...] a nagytemplomban szörnyű ropogás, csattogás hallatott, mintha ágyúkkal löttek volna, a nagypap közel lakván a templomhoz, odament az utcaörzökkal, semmit nem láttanak, hanem rettenetes világosság volt az egész templomban.

53 Szeles – Szájdél, 1898. 400.

54 Cserei *História*ja. 474.

55 Szeles – Szájdél, 1898. 400–401.

[...] Fogarasföldin vasárnap sütven egy oláhné kenyeret, vérré vált a kemencében; Háromszéken Szentlélek táján fenn az aerben szárnyas hangyák nagy sokasággal, rettenetes tusakodással egybementek, mint két tábor, s úgy vittanak. Kolosváratt, Szebenben fényes nappal fenn az aerben férfiábrázatban, mezítelen fegyvert tartván keziben, úgy állott; ugyan Kolosváratt leány képiben szörnyű jajszóval kerülték a várost, és ott közel egy tóban a kígyók, békák egymást szörnyűképpen mardosták, ölték úgy, hogy a víz is megvéresedett tőlük.”⁵⁶ Aki pedig mindezt lejegyzí nem valamely eldugott falucska görögkeleti pópája, hanem a reformátusok udvarhelyi kollégiumában iskolázott Cserei Mihály...

Valaki ily időkben megőrzi józan cselekvőképességét, elismerést érdemel. Hősünk pedig a károk orvoslásához lát, újjáépíti a frátai udvarházat, kiegészíti „ijjas-fijjas” nagy csűrrel, istállókkal, „árnyékokkal” [árnyékszékekkel], „tyúkász-házzal”, konyhával, cselédházzal, körülvéteti „az udvarház tájékát, csűr-kertet, gyümölcsös-kerteket mind novo ex novo sátoros kertekkel.”⁵⁷ És, miközben a romjaikból feltámadó udvarházak körül még javában folyik a munka, a bujdosó fejedelem pedig a Versailles melletti Passy-ban a „hogyan tovább” egyre fogasabb kérdésén töpreng, Orbán Elek uram leteszi voksát az új rend mellett. 1713-ban, Udvarhelyszék Bétában tartott közgyűlése őt bízta meg Sebesi Jóbbal és Markó Sándorral együtt, hogy a Nagyszebenbe, az 1714. január 6-ra összehívott országgyűlésen a széket képviselje.⁵⁸

Igen bölcs meggondolásból nem látta jónak végrendelete jövőendő olvasóit Rákóczi-kori kalandjaival szórakoztatni, ellenben a hagyatéki irat túlnyomó részében, ugyancsak jól megfontolt szándékkal untatja őket a birtokszerzés bonyodalmainak részletes ismertetésével.

56 Cserei *Históriája*. 440-441.

57 *Végrendelet*. 493.

58 Lévai Lajos: i.m. 16.

Mindenekelőtt osztotni kellett a „revolutio” alatt elhalt szülei örökségén Orbán Simon urammal.⁵⁹ Ez a nem éppen családias titulus, mely édes öccsének kijár a végrendelet lapjain, részben a korabeli írásbeliség illemkódexének következménye. Ám az osztzkodás sem zajlott teljesen testvérekhez illő módon. Elek, jobban ismervén „oszló jószáguk állapotját”, megfelelzi a birtokot, viszont a Nagyszombaton iskolázott, másfél esztendeig Bécsben jezsuita pátereként működő Simon hol egyik, hol meg a másik részt választja. Végül marad Eleknek a „legyelfalvi portio”, tartozékai-val, úgymint az udvarhelyi, szentléleki, malomfalvi, sükei, diafalvi, gyepesi, karácsonfalvi, derzsi, bögözi, agyagfalvi, szolokmai, cibrefalvi, héjaszói és fületelki „portiókkal”, Simon pedig a szopori és bőzödi részek birtokosa lesz. Felesége révén jutott a frátai jószághoz, melyet azonban a „fiscus” lefoglalt. Visszaszerezni nem volt könnyű, Steinville „generál commandó” segített neki, akárcsak az aranyosszéki harasztosi jószág esetében, melyért „majd kardra is köl” a vetélytárs Kun Mátyás által kihozott „feles gyülevész katonákkal”. Az Orbán család „szerencsés birtokszerzője” – amint Persián Kálmán, a familia tagjainak életrajzírója nevezi –, nem válogat az eszközökben, megkaparintja a feleségével rokon Zsukiak „titulusa alatt” lévő „bitang jószágot”, melyen „senki kezét nem tartotta”, a peterdi és oklosi „portiókat”. Mikor fiára, II. Elekre testálja javait, tekintélyes birtokai voltak Aranyos-, Udvarhely- és Csíkszékben, Szolnok-Doboka és Kolozs vármegyékben.⁶⁰

Leplezetlenül anyagiasság volt. Holtában is neheztelt feleségére, aki 1726. február 2-án távozván az elők sorából, főúri nagyvonalúsággal hagyakozott: „Azelőtt in discursu [szóban] magát mindenkor az tordai templomba disponálta hogy temessék, de akkor pater

59 Orbán Simon a jezsuiták nagyszombati egyetemén tanult, Apor Péter diáktársa volt. Utóbbi írja róla verses visszaemlékezésébe: „Társam Nagy-Szombatig s helyben Orbán Simon”. (*Apor Péter művei*. I. 249.)

60 A birtokszerzés folyamatának alaposabb megismeréséhez az egész *Végrendelet...* elolvasandó.

Sz[ent]léleki uram előtt való dispositiójában írott temetést a kolosvári jesuiták templomába, mely is énnekem nem kicsin költségemben költ, sajnálta[m] is annak költséges dispositióját, mert az mint oda feljebb megírtam, olyan statusban vettem el a feleségemet, hogy még az első férje temetésére felkért kölcsön-pénzt is én fizettem volt meg...” Emellett, a páternek sebtében tollbamondott végrendeletében „a mi mobile bonumi voltak, mindenfelé eldisponálta, a mikházi, csiki, udvarhelyi, dési elastro-mokhoz, jó bőven tett dispositiot...” Bosszúságát csak növelte, hogy ezeket mind neki kellett a kedvezményezettek hasznára „praestalni”.⁶¹

Elek ennél sokkal megfontoltabban osztogatott. A harasztosi jószágot előbb mostohafiának adta, kivel sok gondja volt „garabonczássága”⁶² [összeférhetetlensége] miatt, majd elcseréli, adva neki a frátait, s maradva ő Harasztoson, hol impozáns kastélyt emeltet. Már korábban megfigyelhettük, amint birtokának súlypontja a gyengébben termő udvarhelyi tájról mindinkább a felesége jogán bekebelezett, kövérebb barázdájú aranyosszéki és vármegyei jószágok felé tolódik.

A harasztosi birtokközpontot Orbán Balázs leírásából ismerjük: „A Keresztesmező fölött elterülő Bogáth déli oldalán hegy-lánczolat nyúlik el; végső kifutványa ez a Székelykő előhegyeinek, mely az Aranyos jobb partja mellett vékony keskenyen nyomul le, azután a Létom pataka völgye és a Maros között elterjeszkedve oly hegy-háromszöget alkot, melynek Maros által mosott keleti alján Kocsárd, Földvár és Veresmart helyezkedett el; déli végcsúcsánál – hol a Létom völgye a Maroséval egybeolvad – fekszik Felvicz, míg a központjában levő hegykebelbe **Harasztos** rejtőzködik.

Ezen rejtett hegykebelből kis csermelyke indul keletnek, szűk völgyének Maros terére nyíló torkolatja éppen Kocsárd alsó

61 *Végrendelet.* 500.

62 *Uo.* 495.

végénél van, hol a kártékony patakocska Roszpataknak neveztetik... [...]

Fennebb hatolva a patak sziklás völgyén egy helyt a völgy mesterséges, s roppant munkát feltételező töltések által van átgátolva, melyek által a patak feldugatván, terjedelmes tó jött létre. [Jegyzet: Az Orbán család halastavai voltak.] Ezen gátlást több alkalommal szelte át a feldugott víztömeg, mikor árvízként rontott Kocsárdnak, s azt elöntötte, azért nevezték el azt Roszpataknak, s azért hagyták ott völgyületét.

Fél órával fennebb, hol a völgy kétfelé ágazik, találjuk az erdők zöld keretében igen regényesen fekvő **Harasztost**. [...]

Harasztosnak két völgyébe felnyúló két utcája van, egyiket Halom-, másikat Medgyes-utcának nevezik, mindkettő a régi székely nemek emlékét védi, mutatva azt, hogy Aranyosszékre a Halom és Medgyes nemből is települtek. A katolikusok temploma a két völgy közti magaslaton, a reformátusoké alább fekszik, mindkettő újabb épület. [Jegyzet: Mert Harasztos az udvari sörfőzdéből támadott tűz által 1815-ben csaknem egészen leégett; elhamvadtak ekkor templomai, elolvadtak harangjai, úgy épültek a korábbi egyházak helyett a most is meglévők.] Harasztos ös lakói mind szabad székelyek és reformátusok voltak, a katolikus hívek azon cigányoktól származnak, kiket Aranyosszék egykori főkirálybírái, a két b. Orbán Elek telepítettek oda. Ők építették a kath. templomot, s látták el fekvő birtok és adományokkal.

Az Orbán [...] családnak oly nagyszerű kastélya volt a falu alsó felén, mely Bombardus⁶³ szerint (mi alig valószínű) a templariusok Harasztoson volt kolostorából alakult át, s melynek Erdélyben kevés párja volt. Egy 1754-ből keletkező conscriptio van családom birtokában, ebben az akkor még teljes épségben fennállott kastély

63 Hivatkozás Bombardi, Michaelius jezsuita atya művére: *Topographia Magni Regni Hungariae, Sive Nobilissimae ejus Ditionis, Quam modo Hungariam dicimus, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Serviae & Bulgariae etc. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae Provinciis....* Viennae, 1718.

nemcsak hogy egész részletességgel van leírva, hanem alaprajza is mellékelve van; ebből kiviláglik, hogy erős védbástyákkal ellátott, sáncz és védfalakkal körülölelt roppant erőd volt, melynek még 12 szakálosa a conscriptio készültekor is megvolt. A hagyomány kiegészítőleg azt mondja, hogy az Orbán kastély folyton őrizettel volt ellátva, s villongós időkben nemcsak Aranyosszék tartotta gyakran ott gyűléseit [*Jegyzet*: Melybe egy nagyon régi, egészen faragott kőből készült templom is be volt foglalva, s mely Bombardus atyában költheté azon hitet, hogy a kastély templarius kolostor volt kezdetlegesen.], hanem török-tatár járások alkalmával a vidék népessége is odahúzódott, s a vízzel tölthető sánczokkal körülölelt erődöt a tatárok és törökök több ízben ostromolták sikertelenül. Öreg emberek még emlékeznek ezen kastély teljes ép voltára; mondják, hogy az oly fényes volt, melynek messze földön nem volt párja, magas izmos bástyái közt volt a középben egy körídomú roppant torony, hol a löpor és golyók tartattak, s mely a leírásról ítélve egy zömtorony lehetett. Ezen kastély, mely régészetiileg s történelmileg is nevezetes lehetett, az ősi birtokosok kezéből a gr. Thoroczkaiak birtokába ment át zálogczimen, s Thoroczkai Pál a még teljes épségben álló kastély köveit potom árért adta el akkor, midőn a Létom völgyén levezető országutat készítették, mely egészen a szétrombolt kastély köveiből rakatott ki. Most az egykor fényes kastélyból – mely a völgyet egész szélességében betöltötte – csak romok maradtak fenn, de a két öl szélességet meghaladó alapfalak még ily dült állapotukban is mutatják a kastélynak régi korban épült, s roppant erős voltát.”⁶⁴

E leírást olvasva, a harasztosi kastély többnek tűnik egyszerű birtokközpontnál. Ennek magyarázatát leghamarabb első gazdája aranyosszéki közéleti ténykedésében találjuk. Kétségtelen: miközben birtokának súlypontja Udvarhelyszékről Közép-Erdély felé tolódott, vélhetően politikai érdeklődése is a vármegyei területek

64 Orbán, V. 80–81.

közé beékelődött kis székely szék irányában kezdett élénkülni. Hogy az itteni rendek is elfogadták – jóllehet öshonos sem volt, meg a székbeli birtokait is alig néhány esztendeje szerezte – abban szerepet játszhatott az említett törvényhatóság vezetőinek ez időben – alighanem a Habsburg közigazgatás által követelt modernizáció kényszerűségéből – történt szemléletváltása, amelyről egy 1722-es közgyűlési-jegyzőkönyvi bejegyzés tanúskodik:

„Jóllehet az Nemes Székely Natio boldog emlékezetű királyok és fejedelmek idejében kötelesség szerint mindenki fegyverrel szokot volt szolgálni és az hadakozást inkább, mind sem az deáki tudománt fréquentálni, mind azon által hogy az törvény szerint való igazság ki szolgáltatassék kinek kinek az írást tudók közzé, írást tudatlan jó törvényhez értő igaz haza fiát is az assessor i hivatalban, kivált itt Nemes Aranyos Székben felesen bé vettenek, annyira hogy az szék[ne]k kitsinységéhez képest talán nagyobb számban voltanak, mint sem kívántatot volna, de [Isten] azokat többire már ez világból ki szállítván, nevelt [Isten] ez mű székünkben jó haza fiait, kik mind az haza törvénye s mind az deáki tudományban való experientiájok által Nemes Szék szolgálatjára alkalmas subjectumok, hogy azért az mű kitsiny székünk[ne]k assessor i hivatalban levő tagjai is az Nemes székely Natio assessor i hivatalban levő tagjaihoz conformáltatván, minden nemű Contributio, vectura és quartélyozástól [...] immunisok légyenek...”⁶⁵

Az 1725-ben, Kercsedén tartott székgyűlés alkalmával a Gubernium öt és Thorocz kay Jánost bízta meg azzal, hogy betiltsanak minden, Aranyosszék „Constitutiójában” eszközöndő újítást.⁶⁶ Felesége Harasztoson bekövetkezett halálakor, 1726 februárjában is „ország szolgálatján való expeditióban”⁶⁷ volt. Ismerve törtető természetét, szinte meglepődünk azon, hogy a szék rendjei csak 1732-ben választották főkirálybírójukká.⁶⁸ Eskütétellel egybekötött

65 ASzLT. Protocollum I/5. („Aladár” – 1719–1727) 506.

66 Orbán, V. 19.

67 Végrendelet. 499.

ünnepélyes beiktatása 1733. április 16-án, a Felvincen tartott generális székgyűlés keretében történt.⁶⁹ Divat volt ezidőtájt, hogy aki sikeresen áttornázta magát a főkirálybíróvá válás négy bukta-tóján (a székbeli rendek részéről történő jelölés, a *praesentatio*; a guberniumi jóváhagyás vagy *candidatio*; a királyi *confirmatio*; és végül a költséges nagy eszem-iszommal járó beiktatás, az *installatio*), kiskirályként ült székében, jobbára mindhalálig: „Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székben”⁷⁰ – hirdette kevéssel később az egykorú udvarhelyi főtiszt regnálását megörökítő szállóige. De nem voltak sokkal különbek a gyergyói Lázárok, vagy a háromszéki Aporok sem. Orbán Elek is ezt a modellt követte, egyebek mellett abban, hogy a székgyűlések megszokott helye ezután Harasztos lett: miképpen Csík-Gyergyó-Kászonban a szárhegyi Lázár grófok kastélya, vagy Udvarhelyszéken a Daniel bárók vargyasi rezidenciája, úgy válik Orbán Elek elsőszámú hajléka az aranyosszéki közügyek fő színterévé.⁷¹

Ezen túlmenően, igyekszik a szék minden ügyét áttekinthető állapotban és kézben tartani. Ezt szolgálta az 1734. március 17-én, Bágyonban tartott generális székgyűlés határozata is, mely „a Nemes Szék régi leveleinek fel olvastatására és újjólag való regisztrálására” bizottságot nevez ki, melynek tagjai 1734. március 29-én, a főkirálybíró harasztosi rezidenciáján „compareálván azon leveleket, a’ petsét alól fel szakasztván, újjalag registumba írássák és cum bona cura et provisione illendő fasciculusokba kötözvén [...], adgyák tovább való gondviselésre, hogy a N[em]es Szék benne kárt ne valljon.”⁷²

68 Orbán. V. 14.

69 ASzLT. Protocollum I/6. („Árpád” – 1727–1733) 41–42.

70 Jakab – Szádeczky, 1901. 537.

71 1733-ban még Felvinc és Kövend, 1734 márciusában még Bágyon, 1734. augusztus 26-tól viszont Harasztos a megszokott hely a generális székgyűlések számára. ASzLT. Protocollum I/6. („Árpád” – 1727–1733)

72 ASzLT. Protocollum I/7. („Gyula” – 1734–1746) 76.

A szék leveleinek a sorsát ezt követően is kiemelt módon szíven viselte. Az 1737. június 18-án, Harasztoson tartott székgyűlésen például a következőket foglalták határozatba:

„Ezen Nemes Aranyos Széknek régi ditsőséges Sz[ent] Királyoktól és nagy emlékezetű fejedelmektől vitézi és hűséges magok viseléséért adattatott egynéhány rendbéli donatiói és privilégumai; ezek mellett sok hasznos határt járt és egyéb szükséges levelei, mellyek mind eddig sok kezeken forogván hányódtanak, vetődtenek, változó háborúságos időkben földben, toroczkaikő bányákban dugattattanak, mellyek miatt rothadás és szakadozás eset némelyekben, ugjantsak Isten kegyelméből mindedig conser-váltattak, mely levelek[ne]k pedig ez szerént való hányódását, vetődését értvén és látván, mostani actualis M[é]l[tósá]gos fő király-bíró úr Lengyelfalvi Idősb Orbán Elek úr, kívánván ezen Nemes Szék[ne]k illy drága és nagy aestimatióra méltó levelei örökké való meg maradással mentől job és állandob helyre collocaltatnák, consultált és a Nemes Szék vice tiszteinek, érdemes tagjainak értésére adta, kinek is ezen jó és hasznos szándéka igen tetszván, nem tsak jóvallották, sőt egész Nemes szék[ne]k is értésére tévén hálálással köszönték, mely meg írt M[é]l[tósá]gos úr[na]k jóvallása és tetszése ez volt, hogy azon fen meg írt levelek a' Colosvári Captalanban bé adattatván in formali transumpto Captalan petséti alatt könyv formában irattatván, vétessék ki azért, hogy kitől Isten oltalmazzon, ha a Captalanból tűz vagy egyéb által el tanálnának veszni, a Nemes Széknél maradna meg, úgy e conversorisba a transumált könyv Szék kezéből el tanálna veszni, a meg írt Captalanban meg maradván tanáltassék; ez szerént azért az említett M[é]l[tósá]gos fő tiszt úr a Nemes Szék vice tiszteivel s egy arra deputalt Nemes Szék tagjaival azon meg írt leveleket a Colosvari Captalanba bé vivén és bé adván, in vero transumpto, sub sigillo capitulari, könyv formában ki íratta és veres bőrben meg aranyozva, két ezüst kaptsokkal meg erősítve compingáltatta, s ezen nemes generális confluxussán a Nemes

Szék[ne]k p[rae]sentálta, ilyen meg tartásra méltó p[rae]missával; hogy ezen Nemes Szék könyve a modo in posterior[ibus] conser-váltassék és tartassék a Nemes Szék hütös nótáriussa által két petsét alatt: u.m. a fő tisztt és nót[árius] petsétek alatt, ki is a juramenti formulában annak conservatiójára hütös légyen, ha penig a nótáriusnak annak conservatiójára, tűztől való félelem miatt alkalmas háza tája nem lenne, köteles légyen városon biztonságos helyen való conser[va]tiójára helyet szerezni, és ha mikor a' Nemes Széknek vagy privatus emberek[ne]k, minthogy armalisok is vadnak bele írva, ezen könyvben lévő levelek közül valamelyikre szükségek volna, hanem Nemes Szék közönséges gyűlésében nyitassék és ott petsételtessék újjabban le, mely M[é]l[tósá]gos úr p[rae]missáját a Nemes Szék is köszönettel vévén, unanimi voto approbálta, determinálván és concludálván, hogy ezen p[rae]missa szerént való conservatiója azon Nemes Szék könyvének in perpetuum observáltassék, az mint hogy bé is petsételvén, adák mostani nótárius Jobbágy András kezébe.”⁷³

Egyébként a főkirálybírótság mellett 1734-ben, 1735-ben, 1737-ben, 1740–1741–1742-ben a szék országgyűlési követe is volt. Ez a tény utalhat azon nyilvánvaló igyekezetére, hogy a szék közügyeit szilárdan saját kezeiben tartsa, netán arra is, hogy a szék rendjeinek sorában kevesen voltak alkalmasok az országgyűlési követi feladatokra.

Hetvenedik életévén túl, vagyonos és megbecsült közéleti személyként halt meg, 1742 júliusában. Kívánsága az volt, hogy Harasztoson, „a szőlő lábján”, kisunokája mellé temessék, „minden pompázás nélkül”.⁷⁴ Apór Péter versben búcsúzott tőle:

73 ASzLT. Protocolum I/7. („Gyula” – 1734–1746) 206. Ekképpen keletkezett az Aranyosszéki Levéltárban később is nagy hecsben tartott ún. *Aranyoskönyv*, mely az 1313–1735 közötti időszakból összesen 55 oklevél átiratot („transumptumot”) tartalmaz. (Vö. Someșfălean Livia: Scaunul Arieș. *Revista Arhivelor*, 1976. nr. 3. 293.)

74 *Végrendelet*. 504.

Az Aranyasszéknek főkirálybírája
Orbán Elek meghal július havába,
Igyenes jó magyar, szokimondó vala,
Tisztességes körben vala szép tréfája.⁷⁵

Az *igyes, jó magyarság* fogalma Apor Péter elméjében, ki maga is Habsburg-párti volt, kissé más értelmet nyerhetett, mint korunkban, amikor is tán összevonjuk szemöldökünket e szavak hallatán. Ám mérlegeljünk józanul: sikerült-e kétséget kizáróan rábizonyítani a kuruc-labanc kétkulacsosságot? Felróhatjuk-e neki, éppen mi, a XX. századvég gyermekei, hogy végrendeletében fátylat borít kuruc éveire? Élt-e egyáltalán ember mifelénk, ki megtehetette, hogy hivatalos jellegű önéletrajzában mindent, és mindent igazul leírjon? Könnyen feledte, hogy életét kockáztatta egykor a *Pro Libertate* jegyében, és vallotta, miképpen magyarországi rendtársai: *Vitam et sanguinem!*? Nem ő volt az első, és nem is az utolsó. Nem volt hős. Megfontolt, józan gazdája volt birtokának, de a gondjaira bízott széknek is, mely rendjeinek azt tanácsolja, „hogy minden igyekezettel azon legyenek: idegen vagy széken kívül való főtisztjek ne légyen; ne jussanak a szék levelei, határai idegen directióra...”⁷⁶ Ha ennél többet tesz, meglehet, a történelemkönyvek főoldalain találjuk nevét, nem pedig elvértve, lábjegyzetekben és zárójelekben.

Báró Orbán Elek

Az Orbán Elek halálával megüresedett főkirálybirói szék betöltésére 1742. november 8-án tartották a jelölő közgyűlést. A voksolás fölényes győztese Vargyasi Daniel István volt 270 szavazattal, őt követte ifjú Orbán Elek 55-tel, végül ifjú Thoroczkai János 47-tel.⁷⁷ A tisztség birtokosa mégis Orbán Elek lesz, akit 1743.

⁷⁵ Apor Péter művei. I. 329.

⁷⁶ Végrendelet. 504.

⁷⁷ ASzLT. Protocollum I/7. („Gyula” – 1734–1746) 415.

december 16-án „installáltak” a főkirálybírói székbe, Klobusovszki Ferenc és Kornis Antal beiktató biztosok jelenlétében.⁷⁸ „Így látszik – jegyzi meg ennek kapcsán Orbán Balázs, a kései utód – hogy ekkor a főkirálybíró választási joga egyszerű candidatoria törpült le.”⁷⁹ A közvetlenül érintett Daniel István báró viszont, emlékirata lapjain, hosszú évek múltán is keserűen emlékszik az 1742-ben történetekre: „... Nekem, annyi hosszú szolgálati érdemekkel teljesnek, és nálánál kitűnőbb törzsből származónak, előmbe tevődnek ugyan az az Orbán báró, a ki nem régiben emelkedett föl a porból, és hozzám semmi képpen nem vala hasonlítható.”⁸⁰

Nem ő az egyedüli elégedetlen. Aranyosszék egykorú közgyűlési jegyzőkönyvében, még a főkirálybíró-választásról szóló bejegyzést megelőzően, egy több mint három oldalas „Protestatio” szövegét találjuk, azazhogy találunk, ha 1744. október 26-án, az akkor már főtisztként regnáló ifjabb Orbán Elek elnökletével el nem határozták volna a szék rendjei: „Ezen foliusokon concellalt írások és protestatiók, mivelhogy tsak akkori némely emulatiokból estenek, és sem a Fő Tiszt Úr, sem penig a Nemes Szék betsületit nem nevelik, de szükségesek[ne]k is, sem mostaniak[na]k, sem jövődöbeliek[ne]k nem tartatthat[na]k [...], expingaltattak.”⁸¹ Ez annyit jelent, hogy nótárius uram hurkos-cikornyás vonalakkal gondosan kihúzta, olvashatatlanná tette a „Protestatio” szövegét, helyenként kövér tintafoltokat is ejtve rajta. Az idő azonban, lévén a bejegyzés és „expingálás” között mintegy két év különbség (következésképpen a két tinta sem volt azonos összetételű), valamit mégiscsak „előhívott” a kárhozatra ítélt szövegből: a székbeli rendek egy részének tiltakozásáról van szó a két Orbán Elek (az alig elhalálozott idősebbik, illetve a főtiszti-szék várományos ifjú) viselt

78 ASzLT. Protocollum I/7. („Gyula” – 1734–1746) 454.

79 Orbán, V. 14.

80 Vargyasi Daniel Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza.* Bp., 1896. 392–393.

81 ASzLT. Protocollum I/7. („Gyula” – 1734–1746) 416.

dolgairól. Egyebek között tűzifa-hordás ügyében elkövetett visszaéléssel vádolják az „öreget”, meg azzal, hogy a székbeli szokásjoggal ellentétesen „az maga házánál cerebralt szék gyűlését és confluxusát, mely alkalmatossággal sok mindenféle élelt és calinaitokat repartialtak az szegény falukra”, mely felett is a „szegénységet” több módon „vexaltatta”. Például úgy, hogy „tizenkét forint bírsággal vetették az embereket kapálni, szántani, vadászni, halászni a fő tiszt számára...”⁸²

Az említett jegyzőkönyv 417. lapján újabb „expingált” szöveget találunk: Gyerőmonostori Kemény László „Protestatio”-ját. Ezúttal nótárius uram még alaposabb munkát végzett, feltehetően, mert a kérdéses bejegyzés a fennebb sorolt, és a korban majd minden törvényhatóságban fellelhető visszaéléseken túli részletekkel szolgálhatott. Némí fény derül a háttér-történésekre Rettegi Györgynek köszönhetően, aki jóval később, 1774-ben írja, gróf Kemény László halála ürügyén, hogy maga látta, amint egy Bécsbe címzett levelébe Kemény a következőket írta: „Az Aranyos széki főtisztséget megkapom vala, ha az Orbán lelke a sárga paripákkal előmbé nem nyargal vala.” Fanyar humorú allegória ez, melynek értelmező kulcsát Rettegi adja meg: „Ez az Orbán lelke Orbán Elek volt, a sárga paripák pedig aranyok, melyekkel meg is szerzette volt magának az Aranyos széki főtisztséget...” S hogy hova nyargaltak a sárga paripák, arra Daniel Istvántól kapunk választ: Orbán Elek, „... a kinek Kornis Antal két ezer forinttal tartozott, körülvette az említett grófot, hogy vigye ki az ő kancellár testvérénél azt, hogy ez az Orbán előmbé tevődjék, és ekkor a kétezer forintot elengedi.”⁸³

Próbáljuk hát közelebbről megismerni e dicstelen választási maskarádé győztesét.

82 ASzLT. Protocollum I/7. („Gyula” – 1734–1746) 414–415. közötti számozatlan oldalak.

83 Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718–1784.* Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. B., 1970. 338.

Ifjabb Orbán Elek 1703 körül született, valószínűleg Lengyelfalván. 1722-ben és 1723-ban „student” a kolozsvári konviktusban, királybíróvá választása előtt apja mellett, a szék elöljárói közt forgolódik, többször utazik országgyűlésekre, mint választott követ. Kétszer házasodott, első felesége bencenci Olasz Krisztina, Olasz Mihály és Matskási Anna leánya, ki feltehetően korán meghalt, mert 1744-ben már három gyermeke volt uzoni Béli János leányától, Klárától, akinek ez szintén második házassága volt.⁸⁴ „Finom ifjú ember az *Orbán Elek*”, írja róla 1741-ben Apor Péter.⁸⁵ Örökli apja tekintélyes birtokát, élvezi a tisztjéért járó 50 arany „gratificatiót”,⁸⁶ majd Mária Terézia, „senki jövődölésével meg nem egyező úton”,⁸⁷ 1744. november 13-án, Bécsben kelt diplomájában bárói rangra emeli. Íme a keltezése után több mint egy évvel, 1746. február 15-én, Gyulafehérváron kihirdetett diploma szövege, Márkos Albert fordításában:

„Isten végzése szerint Kegyelmességünkre bízott népek szerencsés kormányzásában törekvéseink annál üdvösebben érvényesülnek, minél inkább beragyogják egyes családok fényét a mi jóindulatunk királyi sugarai, amennyiben hű alattvalóink érdemei jutalomra méltónak látszanak. A te családod régi nemességét bizonyítja az is, hogy az említett fejedelemség approbata constitutiói szerkesztésének idejében is, amint az azoknak határozatából megállapítható, lengyelfalvi Orbán Ferenc, ugyanazon fejedelemségben, mint királyi táblai ügynök érdemeket szerzett; nyilvánvaló jelét adta, hogy ő is nemes ősök véréből származott s e nemességet utódaiban rokonságaival mindkét ágon növelte, ő maga is békében és háborúban szolgálataival sokféle érdemeket szerzett; közelebbről pedig a te atyád, mint aranyosszéki főkirálybíró nemcsak

84 Persián, 1911. 11–15.

85 Apor Péter művei. I. 181.

86 Orbán, V. 14.

87 „Neminis auguriis conveniente via...” – Gyalogi János jezsuita páter, neves hitszónok üdvözlő verséből. (Persián, 1911. 13.)

tisztében járt el dicséretesen, hanem az egész fejedelemséget érdeklő alkalmakkor irántunk és császári házunk iránt hűségének derék tanújelét adta; téged is jeles tulajdonságaidért ugyanerre a hivatalra emelvén, hűségednek nem kisebb jelét adtad; néhány hívünknek hatalmas ajánlatára s meghallgatván a te kérésedet is, s tudván, hogy előmeneteledre, hazád szolgálatára erősebb ösztönző s mások számára is jó példával szolgál: tehát téged *lengyelfalvi Orbán Elek* s feleségedet uzoni *Béldi Klárát*, fiadat *Antalt*, leányaidat *Katalint* és *Erzsébetet* s azon gyermekeidet, kik isten ajándékából ezután születnek s ezek mindennemű utódait és örököseit örökre ezen Erdély fejedelemségünkben, valamint Magyarországon s más tartományainkban élő bárók, vagyis főrangúak rendjébe és osztályába a *lengyelfalvi báró* előnévvel befogadunk, sorolunk stb.

S kegyelmünk szemmel látható jeléül adjuk azon ősi címet, melyet addig használtál, azzal a hozzáadással, hogy igazhívő képességgel ösztönzött katonai vitézséged jeléül rózsafüzér, vagyis a szentséges szűznek olvasó-koszorú imajelvénye a kard markolatán áthúзва legyen hozzáadva.”⁸⁸

Idősbik Orbán Elek fáradságot nem kímélő vagyonszerző, birtoképítő igyekezete ekkor térült meg igazán. Az ifjú báró, amellet, hogy bővítí-csinosítja apja szép harasztosi kastélyát, már megengedheti magának, hogy kegyesen adakozzon: 1748-ban, falkusai jószágán egy elköltözött jobbágya házát papi lakhelyül az egyháznak engedte át, hozzátartozó fekvősegeit pedig a lakosok között felosztotta. Ám mivel a gyorsan felkapaszkodottaknak sok az irigye, Rettegi György feljegyzése is valamiféle rejtett (ha ugyan nem a múltó idő által enyhített) kárörömet sejtet, merthogy ifjabb Elek „nem sokáig bírá” csalárdul szerzett dicsőségét, hiszen férfikora teljében halt el.⁸⁹ Persián Kálmán úgy tudja, őt is

88 Persián, 1911. 13–14. (A diploma szövegét Márkos Albert unitárius főgimnáziumi tanár fordította.)

89 Rettegi György: i.m. 338.

Harasztoson helyezték örök nyugalomra, Bíró Vencel azonban, Boros Fortunáttal közösen szerkesztett könyvében (*Erdélyi katolikus nagyok*. Kolozsvár, 1941) – melyben egyébként a két Elek életrajzát teljesen „összemossa” – azt írja, „Kolozsvárt pihen felesége mellett.” Valójában a kolozsvári jezsuita templom kriptájában az 1726-ban elhalt Galgói Rácz Borbála, I. Elek felesége és II. Elek édesanyja van eltemetve. Ezek szerint mellette helyezték örök nyugalomra fiát, II. Eleket, akinek „nemesi címerével díszített sírkölapján olvasható, hogy 1753-ban halt meg.”⁹⁰ II. Elek özvegye, Uzoni Beldi Klára 1756 után harmadszor is férjhez ment, báró Kemény Simonhoz.⁹¹

Lengyelfalvi Orbán Elek posztumusz száműzetése

Ők volnának hát a lengyelfalvi Orbán familia birtok- és címszerzői, akikről – Mikó Imrét idézve – „nem szívesen beszélt a fiatal Balázs”. Az általuk nehezen szerzett báróságból pedig gúnyt űzött: „keleti útja alkalmával eladta Vámbéry Árminnak – őt krajcárért”.⁹²

Hogy miért? Ismét Mikó Imrét idézzük: „A nemzeti romantika megkövetelte, hogy hőseinek származása is regényes, vagy ahogy akkor mondták, *romános* legyen.”⁹³ Akárcsak az a történet, amit Tavaszai Sándor summázott 1942-ben, a „legnagyobb székelyről” írt életrajzi jegyzetében:

„... A múlt század elején Mohamed török szultán Magyarország királyához fordult, hogy küldjön neki 12 bányamérnököt, a kincstári bányák üzembe helyezése végett. Selmezbányán, az abban az évben végzettek közül, a felszólításra önként ajánlkozott 12 ifjú. Ezek közül különösen egy Knechtel János nevű vált be legjobban, aki később a törökországi kincstári bányák főfelügyelője lett.

90 Bíró Vencel – Boros Fortunát: *Erdélyi katolikus nagyok*. Kolozsvár, 1941. 96.

91 Persián, 1911. 15.

92 Mikó Imre: A szülőföld szerelmese. In: *Orbán Balázs nyomdokain*. B., 1969. 8.

93 Uo. 7.

Társaival együtt ő tárta fel a törökországi bányák tekintélyes részét.

Knechtel János Konstantinápolyban házasságra lépett egy Foresti nevű dúsgazdag, nemes görög család egyetlen lányával, Foresti Eugeniával. Ebből a házasságból született Knechtel Eugenia. Azonban bármilyen jól is volt dolguk, az apának a szívében egyszer mégis csak felébredt a hazatérés vágya. Megkísérelte feleségét is rávenni, hogy adják el vagyonukat s költözzenek Magyarországra. Az asszony semmiképpen sem volt hajlandó erre. Férjét azonban oly erővel szorongatta a honvágy, hogy nem tudván ennek ellene állani, amikor egy reggel a kisleányával a tengerparton sétált, egy éppen Magyarországra induló hajót látott, gyermekével együtt, anélkül, hogy feleségét értesítette volna, hajóra szállott s szerencsésen meg is érkezett rég nem látott hazájába. Leánykáját Kassán nevelőintézetbe adta, maga pedig visszaindult Konstantinápolyba, abban a boldog reménységben, hogy most már feleségét is rá tudja venni a Magyarországra való költözésre. Isten azonban másképpen végzett felőle. A Konstantinápolyba vivő tengeri útjában nagy vihar lepte meg, hajótörést szenvedett, a hajó elsüllyedt s Knechtel János a tengerben lelte sírját.

Az anya nem tudott semmit gyermekéről és férjéről, a gyermek pedig sem atyjáról, sem anyjáról. Az apa a tartásdíjat három évre előre kifizette, azonban ez a három év úgy telt el, hogy a kétségbeesett anya ezalatt sem tudta kinyomoztatni férje és gyermeke hollétét. Az anya távol Konstantinápolyban siratta férjét és gyermekét, a gyermek pedig támasz, segítség nélküli teljesen árván Kassán szorongott bizonytalan jövője miatt.

Amilyen regényes ez a történet eddig, éppen olyan regényes a folytatása is. Ugyanabban a kassai nevelőintézetben neveltette három leányát báró lengyelfalvi Orbán Pál őrnagy, ahol a kis Knechtel Eugenia várta bizonytalan sorsa kibontakozását. Az őrnagy hitvese, gróf Dessewffy Klára értesült az árván maradt

kislány sorsáról, megszánta, magához vette és leányával együtt neveltette tovább.

Az ismeretlen árva meséje úgy folytatódik tovább, amint az érzelmes regényekben történni szokott. A feltűnő szépségű magyar-görög leányka viruló hajadonná fejlődik, amikor új regényes fordulat következik életében. A napóleoni háborúban megsebesült a nevelő szülők fia, báró Orbán János huszárkapitány. Nyugalomba vonul és hazatér az atyai házba. Otthon meglátja az ismeretlen 'királykisasszonyt', megszereti, nőül veszi. Ebből a házasságból születik 1829. február 3-ikán Orbán Balázs, a mi hősrünk.⁹⁴

Jóllehet e történet több részlete utólag vált ily „románossá”, a kegyes emlékezőknek köszönhetően, Mikó Imre szerint „önmagában véve nem elég, hogy Orbán Balázs egy olyan katonának nevelt, békételenséghez szokott nép csillaga legyen, mint a székely. Hiányzik még ahhoz valami kurucos ellenzékiesség, valami 'vitézek mi lehet...', valami 'szabadság - szerelem', a romantika ikertestvére.”⁹⁵ Valószínűnek tűnik, hogy ő – jóllehet az *Archivum Rákóczi-anum* már 1873-ban megjelent – nem tudott idősebb Orbán Elek kuruckodásáról. Vagy ellenkezőleg, túl sokat tudott? Tény, hogy kezében volt a *Végrendelet*, és jól ismerte ifjabb Elek Habsburg-hű ténykedését. I. Elek végrendeletét – melyből főműve első kötetében idézi a Péchi Simonra vonatkozó részt – ő helyezte el az Erdélyi Múzeum kéziratárájában. II. Elek, mint láthattuk, minden jellembeli retusálás nélkül szerepel a *Székelyföld leírása* ötödik, aranyossszéki kötetében. De talán az sem véletlen, hogy a *Végrendelet* csak halála után egy évvel jelent meg. Hiszen a családi múlt túlzott szellőztetése már keményen ütközött volna képviselői programjával. Gondoljunk arra, hogy 1871-ben, amikor a Kincstár visszavásárolta a görgényi uradalmat, ő – leleplezve a közvagyon csalárd megkárosítását – arra is rámutatott, hogy az uradalom

94 Tavaszí Sándor: Orbán Balázs (1829–1890). In: Kovács László (szerk.): *Erdélyi csillagok*. Második sorozat. Kolozsvár, 1942. 266–268.

95 Mikó Imre: i.m. 8.

oly időben került a Bornemissza család kezére, „midőn a haza ellen vétőket jutalmazni kellett”.⁹⁶ S az Orbán birtok oroszlánrésze? – kérdezhetnék volna, kik a *Végrendeletet* ismerik...

Érthető hát, miért tartotta Balázs nagyobb becsben azokat az őseit, akiknek egész élete nyitott könyv lehetett: Péchi Simont, a kalandos életű, lázongó vérű, szombatossá lett fejedelmi kancellárt, illetve nagyapja testvérét, Orbán Ferencet, aki részt vett az amerikai szabadságharcban. Ilyen elődök kellettek a Függetlenségi Párt tagjának, aki 1872-től a képviselőház „szélsőbaloldalán”, a „viharsarokban” foglalt helyet.

1891-ben a *Történelmi Tár* közli Torma Károly gondozásában Orbán Elek végrendeletét. 1911-ben Persián Kálmán már ennek alapján vázolja a birtokszerző életrajzát, illetve idézi a négy évvel későbbben kelt, nem kevésbé kompromittáló bárói diplomát. Igaz, közben felszínre került idősebbik Elek kuruc múltja is: Jakab Elek, az 1901-ben megjelent *Udvarhely vármegye történetében* két korbeli iratra is hivatkozik, amely ezt kétséget kizáróan bizonyítja.⁹⁷ Utóbbi munkát (Jakab Elek halála után) Szádeczky Lajos fejezte be: jelentős példányszámban kiadott, tekintélyes szintézisről van szó, a kutatás számára ma is nélkülözhetetlen. Hogy mennyire volt ismert a kor helyi olvasóközönsége előtt? Székelyudvarhelyen (Gyöngyössy János magángyűjteményében) létezik egy korabeli ügyvéd hagyatékában megőrzött példány, melynek íveit a könyv jelenlegi tulajdonosa maga vágta fel: közel száz évig senki sem nézett belé... Meglehet, Persián népszerű stílusban szerkesztett füzetének tartalmát többen ismerték.

Suttogni kezdett a város, a vármegye, az ország arról, hogy lám ezek a híres kurucok szép kis ösöktől örökölték a családi vagyont? A sajtóban nem találni nyomát... És ezzel el is érkeztünk történetünk azon pontjához, ahol a források biztosította talajról, történészhez nem éppen méltó módon, kénytelenek vagyunk

96 Benkő Samu: *A helyzettudat változásai*. Bukarest, 1977. 309–310.

97 Jakab – Szádeczky, 1901. 426.

kilépni a fikció birodalmába. A probléma a színre lépő Orbán Ottó életútjával kezdődik, amelyet a „saját életrajzi feljegyzései alapján”, Persián Kálmán által közölt változatban ismerünk:

„... 1839.⁹⁸ október 16-án született Lengyelfalván. Amennyire értékes Balázs élettörténete, annyira érdekes az Ottóé is. Szülei nem merték magukkal vinni Konstantinápolyi útjukra a hat éves fiúcskát. Kányádon hagyták jó kezekben, Nagy András és neje Ugron Rozáliánál, kiknek egyetlen leányuk Matild akkoriban lett jegyese Ottó nagyobbik bátyjának, Bódognak. Láttá az agyagfalvi székely gyűlést. Láttá az oláh felkelők csúfos szétverését Székelyudvarhelyen. Később Nagy Andrásékkal a csíki havasok között húzódott meg. 1850-ben már nős bátyjánál Bódognál lakott Lengyelfalván, de édes anyja ugyanezen évben bejött s magával vitte Konstantinápolyba, hol egy porosz intézetben jó nevelésben részesült. Több nyelvet megtanult jól beszélni s anyanyelvében egy Szilágyi nevű emigráns oktatta tovább.

1854-ben kitört a harc az európai egyesült államok és Oroszország között, mely a történelemben Krími hadjárat néven ismeretes. Az egyesült hadsereg fővezére – melyben franciák, angolok és törökök vettek részt – lord Raglan volt, ki megérkezvén Konstantinápolyba, jó tolmácsot keresett. Orbán Ottót ajánlotta annak a porosz intézetnek az igazgatója, hol Ottó nevelkedett. Lord Raglan személyesen kérte el apjától Jánostól s megígérte, hogy fiaként gondot visel rá. Az apa nagynehezen beleegyezett s a 25 éves [számításom szerint – akár a sírfelirat, akár a Persián Kálmán által megadott dátumot vesszük figyelembe – legfeljebb 15 éves – HGM] ifjú részt vett a nevezetes hadjáratban. 1855 júniusában ott volt Sebastopol ostrománál s a hadjárat után, melyet tudvalevőleg az 1856. március 30-án kötött párisi békével fejeztek be, Kisázsian keresztül jutott haza szüleihez Konstantiná-

98 Sírfelirata szerint 1840.

polyba. Lord Raglan magával akarta vinni Angliába katonai kiképeztetésre, de atyja nem engedte.

1859-ben hazajött Lengyelfalvára segíteni a gazdaság vezetésében édesanyjának, ki pár hónappal előbb érkezett oda az ősi birtok rendbeszedésére. 1860-ban Udvarhelyszék egyik küldöttje volt a kolozsvári tiltakozó székely gyűlésen, hol kimondták, hogy a szebeni országgyűlésre nem küldenek követeket.

Az ismét bekövetkezett abszolutizmus alatt Lengyelfalván gazdálkodott. A kiegyezés után akkor már nagyhírű Balázs bátyjának volt segítségére a függetlenségi irányú politikai, helyi mozgalmakban. 1878-ban részese volt Ugron Gáborral együtt a híres székely puccsnak.

Még csak 30 esztendő választotta el az 1849-i muszka inváziótól a nemzetet. A székelység nem tudta elfelejteni, hogy az önvédelmi harcban az osztrák hadsereg s a felkelő nemzetiségek elleni küzdelemben oly vitézül hely tudott állani. Gábor Áron csonka teteme ott az eresztevényi temetőben állandóan a bosszúállás érzetét tartotta ébren a székely ifjakban.

Az 1878-i orosz-török háború reményeket támasztott a lelkes székely ifjúságban, visszafizetni a 'muszkáknak' a 49-i beavatkozást s jó alkalmul kínálkozott segíteni annak a török nemzetnek, mely a bujdosó magyarokat oly szeretettel fogadta kebelére, s melynek hősiei harcai lázban tartották akkor egész Európát. A terv merész volt szép és ideális, de a megalkotmányosodott magyar államhatalom már akkor beházasodott a közös ügyekbe s nem engedhette, hogy egy lehetetlen, kis körben mozgó hadi vállalat megbontsa Európa békéjét. A 'székely puccs' néven ismeretes vállalkozás sorsának még sok élő tanúja van s az akkori hírlapok bőven foglalkoztak vele. Csak annyiban érdemel figyelmet a családtörténet keretében, a mennyiben szereplője a nemrég elhunyt Ugron Gáborral együtt Orbán Ottó is, ki a fegyvereknek a határra való szállításával volt megbízva. Ugron a felfedezés után

Olaszországba menekült. Orbán Ottó a Szilágyságban bujkált. Egy év múlva lecsendesedvén a kedélyek, önként jelentkeztek Marosvásárhelyt s királyi kegyelemmel megszabadultak a kellemetlen következményektől. Ez időtől kezdve Ottó lokális politikai, de mindig függetlenségi mozgalmakban vett részt. Családot nem alapítván, nem volt ki a gazda munkájának gyümölcsét megtakarítsa. A székelyek ragaszkodtak hozzá, hiszen az ő vérükből való primor, a szeretett Balázs testvéröccse volt. Hallgattak szavára, ha Udvarhely vármegye közéletében s a politikai élet hullámmásaiban részt kellett venniük. A függetlenségi zászló alá, a 'lengyelfalvi báró' mellé sorakoztak.⁹⁹

Ez is szép történet, „romános”, ha nem is oly mértékben, mint a nagyszülők, szülők, no meg a Balázs élete. Csak hogy az élet prózája általában szárazabb, mint az általa ihletett regény. A fennebbi élet-epizódok közül néhánynak valódisága nehezen ellenőrizhető, vagy éppen ellenőrizhetetlen. Egy esetben azonban a szó szoros értelmében „kilóg a lóláb”. A székely puccs történetéről van szó, melyben Ottó, a fegyverszállítással kapcsolatos feladatain túl, az akcióhoz szükséges lovak megvásárlásáról kellett gondoskodjon.

Az Orbán család nem leplezte a török ügy iránti szimpátiáját. 1877. augusztus 12-én, „a helybeli jótékony nőegylet a Szejkefürdő helyiségében, részben a török sebesültek, részben a 'Székely művelődési egylet' javára kisorsolással egybekötött táncmulatságot rendezett.” A pénztárnál szolgálatot teljesítő hölgyek között ott találjuk Orbán Bódognét, Orbán Balázs pedig (mellesleg a helyiség tulajdonosa, akinek szívésségéből az omnibusz „egész estig hordta a vendégeket, melynek jövedelme fedezte a zenét”) a legnagyobb „felülfizetéssel” vált jegyet, de felülfizet báró Orbán Jánosné is.¹⁰⁰ Augusztus 25-én Székelykeresztúron volt a török sereggel szolidarizáló népgyűlés, 26-án pedig Udvarhelyen. Az *Udvarhelyi Hír-*

99 Persián, 1911. 26–28.

100 *Udvarhelyi Híradó* I (1877. augusztus 18.) 33. sz.

adó szerint „mindkét gyűlést ezrek látogatták”.¹⁰¹ (Bizalmas jellegű emlékirataiban a vármegye akkori főispánja, Daniel Gábor a keresztúri gyűlésen 400–500, az udvarhelyin mintegy 300 résztvevőről ír.)¹⁰² Mindkét esetben főszereplő (Ugron Gábor társaságában) Orbán Balázs. Utóbbi Udvarhelyen a következő határozati javaslatot terjesztette elő: „Mondja ki határozatként a népgyűlés, hogy az orosz kegyetlenségekről undorral értesült, hogy elvárja és megköveteli a kormánytól és elérkezettnek látja az időt, miszerint nemcsak Oroszország területének nagyobbodása, nemcsak Törökország integritásának megtámadása, hanem maga a háború folytatása fegyverrel is megakadályoztassék.” Az udvarhelyi gyűlés táviratot is intézett az orosz-román ostromgyűrűbe zárt Plevnát védő Oszmán pasához: „A székelyek fővárosa: Udvarhely, meeting-jén elhatározta üdvözölni önt és seregét a plewnai győzelemért.”¹⁰³ Amúgy az egész magyar közhangulat pánturáni lázban égett, jellemző például, hogy Székelyudvarhely „két-három polgára jónak látta néhány számot a lutrin megtenni, kimondván, hogy az eshető nyeresemény fele a török sebesülteké.”¹⁰⁴

Ugron mellett kulcsfigurája volt ennek a tetemes angol pénzügyi háttérrel bonyolított akciónak Bartha Miklós, aki Csík- és Háromszéken tevékenykedett. Az udvarhelyi toborzás körül tüsténkedő Bozsi György csizmadiamestert Szádeczky Lajos a mozgalom komikus alakjának nevezi, ki nagyotmondó fontoskodásával keltett feltűnést.¹⁰⁵ Orbán Balázs, jóllehet a hangulatkeltésben élen járt, a tetteleges szervezkedés során – úgy tűnik – már kevésbé exponálta magát. Daniel szerint Ottónak a szeptember folyamán lebonyolított lóvásárlásban Bódog bátyja segített, amit utóbbi tagadott, állítván, hogy „azon időtájon Szejke fürdőről ki sem

101 *Udvarhelyi Híradó* I (1877. szeptember 1.) 35. sz.

102 Daniel kézirat.

103 *Udvarhelyi Híradó*, I (1877. szeptember 1.) 35. sz.

104 Uo.

105 Szádeczky K. Lajos: *A székely puccs 1877-ben*. Bp., 1920. 38.

mozdult", öccséről pedig semmit sem tud, „mert családi ügyek miatt vele olyan viszonyban van, hogy vele tavasztól fogva nem is beszélt”.¹⁰⁶ A vásáros helyek hatóságainak jelentései összesen 53 lóról beszélnek, melyek, mint Daniel írja, „Udvarhelymegye erdőségeinek különböző részein legeltek”, miközben a szervezkedés szálaait a rendőrség felgöngyölítette, a különböző állomásokon veszteglő fegyverszállítmányokat lefoglalta, többeket – köztük Orbán Ottót is – letartóztatott. Végül a bíróság a lovakat az Ottó „tulajdonának elismerte”, de – ismét Danielt idézve – „keletkezett belőle kellemetlenség Ugron Gábor és közte, mert minek utána ez bujdosásból visszatért és Orbán a lovakat eladta, nem számolt be azon összegről, melyet Ugron Gábor neki a lovasság felszerelésére adott. Ezért Orbán Ottó jó darabig nem is mert Ugron Gáborhoz járni. [...] Pálffy Dénes [udvarhelyszéki, Küsmöd községi birtokos] is furcsán járt Orbán Ottóval, mert ő ennek felkérésére a lovakat telelni több székely gazdának kiadta, kiktől Orbán nélkül, hogy a tartást megfizette volna, elhajtotta és eladta. Azok meg Pálfytól kérték a tartási díjat.”¹⁰⁷ Ezzel eléggé összezseng Lőrincz Mózes erdőpásztor törvényszéki vallomása, miszerint „br. Orbán Ottó Szent Mihály nap körül 44 lovat hajtott fel őrzés végett. Tibódi Ferenczel őrizték. Ez egyszer egy eltévedt ló keresésére indulva magára hagyta a lovakat s azokat valaki elhajtotta. [...] Én azután elmentem Lengyelfalvára; a báró nem volt otthon, édesanyja midőn neki az esetet jelentettem, nevetve azt mondotta: 'be csekély esze van az erdőpásztornak!' Visszamentem a havasra; útközben találkoztam Tibódi Ferenczel és feleségemmel, akik azt mondták, hogy né búsuljak, mert a lovak előkerültek, Orbán Ottó hajtotta el azokat.”¹⁰⁸ Keményebb ennél a Pálffy sógorának, br. Bánffy Zoltánnak Orbán Ottóhoz intézett levele: „... az eljárást Önökkel szemben igazságtalannak, jogtalannak, inscenírozását politikai

106 Uo. 115.

107 Daniel kézirat.

108 Szádeczky K. Lajos: *A székely puccs 1877-ben*. Bp., 1920. 111.

humbognak tartom, de azért túl-felől Önt sem tarthatom politikai mártírnak (mi segélyemet reclamálná), mert Bozsi barátjokkal együtt csak csizmadia-politikát űztek, egy szép magasztos eszmét nevetségessé tettek, abból magoknak privatim hasznót igyekeztek és igyekeznek húzni, oly piedestálra igyekeztek magokat helyezni, melyre sem egyenkint, sem együttesen nem méltók; mint oly cselekedetek, melyek rokonszenvet nem kelthetnek.”¹⁰⁹

Húsz év múlva egy kínos becsületbeli ügy vet árnyékot Orbán Ottó jellemére. Az 1898. június 12-i *Udvarhelyi Híradó* a három nappal korábbi *Esti Hírlap*ot idézi: „Megírtuk tegnap, hogy Haller János grófot, Udvarhelyvármegye főispánját Orbán Ottó báró álnevű denuncziálásokkal úgy a főrendiháznál, mint a király előtt is lehetetlenné akarta tenni. Rágalmait azonban figyelembe se vették, mert Haller János gróf családi kifogástalanságaihoz semmi kétség nem férhetett. – Haller gróf szentelen ellenfelét provokáltatta, bár ezt párbajképtelennek ismerik, előbb azonban állásáról lemondott. Orbán Ottó báró kétes szereplésének azzal tette föl a koronáját, hogy az elégtételadást megtagadta.”¹¹⁰

Az *Udvarhelyi Híradó* ugyanazon lapszámában olvashatjuk Ugron István és Diószeghy Samu következő nyilatkozatát:

„Gróf Haller Péter úr a báró Orbán Ottó úr által elkövetett személyét és családját mélyen sértő és bántó rágalmakért általunk fegyveres elégtételt kért.

Tegnapi napon Orbán Ottó urat Lengyelfalván felkeresve, megbízónk kívánságát vele közöltük.

Br. Orbán Ottó úr kinyilatkoztatta, hogy megbízottjait ma déli 12 óráig egyikünk vagy másikunk hivatalos irodájába elküldi.

A mai napon báró Orbán Ottó úr megbízottjaiképpen Ugron János és Soó Gáspár urak minket felkerestek és megbízójuk nevében kijelentették, hogy a kért fegyveres elégtételt báró Orbán Ottó úr nem adja meg.

109 Uo. 118.

110 *Udvarhelyi Híradó*, I (1898) 24. sz.

Ezzel az ügyet e téren gróf Haller Péter úr részéről befejezettnek jelentjük ki.

Székely-Udvarhely, 1898. június hó 6-án.¹¹¹

Az Orbán Ottóhoz kapcsolódó furcsaságok sorába tökéletesen illeszkedik az a történet is, amit 1910 elején szenzációként kapott fel a központi és helyi sajtó. A *Székely-Udvarhely* január 20-i száma a fővárosban megjelenő *Budapest* nyomán közli hírt: „*B. Orbán Ottót széttépték a farkasok.*” Majd következik a több okból is hihetetlen „farkaskaland”: „Lengyelfalva székelyudvarhelymegyei községből jelentik nekünk, hogy ott megrendítő sor érte báró Orbán Ottó földbirtokost, néhai Orbán Balázsnak, a Székelyföld történet írójának testvéröccsét. Orbán Ottó a függetlenségi eszmének lelkes harcosa. A hetven év körüli öreg úr, a ki a székelyek közt nagy népszerűségnek örvendett, e hó 14-ikén, pénteken hajnalban Lengyelfalváról lóháton igyekezett a szomszéd községbe. Útközben több farkas támadta meg, paripája megbokrosodott s ledobta a bárót. Ő revolvert rántott s többször rálőtt az ordasokra, de ezeket még sem tudta elriasztani. A farkasok megrohanták és szétmarcangolták. A cselédség aggódva a báró hosszas kimaradása felett, keresésére indult. Ekkor érkezett meg az öreg báró lova gazdátlanul. Nem sokára meg is találták az országúton testének maradványait nagy vértócsában. Ruhái széttépve heverték mellette s csupán a lábszárait találták meg csizmában. Mivel most feltűnő enyhe a tél s nem a rendes levelezőnktől kaptuk e megdöbbentő hírt, azt egyelőre fönntartással közöljük. [...] A dologban az a legérdekesebb, hogy Orbán Ottó báró hétfőn reggel tényleg itthon volt, de már kedden visszautazott Kolozsvárra, hol mint kataszteri biztos munkálkodik. A báró lapunk szerkesztőségében is járt és elmondhatjuk, hogy lehető legjobb egészségnek örvend.”¹¹² És – tegyük hozzá – ezt követően több mint tíz évig élt, 1920. október 15-én halt meg.

111 Uo.

112 *Székely-Udvarhely*, (1910. jan. 20.) 6. sz.

Túl azon, hogy meggyőződhattunk a „saját életrajzi feljegyzések” legalábbis kétes forrásértékéről, kezd körvonalazódni Orbán Elek „száműzetésének” története is. Orbán Ottó Székelyországban közölt cikksorozatának főszereplője tulajdonképpen nem is virtuális életpályára állított őse, hanem a Rákóczi kincs. Ottó, akárha a hírlapírás tapasztalt mestere volna, nem pedig holmi alkalmi média-tollnok, úgy irányítja figyelmünket a kuruckodó lengyelfalvi kisnemesre, hogy közben látszólag egyébről beszél. Ami pedig a kincset illeti, elképzelhető, hogy a falu valóban hitt létezésében. Amennyiben tényleg belevágott e fura vállalkozásba, Orbán János nem volt a kor s a vidék egyedüli kincskeresője. Szerepe lehetett ebben a közeli Firtos-varán 1831-ben, véletlenszerűen előkerült gazdag bizánci aranyeletnek,¹¹³ mindenesetre Székelyudvarhelyen „egész társaságok alakultak még az újabb időkben is”, melyek a város fölé emelkedő, a székely rabonbánok ősi fészkeinek hitt Budvára sziklás dombján „hetekig turkálták eredménytelenül a földet”. De nem csak Udvarhely vidékén. Az 1862-es *Kolozsvári Közlöny*ben olvashatjuk: „Hogy valóságos ragályos betegséggé vált a kincskeresés, bizonyítja azon korunk szellemével éppen nem egyező eset, hogy számtalan helyt, többek közt Zilahon, a szomszéd Sz[ilágy]-Somlyótól példát véve, néhány szerencsétlen ember, kik a legvakmerőbben terjesztik a nép közt alaptalan víziókat, miszerint ők látták volna a kincset fellobbanni, tehát ezen szerencsétlen babonás emberek a zilahi ún. 'Hegyes dombot' turkálják hetek óta, felhagyván napi élelmők keresésével, gondatlanul elhagyva házaikat, apró gyermekeiket a nélkül, hogy a kincsnek legkisebb nyomára jöttek volna.”¹¹⁴

Az sem lehetetlen, hogy az egész kincs históriát Orbán Ottó ötlötte ki, vagy legalábbis bővítette és színezte céljainak megfelelően. Valószínűleg sohasem tudjuk meg pontosan: hány monda és rege fogant Orbán Balázs tollából, melyekhez a szájhagyomány

113 Ferenczi Sándor: Firtosvár arany éremlete. *Székelység*, IV (1934) 7–8 sz. 47–62.

114 *Kolozsvári Közlöny*, (1862. aug. 30.) 127. sz.

legfeljebb parányi ötleteket szolgáltatott! Hogy később ez a „költött őstörténettől terhes mondavilág” folklorizálódjon, azaz tényleges néphagyománnyá váljon, a *Székelyföld leírását* immár ismerő székely lelkészek és tanítók ügyködése nyomán.

E ponton a kutató nehéz helyzetbe kerül: arra, hogy miképpen kelt szárnyra ez a Rákóczi-kincs regébe ágyazott képtelen száműzetés-történet, aligha lesz valaha biztos nyomunk. S bár a szerzőség alapos gyanúja mindenképp Ottóra irányul, a valósághoz hozzátartozik, hogy a sajtóban nem ő röppenti fel először. Tarcsafalvi Pálffy Aladár 1906-ban írt helytörténeti tárca-sorozatában már ezeket olvashatjuk:

„Ott halt el az idegenben vármegyénk szülötte: lengyelfalvi Orbán Elek is, ki végig kitartott forrón szeretett fejedelme mellett. Sirja ismeretlen, jeltelen. Nincs senki, aki tudná, hol porladnak csontjai. Csak hű rokonok szívében s hazánk történetében él emléke neki is időtlen időkig.

Állítólag a fejedelem bujdosása előtt, midőn már lehanyatlott a kurucok csillaga s a bús tárogató csak szívfacsaró nótákat zokogott a bércek között, midőn már hontalan volt a magyar saját hazájában, midőn eljött a vég kezdete, itt hívséges emberénél Orbán Eleknél húzta meg magát a fejedelem, hol tovább egy hónapnál várta a saját és hazája sorsának jobbra fordulását. Innen menekült Lengyelországba s a hol Galambfalván megpihent, áll még az a nagy cser évezredes vihartól tépve. Talán még az ősök áldoztak alatta a Hadurnak, talán látta még büszke óriás nemzünk nagyságát, midőn fél Európa rettegte hatalmunkat.

Menekülnie kellett a nagy fejedelemnek Lengyelfalváról, mert népünk legnagyobb ellenségei, a besúgók működtek s veszedelmesen közeledtek Lengyelfalvához a németek. Kincsét egy leölt bivaly bőrébe varrta Rákóczi s hű emberével a kertben egy nagy fa tövében ásta el, hol ma is keresi a nép, de még reá nem akadtak.”¹¹⁵

115 Tarcsafalvi Pálffy Aladár: *Udvarhelymegye Rákóczi szabadságharcában*. Különnyomat a *Székely-Udvarhely* című 48-as, független politikai lap 1906-ik évfolyamából. Székelyudvarhely, 1906.

„Csak hű rokonok szívében” él tehát a derék kuruc hős emléke – egyféléképpen; de „hazánk történetében” is – csakhogy ott egészen másként. Aligha férhet kétség ahhoz, ki volt az a „hű rokon”, aki – mint a fennebbi idézet is bizonyítja –, gondoskodott arról, hogy az általa kitalált életrajz-változat minél inkább terjedjen, a „hazánk múltját” felszínesen ismerő vidéki úri körökben.

De mi célt szolgálhatott az egész kitaláció?

Láthattuk már, hogy Orbán Elek vagyon-gyarápítási technikái, voltaképpen egész élete nem illettek Orbán Balázs olykor radikálisan függetlenségpárti retorikájához. Ő viszont beírta azzal, hogy nem dicsekedett báróságot szerző őseivel, illetve az általuk szerzett címből – ha ugyan hihetünk az anekdotáknak – gúnyt üzött.

Azt is láthattuk viszont, hogy Ottó jelleme messze alatta maradt bátyja emberi nagyságának. Kétes ügyekbe keveredett, úriemberhez méltatlan módon beszélt és fecsegett. Becsületén egyre több folt esett, és nem élt már köztiszteletnek örvendő bátyja, akinek kedvéért szűkebb- és tágabb környezete ezektől eltekintsen. Hátérbe húzódni azonban képtelen volt, s mert nem látott más utat személyes nimbuszának növelésére, családi legendák gyártásába kezdett. Mennél közelebb az első világháború, annál jobb befogadó talajt jelentett e költött mítoszok számára az erősödő hőskultusz, és kitűnő kerettörténetként kínálkozott a lengyelfalvi Rákóczi-kincs – népi ihletésű, vagy egészében kitalált – históriája. Okfejtésének titkos logikája némiképpen hasonlít az Örkény István *Tóték* című drámájában szereplő együgyű postás észjárásához, aki a szívéhez közel álló címzettnek kizárólag a jó hírt hozó küldeményeket kézbesíti. Szerinte a családfáról, akárcsak a saját nagyhírű gyümölcsöskertje ékességeiről, nem vétek lenyesni a nem kívánt kinövéseket. Ismét csak feltételezhetjük, hogy a topánai ágyútelep őre – akire a *Székelországban* közölt, fenn idézett cikkében hivatkozik – az Orbán név hallatán (no meg a hagyományos török baksisért) mesélhetett egy Orbán nevű (valóban létező és tényleg

erdélyi származású!) mesterről, akinek csodás óriáságyú 1453 májusában áttörték Bizánc falait és jelentősen hozzájárultak a császárváros török kézre kerüléséhez.¹¹⁶ Felmerülhetett akár az atyafiság gondolata is, az anyai ágon görög származású, ám a pánturáni lelkesedésükről ismert Orbán-fivérek pedig az sem zavarta, hogy Orbán mester, némiképp hasonlóan kuruckori névrokonához, a bizánci (azaz görög) császártól szökve pártolt át a hódító II. Mohamedhez.

Orbán Ottó viszont megtalálja a számára kézenfekvő megoldást: miként a hajdan volt mester a rezet az ónnal, úgy olvasztja egybe a hírhedt erdélyi ágyúöntő és tereziánussá vált Rákóczi-párti őse személyét, kiket három évszázad választ el egymástól. S hogy kora pánturáni buzgalmának is hódoljon, a fejedelmét végsőkig híven követő (félíg valós és félíg fiktív) erdélyi bujdosó csodatevő ágyúkkal ajándékozza meg a testvéri török hadat. Csupán, a történelmi látszat kedvéért, a középkori Orbán mester hatalmas falrombolóját kellett kicserélni valami kuruckori tarackkal, melyhez a kor gazdag (Udvarhelyen is könnyedén hozzáférhető) hadtörténeti irodalma bőséges mintákkal szolgálhatott, és nyomdakésszé válik egy mindaddig méltatlanul rejtőzködő hősi mítosz...

A harasztosi „szőlő lábán” örök álmát alvó Orbán Elek pedig útrakél...

116 Hermann Gusztáv Mihály: Az ágyúöntő (Egy erdélyi mester beleszól a világtörténelembe). *Hargita Kalendárium*. Csíkszereda, 2005. 68–72.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Apor Péter művei** – Szádeczky Lajos (kiad.): *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*. I. Bp., 1903.
- ASzLT** – Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Aranyosszék Levéltára.
- B.** – București, Bukarest
- Bp.** – Budapest
- Cserei Históriaja** – Toldy Ferenc (kiad.): *Cserei Mihály Históriaja. 1662–1711*. Pest, 1852.
- Daniel kézirat** – Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki események*. Kézirat a Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Dokumentumtárában.
- Deé, 1999.** – Deé Nagy Anikó: A csíki székely krónika Marosvásárhelyen őrzött másolatai. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya és a Csíki Székely Múzeum közös rendezésében tartott vándorgyűlés előadás-gyűjteménye*. Csíkszereda, 1999.
- Drăganu, 1933.** – Nicolae Drăganu: *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*. B., 1933.
- Endes kézirat, I.** – Endes Miklós: *A csíki székely krónika*. Gépirat az OSzK Kéziratgyűjteményében. Fol Hung. 2008.
- Endes kézirat, II.** – Endes Miklós: *A csíki székely krónika*. Gépirat az OSzK Kéziratgyűjteményében. Fol Hung. 2112.
- Holban, 1965.** – Maria Holban: Variations historiques sur le problème des cnezes de Transylvanie. *Revue roumaine d'histoire*. IV (1965). 901–923.
- Holban, 1981.** – Maria Holban: Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania. In: *Uő: Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*. B., 1981.
- Jakab – Szádeczky, 1901.** – Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Bp., 1901.
- Jancsó, 1955.** – Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. B., 1955.
- Karácsonyi, 1902.** – Karácsonyi János: *A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Bp., 1902.
- Karácsonyi, 1925.** – Karácsonyi János: Sabin Opreanu a hamisító kelepcejében. *Magyar Kisebbség*, IV (1925).

- Opreanu, 1925.** – Sabin Opreanu: *Terra Siculorum. Contribuțiuni privitoare la românii din Ținutul Săcuilor*. Cluj, 1925.
- Orbán** – Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I–IV. Pest–Bp., 1868–1873.
- Persián, 1911.** – Persián Kálmán: *A lengyelfalvi Orbán bárók*. Kolozsvár, 1911.
- Szádeczky, 1905.** – Szádeczky Lajos: *A csíki székely krónika*. Bp., 1905.
- SzOkl.** – Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu (szerk.): *Székely Oklevéltár*. I–VIII. Kolozsvár – Bp., 1872–1934.
- Szeles – Szájdél, 1898.** – Szeles János – Szájdél János: *Székely-Udvarhely története*. Közli Szádeczky Lajos. *Erdélyi Múzeum*, XV (1898).
- Tagányi [ismertetés], 1893.** – Tagányi Károly: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. H. stadt, 1892. [ismertetés] *Századok*, XXIII (1893).
- USzLT** – Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Udvarhelyszék Levéltára.
- Végrendelet** – Egy érdekes végrendelet a XVIII. századból (Lengyelfalvi Orbán Elek végrendelete). Közli Torma Károly. *Történelmi Tár*, 1891. 481–504.
- Vizsgálódás..., 1846.** – *Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről; egyszersmind az erdélyi két oláh püspök igazolásául felelet Trausch és főképp Schuller cáfolataira*. N. Enyed, 1846.

TRECUTUL DETURNAT

Documente și cronici false privind istoria secuimii

CUPRINS

<i>Trecutul deturnat (Cine? De ce? Cum?)</i>	5
„VILLA NOSTRA OLACHALIS”	
<i>Despre efectele întârziate ale unui document fals</i>	27
„VILLA VALACHALIS BERECKFALVA”	
<i>Efectele întârziate ale unui alt document susceptibil</i>	49
CRONICA SECUIASCĂ DIN CIUC ȘI „TRECUTUL VIRTUAL”	
AL SECUIIMII	73
Începutul carierei unui „manuscris de mare preț”	74
Exemplarele cronicii	77
Misterioasa „Cronică a lui Kázi Lajos”	81
Szigethi Gyula Mihály și cronica din Ciuc	86
În centrul atenției – dispute privind percepția documentului	90
Imaginea cronicii în conștiința publică	
de la mijlocul secolului al XIX-lea	99
Dispute în cadrul și în preajma Academiei	105
Intermezzo literar – de la epopee la parodie	115
Noi voci în cadrul opiniilor critice	126
Atacul contracriticii	136
Liniștirea disputei în perioada interbelică	147
Fals indiscutabil și mușamalizat – anii comunismului	158
Renașterea presei libere și a contracriticii	164
„Măria sa, paharul” – geneza unui cult în anii contemporaneității	173
Încercare de bilanț – dincoace și dincolo de critică	178
SURGHIIUNUL POSTUM AL LUI ORBÁN ELEK	
<i>Un destin inventat și paralela sa istorică</i>	183
O istorioară falsă din două gazete provinciale	183
Copilăria și anii tinereții	186
Cea ce lipsește din testament...	192
...Și cea ce nu dorea să știe descendentul din veacul următor	201
Baronul Orbán Elek	214
Surghiunul postum al lui Orbán Elek din Polonița	219
LISTA ABBREVIERILOR	234

THE DISTRACTED PAST

Fake documents and chronicles about the history of the Szeklers TABLE OF CONTENTS

<i>The distracted past (Who? Why? When?)</i>	5
<i>„VILLA NOSTRA OLACHALIS”</i>	
<i>About the after-effects of a fake document</i>	27
<i>„VILLA VALACHALIS BERECKFALVA”</i>	
<i>The effects of another suspicious document</i>	49
THE SZEKLER CHRONICLE OF CIUC AND THE “VIRTUAL PAST” OF THE SZEKLEERS	73
The beginning of the carrier of a “precious manuscript”	74
The copies of the chronicle	77
The mysterious “Chronicle of Kázi Lajos”	81
Szigethi Gyula Mihály and the chronicle of Ciuc	86
In the center of attention – debates of interpretation	90
The chronicle-image in the common knowledge in the 2nd third of the 19th century	99
Disputes in and around the Academy	105
Literary intermezzo – from the heroic epic to the parody	115
New voices in the criticism	126
The attack of the “counter-criticism”	136
Break in the discussions between the two World Wars	147
Considered to be fake beyond question and trivialized in the years of the communism	158
The free press and the resurrection of the “counter-criticism”	164
“His Majesty the goblet” – the birth of a cult in contemporary years	173
An attempt of consideration – hither and beyond criticism	178
THE POSTHUMOUS BANISHMENT OF ORBÁN ELEK	
<i>An invented life and its historic parallel</i>	183
An untrue story in two provincial magazines	183
Childhood and days of youth	186
What is missing from the testament	192
And what the late descendants did not want to know	201
The baron Orbán Elek	214
The posthumous banishment of Orbán Elek of Polonița	219
LIST OF ABBREVIATIONS	234

DIE ABGELENKTE VERGANGENHEIT

Gefälschte Urkunden und Chroniken über die Geschichte der Szekler INHALTSANGABE

<i>Die abgelenkte Vergangenheit (Wer? Warum? Wie?)</i>	5
<i>„VILLA NOSTRA OLACHALIS“</i>	
<i>Über die Nachwirkung einer gefälschten Urkunde</i>	27
<i>„VILLA VALACHALIS BERECKFALVA“</i>	
<i>Die Nachwirkung einer anderen verdächtigen Urkunde</i>	49
DIE SZEKLER CHRONIK VON CIUC UND DIE „VIRTUELLE VERGANGENHEIT“ DER SZEKLER	73
Der Anfang der Karriere eines „wertvollen Manuskripts“	74
Die Exemplare der Chronik	77
Die geheimnisvolle „Chronik von Kázi Lajos“	81
Szigethi Gyula Mihály und die Chronik von Ciuc	86
Im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit – Debatten über die Interpretationsmöglichkeiten des Dokumentes	90
Die Chronik-Auffassung des allgemeinen Bewusstseins im zweiten Drittel des XIX. Jahrhunderts	99
Debatten in der Akademie und in deren Nähe	105
Literarisches Intermezzo – vom Heldenepos zur Parodie	115
Neue Stimmen in der Kritik	126
Die Offensive der Gegenkritik	136
Diskussionsstile in der Zwischenkriegszeit	147
Über allen Zweifel falsch erklärt und bagatellisiert – die Jahre des Kommunismus	158
Die freie Presse und das Aferstehen der Gegenkritik	164
„Seine Majestät der Becher“ – die Geburt einer Kult im modernen Zeitalter	173
Versuch einer Erwägung – dies- und jenseits der Kritik	178
DIE POSTHUMUS VERBANNUNG DES ORBÁN ELEK	
<i>Ein erfundenes Leben und sein historisches Gegenstück</i>	183
Eine unwahre Geschichte aus zwei provinziellen Zeitschriften	183
Kindheit und Jugendzeit	186
Was aus dem Testament fehlt	192
Und was der säte Nachkomme nicht wissen wollte	201
Der baron Orbán Elek	214
Die posthumus Verbannung des Orbán Elek von Polinița	219
LISTE DER ABKÜRZUNGEN	234

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Az eltérített múlt</i>	
<i>(Kik? Miért? Hogyan?)</i>	5
„VILLA NOSTRA OLACHALIS”	
egy hamis oklevél utóéletéről	27
„VILLA VALACHALIS BERECKFALVA”	
egy másik gyanús oklevél és utóélete	49
A CSÍKI KRÓNIKA ÉS A SZÉKELY „VIRTUÁLIS MŰLT” . .	73
Egy „nagy becsű manuscriptum” útjára indul.. . . .	74
A krónika példányai	77
A titokzatos „Kázi Lajos krónika”	81
Szigethi Gyula Mihály és a csiki krónika	86
A figyelem kereszttüzében – értelmezési viták	90
A köztudat krónika-képe a XIX. század közepső harmadában	99
Viták az Akadémián és tájékán	105
Szépirodalmi intermezzo – a hőseposztól a paródiáig	115
Új hangok a kritikában	126
Az ellenkritika támadása	136
A háborúk közti vitacsend	147
Vitán felül és szőnyeg alatt – a kommunizmus évei	158
A szabad sajtó és az ellenkritika feltámadása	164
„Öfelsége, az pohár” – tárgy kultusz születése a második ezredfordulón	173
Számvetés-kísérlet, kritikán innen és túl	178
ORBÁN ELEK POSZTUMUSZ SZÁMŰZETÉSE	
egy költött életút és történelmi megfelelője	183
Két vidéki lap történelmi kacsája	183
Gyermekkor és ifjúság	186
Ami a végredelethől kimaradt.. . . .	192
...És amiről nem kívánt tudni a kései utód	201
Báró Orbán Elek	214
Lengyelfalvi Orbán Elek posztumusz száműzetése	219
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	234

Kiadja a Pro-Print Könyvkiadó
Felelős vezető: Burus Endre igazgató
Műszaki szerkesztő: Botár Emőke

Készült a Tipographic nyomdában
Csíkszereda, Suta sétány 13.